

МАТЕРІАЛИ

X МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

ВІД ВЕБЕРА ДО ВАЛЕРСТАЙНА: ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ ДЕРЖАВ ТА СВІТ-СИСТЕМ

9-10 ЧЕРВНЯ

КИЇВ, 2022

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології
Кафедра теорії та практики управління
Наукове товариство студентів і аспірантів ФСП
Інститут соціології НАН України
Національний університет «Одеська юридична академія»
Факультет психології, політології та соціології
Соціологічна Асоціація України
Київське відділення
Соціологічної Асоціації України
Міжнародний благодійний фонд сприяння розвитку громадського
суспільства «Європейське майбутнє»
Baltic to Black Sea Alliance, Latvia
Українське відділення IAPSS
Програма імені Фулбрайта в Україні
Представництво Інституту Міжнародної Освіти
“Business Risk Management Group”, Варшава, Польща
YMCA Europe

**Матеріали X Міжнародної
науково-практичної конференції
«ВІД ВЕБЕРА ДО ВАЛЕРСТАЙНА:
ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ ДЕРЖАВ
ТА СВІТ-СИСТЕМ»**

**9–10 червня 2022 року
м. Київ**

УДК 316.334.3(093)(063)
В42

**Публікація матеріалів конференції стала можливою
завдяки підтримці БО «Українське фулбрайтівське коло»**

Укладачі:

П. В. Федорченко-Кутуєв – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»;

О. Л. Якубін – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»;

О. М. Казьмірова – старший викладач кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»;

А. О. Хом'як – викладач, аспірант кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»

Г. В. Куровська – аспірантка кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»

Від Вебера до Валерстайна: історична соціологія держав та світ-систем : Матеріали X Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 червня 2022 р.) / Укладачі П. В. Федорченко-Кутуєв, О. Л. Якубін, О. М. Казьмірова та ін. Університетська книга, 2022. 248 с.

ISBN 978-617-521-021-5

Конференція присвячена соціологічному осмисленню повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 як глобальному та локальному викликові.

Конференція, у своїх тематичних секціях розкриває проблеми теоретичних пошуків у осмисленні глобальних та локальних криз. Однією із запропонованих візій є історична макросоціологія, що дозволяє розглянути поточні реалії та тенденції в цілісній динаміці історичних систем, відшукати глобальні пояснення локальних трендів та визначити доцільність тих чи інших історичних аналогій. Що чекає на Україну та світ в контексті поточної кризи, пов'язаної з агресією Російської Федерації? Як змінюватимуться її позиції у Світі-системі в цьому контексті? Чи можлива модель «держави що сприяє розвитку» в повоєнній Україні? Окремої ролі у контексті збройного конфлікту набуває роль соціолога-дослідника. Чи має соціолог право бути ангажованим і чи повинен дистанціюватися від власного досвіду у своїх наукових розвідках? Чи може і як може соціологія допомагати у вирішенні практичних проблем, що постають під час збройного конфлікту?

Однією з тем конференції є питання та виклики публічного правління у воєнний та повоєнний періоди.

УДК 316.334.3(093)(063)

ISBN 978-617-521-021-5

© Авторів матеріалів, 2022

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ГЛОБАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ВИКЛИКИ: У ПОШУКАХ СПРОМОЖНОЇ ТЕОРІЇ.....	9
Budrytė D. Feminist perspectives on the study of armed conflicts and their aftermaths: what do gender theories tell us about the past, present and the future of warfare?	9
Hanke E. Max Weber’s Concepts of “Herrschaft” and “Macht” in International Relations.....	11
Protsenko N. Understanding 02-24-2022: World System vs. Elite Conflict Approaches in The Russian-Ukrainian Conflict	11
Багінський А. В. Поняття «крихкої держави» та «кризової держави»	16
Бевзенко Л. Д. Парадигма складності як контур нових інтегративних соціологічних концептуалізацій	18
Бортун Б. О. Культурно-ціннісний вимір сучасних процесів глобалізації	21
Vasilets O., Bundziak T. War and peacebuilding: a challenge for individuals and social institutions	23
Вольський О. М. Світ-системний аналіз від critical до problem-solving theory	26
Gaidamachenko O. A. Current problems of criminal law during Russia’s aggression against Ukraine	28
Глебова Н., Худобін О. Аксіобуття особистості як чинник згуртованості суспільства	30
Загородна А. Ю. Конфлікти в об’єднаних територіальних громадах	32
Запорожченко Р. О. Довге ХХ століття: війна в Україні та імперські перипетії.....	34
Кліпкова О. І. Професійна креативність в соціальному забезпеченні.....	36
Kazmirova O., Linichenko L. Rationality as an imperative of a sociologist’s activity: features of historical challenges.....	39
Куліш Р. Ю. Державний суверенітет як неглобальний принцип на прикладі російсько-української війни.....	41

Маруховський О. О. Зміни в міжнародній та регіональній безпеці в умовах масштабної російської війни проти України 2022 р. в контексті світ-системного аналізу І. Валлерстайна.....	44
Панченко А. Г. Цифрові компетентності державних службовців – сучасна тенденція розвитку публічного управління	46
Пасько Я. Історичне. Як чинник трансформації: pro and contra.....	49
Піхорович В. Д. Соціологія і війна	53
Плющ О. М. Співавтори проекту глобалізації.....	55
Уманець А. О. Детермінанти стресостійкості особистості в умовах війни	57
Фінько А. Є. Ідеологія М. Вебера та феномен німецького націонал-лібералізму.....	59
Щербак С. І. Концепт «плебісцитарної демократії» Макса Вебера та сучасні авторитарні режими.....	62
Якубіна В. Л. Важливість мезорівня соціального за умов глобальних викликів сьогодення.....	65
Якубін О. Л. Що нам може дати теорія справедливої війни зараз?.....	67
Шмаленко Ю. І. Військові символи російського вторгнення в Україну	69

СЕКЦІЯ 2. СВІТ ТА УКРАЇНА ДО, ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ .....

Баханов О. Ю., Шевченко К. О. Соціологічний погляд на підготовку сучасного соціолога, як модератора системних змін та стабілізатора можливих руйнувань	73
Бойко Н. Л. Інституціональна електронна активність: траєкторія розвитку в реаліях України.....	75
Водонос В. В., Касянчук Ю. Ю. «У війни не жіноче обличчя»: роль та місце жінки у військових процесах	77
Волкова А. Феномен ейджизму в сучасному світі: Україна на фоні Європи	80
Рингач Н. О., Гетало К. Г. Життя студентів і війна: бачення і оцінка змін.....	82
Білковський С. С., Гладкий В. В. Перспективи української держави, що сприяє розвитку у повоєнній Україні.....	84

Коломієць Т. В., Горохов'янку О. Т. Війна Росії проти України як чинник посилення світових інтеграційних процесів.....	88
Федорченко-Кутуєв П. В., Хом'як А. О. Післявоєнна реконструкція України: держава, що сприяє розвитку, та модернізація	91
Данилова В. Житлова проблема: до і після війни	95
Доброносова Ю. Д. Зустріч повсякдення війни і мирного повсякдення: виклики міждисциплінарного підходу	97
Злобіна О. Г. Образ майбутніх українсько-російських стосунків: «наративні фрейми» на тлі війни	99
Каретна О. О., Яценко М. А. Демографічна криза в Україні: наслідки війни	102
Козьмук Н. І. Соціальне страхування в Україні під час воєнних дій	104
Korzhov H. O. Civil resilience as a prerequisite to repelling war aggression: lessons from Ukraine	107
Король О. А. Війна як випробовування ідеології. Досвід російсько-української війни	111
Орлова В. О. Правові тенденції: шлюбний договір, шлюб і розлучення в Україні	113
Парашевін М. А. Конфесійний чинник російсько-української війни 2014–2022 років	116
Пиголенко І. В. Україна 2020–2022: від епідемії COVID-19 до війни	118
Vasilets O., Rozghoniuk K. Socially responsible business in Ukraine in the conditions of military aggression	121
Сірий Є. В. Проблеми та перспективи відродження малого бізнесу в Україні	124
Скокова Л. Г. Змінені війною ландшафти як соціальна проблема	126
Шеломовська О. М. Довіра до регіональних мас-медіа до і під час воєнного стану	130
Шкуров Є. В. Соціальний інститут релігії у містах України	132
Geraskov S. How Japanese media perceive the war in Ukraine	140
Август С. Світ під час та після війни: соціологічний погляд на траєкторії розвитку.....	143

СЕКЦІЯ 3. ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ. ШО МОЖЕ ДАТИ ДОСВІД МИНУЛОГО ДЛЯ РОЗУМІННЯ СЬОГОДЕННЯ? 146

Коломієць В. С., Северинчик О. П. Історичні витоки українсько-російських збройних конфліктів 146

Коломієць Т. В., Дяченко К. О. Досвід війни у історичній ретроспективі як джерело уроків для сьогодення 149

Онішко З. С. Уроки «хорватського сценарію» для України..... 152

Просьяник А. С. Торговельні стосунки КНР та США 154

Ratushniy D. M. Perception of the National Vulnerability: the Danish Case 156

Шелухін В. А., Гресь К. В. Феноменологія національного: уявлення молоді про національну ідею за умов війни 159

Лук'яненко К. І. Збройні конфлікти в історичній перспективі. Що може дати досвід минулого для розуміння сьогодення? 161

Петрухін С. В. Історичні наративи М. Шаповала про українське військо 163

Перга Ю. М. Криза демократичних інститутів: приклад Другої Польської Республіки 166

СЕКЦІЯ 4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ЕМПІРИЧНА ТА ПРИКЛАДНА СОЦІОЛОГІЯ У ВОЄННИЙ ЧАС..... 169

Блохіна І. О., Москаленко О. В. Комунікаційні методи протидії агресії проти України..... 169

Осьодло В. І., Волянчук Н. Ю., Ложкін Г. В. Психологічний аналіз про природу людини і соціальне насильство 171

Смельянова Ю. П. Проблематика кордону між Україною та Росією у контексті теорії соціокультурних систем..... 173

Іванкова-Стецюк О. Б. Метод цифрової етнографії у вивченні війни крізь призму візуальності: виклики та можливості 175

Kurovska H. Exploring the possibilities of text analysis to understand the discourse of humanitarian needs in occupied areas 180

Лобанова А. С., Каритка В. В. Екологічні наслідки російської агресії проти України (2014–2022): окреслення проблеми..... 184

Лапан Т., Химович О. Можливості соціології у дослідницькому полі воєнних та військових проблем	186
Моїсеєнко А. В. (He) дитячі історії війни	189
Kalashnikova A. O. The Stories to Escape: The Sheltering Potential of Co-Created Fictional Narratives.....	191
Мацко-Демиденко І. В. Контент-аналіз сюжетів про війну в соцмедіа на прикладі комунікацій в закритій фейсбук-спільноті	193
Панченко Л. Ф. Аналіз бібліометричних даних SCOPUS з тематики дослідження збройних конфліктів	195
СЕКЦІЯ 5. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОДИ.....	
Варжанський І. В. Інформаційні операції проти критичної інфраструктури.....	198
Возненко О. М. Державне регулювання процесів запобігання ризикам функціонування об'єктів критичної інфраструктури в Україні.....	200
Говорун Н. Роль системи місцевого самоврядування у воєнний та післявоєнний період	203
Дудченко С. С. Зміни публічного управління під впливом війни	205
Іщенко А. М. Побудова системи раннього попередження виникнення загроз задля стійкості громад	207
Клименко Я. В., Єнін М. Н. Розвиток діджитал-держави в умовах війни	209
Кохан Д. О., Єнін М. Н. Інформаційно-комунікаційні технології у соціологічних дослідженнях якості надання адміністративних послуг населенню.....	212
Кулиба В. В. Державне управління за часів воєнного стану та подальші перспективи його розвитку.....	215
Ran Li. Проблеми забезпечення глобальної продовольчої безпеки на тлі військової агресії в Україні	218
Мельник Л. О., Олейнік О. А. Зміна ідеалів при виборі лідера у поствоєнний період.....	221
Мельниченко А. А. Публічне управління в умовах війни: трансформація суб'єктності на тлі ризиків її втрати	223

Похожалова А. І. Цифрові виклики до публічного управління, актуалізовані у період воєнного стану	225
Рубан Ю. Ю. Взаємодія органів публічної адміністрації з інститутами громадянського суспільства в контексті сталого розвитку міст і громад у поствоєнний період	228
Скремінський М. В. Оборонний бюджет України: проблеми та шляхи вирішення	229
Ткачова Н. М. Державне управління соціально-демографічною безпекою України в умовах військової агресії	231
Xiaohong Zhang. Public management of the processes of internationalization of education in the conditions of military aggression in Ukraine	233
Шабаш І. Р. Ефективність виконання державними службовцями посадових обов'язків в умовах введення воєнного стану.....	236
Akimova O. A Sustainable Development Model for Ukraine: windows of opportunity in the post-war period.....	240
Ллюхіна К. О. Вплив радянських мобілізаційних стратегій під час Другої світової війни на трансформацію професійної орієнтації жінок.....	242

СЕКЦІЯ 1. ГЛОБАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ВИКЛИКИ: У ПОШУКАХ СПРОМОЖНОЇ ТЕОРІЇ

Budrytė D. (Atlanta, USA, and Vilnius, Lithuania)

dbudryte@ggc.edu

FEMINIST PERSPECTIVES ON THE STUDY OF ARMED CONFLICTS AND THEIR AFTERMATHS: WHAT DO GENDER THEORIES TELL US ABOUT THE PAST, PRESENT AND THE FUTURE OF WARFARE?

A growing body of feminist literature in International Relations (IR) has provided important insights and powerful critiques of various theories and approaches of the global system, including the World Systems Theory and the study of war. These theories argue for making gender visible and treating women as active agents in world affairs instead of passive, invisible objects of history. The goal of the proposed presentation is to provide a survey of relevant feminist perspectives on the study of war and its aftermath and assess the applicability of these perspectives to the present world affairs, including Russia's aggressive war in Ukraine.

This body of feminist literature related to the study of war in IR is diverse; however, it is possible to discern several groups, including liberal feminists, standpoint feminists, and feminist critical theorists. It is important to acknowledge that there is no homogenous feminist theory in IR; however, these different strands of feminist theories can offer important insights into the study of armed conflicts and their consequences. Liberal feminists argue that women share the same capacities as men; thus, it is essential to include women into the conduct of war and treat them as equals in war. Studying war from a liberal feminist perspective implies the study of women combatants who are active participants in war and play a major role in achieving victory. However, liberal feminists point to the tendency of societies to delegate women to supporting roles-even during war, as well as experience discrimination even when they are acting as combatants. Traditionally, standpoint feminists have tended to argue that women and men are fundamentally different, and that women are somehow more "peaceful" than men. However, during the past several decades feminist research has

discredited such associations between women and peace (Tickner, 2005). Feminist critical theorists examine prevailing assumptions about women and men during war, asking questions what constitutes “appropriate” roles for men and women during war and who defines them. Another perspective of feminist IR scholars argues that it is essential to understand people’s experiences during the war-instead of conceptualizing it at an abstract level of analysis (Sylvester, 2013).

Some of the main insights from this body of literature, including specific case studies, is that women are likely to be active participants in war (even though their roles are often obscured), and that they tend to embrace the same ideologies as men, despite their erroneous association with peace. Although women’s contributions to war are likely to be “forgotten” in the immediate aftermath of war, their participation in war is linked to increased political participation and emancipation after the war, thus contributing to societal development.

It is a well-known fact that Ukrainian women are playing a major role in the current war. They are engaged in a variety of roles, including combat frontline roles, and they support the war effort in a variety of ways. Women’s images have become iconic in presentations of brave Ukrainian resistance globally. One unanswered question is about the aftermath of war: How will active women’s participation in war affect societal development after the war is over? Feminist theories on war and its aftermath suggest a hypothesis that women’s active participation in war may contribute to a more egalitarian society.

References:

1. Sylvester C. (2013). *War as Experience: Contributions from International Relations and Feminist Analysis*. Routledge.
2. Tickner J. A. (2005). What Is Your Research Program? Some Feminist Answers to International Relations Methodological Questions. *International Studies Quarterly*, 49 (1), 1–22. URL: <https://doi.org/10.1111/j.0020-8833.2005.00332.x>

Hanke E. (Munich, Germany)

edith.hanke@sowi.badw.de

MAX WEBER'S CONCEPTS OF "HERRSCHAFT" AND "MACHT" IN INTERNATIONAL RELATIONS

The lecture is about testing whether Weber's concepts of rulership (*Herrschaft*) and power (*Macht*) can be applied to the field of International Relations and thus also to the current situation in Ukraine. Both concepts are developed in the context of "*Economy and Society*", with Weber himself placing the emphasis on the concept of domination.

1. Max Weber's concept of domination is characterized by a relationship of command and obedience, by organization and by notions of legitimacy. It is integrated into the doctrine of associations, i. e. it is always regulated, institutionalized power.

2. Weber's conceptual work aims at the knowledge of the internal structure of social relations and of power relations, not at the interactions between political and social associations. This makes a 1:1 application to international relations difficult.

3. For Weber, politics is the struggle for power and ultimately characterized by the use of violence.

4. Weber's empirical view of reality combines the analysis of political power with the sociological concepts of prestige and interests. I see a chance of application in this for the challenging situation today.

Protsenko N. (Serbia)

UNDERSTANDING 02-24-2022: WORLD SYSTEM VS. ELITE CONFLICT APPROACHES IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Both Immanuel Wallerstein and Richard Lachmann, two crucial scholars in historical macrosociology of the late 20th and early 21st centuries, did not live to see the geopolitical cataclysms of 2022. Nevertheless, it's worth imagining what interpretation they might give to the latest events, primarily regarding the causes and dynamics of the Russian-Ukrainian conflict. A mental reconstruction of the would-be positions of the both late authors is instructive to further some lines of

criticism and revision of the world-systems approach that Richard Lachmann outlined in his last book, *First Class Passengers on a Sinking Ship* [Lachmann, 2020].

The theory of changing hegemony cycles in the world-system, as formulated by Giovanni Arrighi and Wallerstein ((Arrighi, 1994), (Wallerstein, 2011, esp. Prologue)), clearly suggests that the beginning of the “hot” phase in the Russian-Ukrainian conflict on February 24th is just another episode in just another “long thirty years war” that inevitably completes any hegemony cycle. Taking 09-11-2001 as a starting point, we may guess that currently the world-system moves towards the final phase of this “thirty years war” (indeed, the fourth one after the proper Thirty Years war, Napoleonic wars and two world wars of 1914–1945), although it is still impossible to judge how soon it will end and what will come in effect.

Clearly, the current developments run according to Wallersteins’ forecast coined in the title of one of his books – *The End of the World As We Know It* [Wallerstein, 1999]. Since 1945, Europe has faced the first major inter-state war whereby one of the participants is evidently aimed at territorial acquisitions at the expense of the other. Meanwhile the alleged world-system hegemon, the US, is seemingly in no position of solving the conflict with military measures which would definitely provoke further escalation involving probably nuclear weapons – one more symptom of the American hegemony decline Lachmann discusses in detail in his last book. Amidst this process, he noticed, “Russia, China, and Iran have been more aggressive in seeking to dominate nearby countries” (Lachmann, 2020, p. 255).

Meanwhile, the future of the global hegemony itself and the very modern world-system seems more obscure than ever. This time the theory of changing hegemonies in the world-systems via a “long thirty years war” may not be confirmed by reality, as there are several possibilities exist, including a two-polar world-system, the US and its’ satellites vs. China and its’ emerging periphery. In terms of world-system analysis, the Russian decision to wage a war in Ukraine was a radical de-linking from the US-led world-system reinforced by the several packages of Western economic sanctions of unequalled scale. But this is not quite similar to the de-linking made by the Bolsheviks in 1917, whose claim was to totally break with capitalism in order to forge a totally new socialist system, as the current condition of Russian economy and technology suggests no other options except being a periphery of China (and India) in case Western markets in primary energy resources are totally lost. In this

sense, as a poorly diversified economy with weak political institutions, Russia remains a substantially capitalist actor heavily dependent on raw materials export.

In the late 1980s, Wallerstein produced the following forecast: Russia aspires to embark to America, and this will happen, if not to North, but to South America. Until February 24, this prediction seemed to come true. In the 2000s, Russia succeeded to overcome its' periphery twist of the first post-Soviet decade and demonstrated strong signs of recovery in its typical semi-periphery position, although the sharp slowdown in economic growth in the 2010s made its' ambitions of further vertical mobility in the world-system hierarchy increasingly vague. However, currently in the world-system hierarchy, Russia's next stop seems to be far from Mexico, Argentina or Brazil – with the above mentioned de-linking, the country suddenly slipped towards the even deeper periphery trajectory. However, it's too early to guess what kind of hierarchy the future world-system will have, as 02-24-2022 definitely launched a contingent chain of events, a crucial historical variable Lachmann emphasizes in his discussion of the world-system theory.

Yet, there's still one more opportunity for the US hegemony Lachmann outlines in his last book. Being overtly critical to the theory of hegemony change via a “long thirty years war” as a too mechanical construction, Lachmann suggested that in fact the British hegemony had two phases encompassing the long period of 1689–1914, of which Arrighi and Wallerstein identified as the true British hegemony only a most evident span of 1815–1873. In his analysis, Lachmann demonstrates that Britain succeeded in remaining in hegemonic position due to its' exceptional reformism (Lachmann, 2020, ch. 5), which is the most desirable trajectory for the US, as his arguments suggest. Still, the US retain its' financial superiority in the world-system, and as long as this state of affairs continues, it's not at all possible to discard their position as a hegemon. There was a lot of hype around the decline of American hegemony even before the Great Recession of 2008, but in fact the dollar system emerged from the crisis even stronger, despite the ongoing attempts of de-dollarization (Tooze, 2018).

However, a principal shortcoming of the world-systems analysis of hegemony, according to Lachmann, is its inability to explain in detail the dynamics of such phenomena as ascending to hegemony and decline of hegemony. Thus, Lachmann insists, “Arrighi, like Wallerstein and Lenin before him, is less successful in explaining why particular countries achieve hegemony in the first place while others fail. From his world-

systemic perspective, Arrighi often ignores the internal conflicts within each core country that set the policies that determine its (changing) position in the world-system. Instead, the countries themselves are often presented as unified actors. We read about the interests and actions of “the Netherlands,” ‘Britain,’ and ‘the United States’.” (Lachmann 2020, p. 47]). That said, Lachmann turns to the analysis of elite conflicts as a principal mechanism of achieving and losing hegemony.

It would be reasonable to extrapolate the same logic to the developments in question. Indeed, the world-system analysis is able to identify the Russian-Ukrainian conflict as a kind of “hybrid war” between the hegemon in decline (the US) and its’ rival (China). But in fact it has no analytical tools for explaining why “Russia” opted for a military solution that would inevitably lead it towards the global periphery, if maintaining the status quo before 02-24-2022 allowed it somehow to maintain a semi-peripheral position. The answer to this question definitely lies in the analysis of the structure of the Russian elites and the relations between them.

My basic argument suggests that the decision to enter into war with Ukraine was determined by the *dual autarky* of the Russian elite. Lachmann defines elite autarky as the “ability to appropriate resources from and to exercise authority over non-elites and to legitimate one’s position of authority without any need for assistance or support from other elites” [Lachmann 2020, 361]. Obviously, this is a feature of nowadays Putins’ Russia where the ruling elite (1) is absolutely autonomous from non-elites and (2) has no tensions or factions within itself. In other words, its policy does not require real popular legitimation and couldn’t be challenged by any other elite within the country in the absence of such.

Again, this was not the case of the USSR, whatever one may say regarding Putins’ desire to restore the Soviet empire. The Soviet collapse largely was provoked by the sheer elite conflict [Kotkin, 2011], wherein at least four major actors had their own stakes – the Communist party nomenklatura, the Soviet leadership, bosses of big socialist enterprises and security forces. Moreover, this amalgam overlapped with tensions between the center and the republics, exacerbated by the fiscal crisis due to the downfall in oil prices and restrictions in the global monetary policy of the 1980s. This facilitated the further fragmentation of the Soviet elites and the very Soviet state as well.

Since that time, the trajectories of Russian and Ukrainian elites diverged a lot. It seems useful to single out four periods within this process: *bifurcation* of 1989–94, *divergence* of 1994–2004,

westernization vs. consolidation of 2004–2013, *escalation* since 2014 resulted in a direct war in 2022. Whereas Ukraine was notorious for its' permanent conflict between *various* elites, Russia since early Putin times headed for making of a *single* elite increasingly based on security leaders (*siloviki*).

Meanwhile in the Russian elites' mind Ukraine remained a territory subject to, at least in theory, its dominance. This (mis)perception turns us to Lachmanns' categorization of empires where the Russian case is surely to be added. Emphasizing a role of colonies in his discussion of empires' dynamics, Lachmann largely ignores Russia as an empire which did not seek colonies distant from the contiguous territories under its control (Lachmann 2020, p. 51). However, taking as a premise the suggestion that the Russian elite viewed Ukraine as their natural sphere of influence and made no principal differences between the two nations, it's quite possible to apply Lachmanns' criteria of analysis of metropolises-colonies relations.

Among the mechanisms of colonial elite autonomy, singled out by Lachmann, the most important in our case seems such a non-material factor as creation of a distinct national identity. For a long time since proclaiming an independence in 1991, Ukraine nation-building efforts invariably reminded of a famous Count Cavour statement regarding the newly rejoined Italy: "We have made Italy. Now we must make Italians". From that point of view, the developments of 2014th were the turning point: the existential crisis of Ukraine as a nation-state was a powerful catalyst in the process of nation-building, a process heavily underestimated by the Russian elite.

Meanwhile within the same period (since 2014) the dominance of a unitary elite in Russia turned out to be a total autarky which reportedly allowed it to produce a decision regarding war without any consultations with other groups of the establishment, like civilian officials and capitalist. This feature allows to definitely identify the Russian case with that Lachmanns' type of empires where a single elite achieved a maximal level of autarky like Napoleon and Nazi empires. But the one principal difference remains, as the latter had no nuclear weapons. Apparently, this crucial detail allows one to make decisions beyond any conventional rationality and leaves the final of the whole story open.

References:

1. Arrighi G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. Verso Books.

2. Kotkin S. (2011). *Armageddon Averted: the Soviet Collapse, 1970–2000*. Oxford and New York : Oxford University.
3. Lachmann R. (2020). *First-Class Passengers on a Sinking Ship: Elite Politics and the Decline of Great Powers*. London, Verso Books, 2020.
4. Tooze A. (2018). *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*. London : Allen Lane and New York : Viking, August.
5. Wallerstein I. (1999). *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*. University of Minnesota Press.
6. Wallerstein I. (2011). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. University of California Press.

*Багінський А. В. (м. Київ, Україна)
andrei.baginsky@gmail.com*

ПОНЯТТЯ «КРИХКОЇ ДЕРЖАВИ» ТА «КРИЗОВОЇ ДЕРЖАВИ»

Допомога урядам і заходи конфліктного менеджменту стосуються державного будівництва і рівня спроможності держави. З огляду на це у науковій літературі виокремлюється декілька понять, що фіксують нездатність держави належним чином виконувати свої функції, зокрема «крихка держава» та «кризова держава».

Крихка держава (*fragile state*) – це держава, в якій криза відбувається в одній або декількох її підсистемах. Крихка держава є особливо вразливою для внутрішніх та зовнішніх потрясінь, також внутрішніх та міжнародні конфліктів. Наприклад, в економічній підсистемі це можуть бути інститути, які підсилюють стагнацію чи низькі темпи зростання, або втілюють надзвичайну нерівність (багатство, доступ до землі, доступ до засобів для життя). В політичній складовій дані держави можуть відображати владні союзи, в яких окремі групи населення виключаються з представництва на релігійній, етнічній чи расовій основі.

Фонд Миру займається регулярним вимірюванням Індексу крихких держав, що базується на 4 основних секторах: згуртованості, економіки, політики та соціуму. Згуртованість передбачає наступні показники: апарат безпеки, фрагментацію еліт, групові невдоволення та розділення. Економічні показники поділяються наступним чином: бідність, нерівність та економічний розвиток, відтік інтелектуальної робочої сили. Політичні показники – це державна легітимність,

публічні сервіси, права людини та верховенство права. До показників соціуму належать: демографічний тиск, біженці та внутрішньо переміщені особи, зовнішня інтервенція. Щорічні звіти Фонду Миру показують, що навіть найбільш стабільні країни світу можуть зазнати низхідної динаміки, що пов'язано з падінням тих, чи інших показників (Fragile State Index, 2018).

Також дослідники спроможності держави виокремлюють декілька термінів (War, State Collapse and Reconstruction, 2006: 4):

Кризова держава (crisis state) – це держава, що переживає гостру політичну кризу, а державні органи потенційно не в змозі управляти конфліктами та потрясіннями. Крайня небезпека для держави у кризовому стані – крах. Криза – не абсолютна умова, а умова в даний момент часу, тому держава може досягти «кризового стану» і відновитися після цього, або може залишатися в кризі протягом відносно тривалих періодів певний час, або кризовий стан може призвести до розпаду держави.

Держави можуть зіткнутися з кризою трьох вимірів:

- Здатність виконувати свої обов'язки – слабка або дезінтегрована спроможність реагувати на потреби та бажання громадян, надавати основні послуги, забезпечувати добробут або підтримувати нормальну економічну діяльність.

- Ефективність забезпечення виконання законів (сила) – порушення правопорядку, коли державні інститути втрачають монополію на законне використання сили та не в змозі захистити своїх громадян.

- Представництво держави – з точки зору того, чи держава представляє суспільне благо з точки зору справедливості та рівності (Brinkerhoff, 2005: 5).

Згідно з Крассером, понад 20 % держав на межі ХХ та ХХІ сторіччя зазнали державного колапсу, до якого як правило призводив один або декілька різновидів внутрішніх політичних криз: революційні війни, етнічні війни, геноциди або зміни режиму. Досвід державного колапсу супроводжувався бідністю в країні, знищенням інфраструктури, значною корупцією, мінімальним наданням громадських сервісів, відсутністю безпеки. (Krasner, 2004: 1088).

Відтак, центральними функціями держави є безпекова, забезпечення добробуту населення та подолання конфліктів у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Fragile State Index. (2018). The Fund for Peace (FFP). Retrieved from <https://fragilestatesindex.org/indicators/c3/>
2. War, State Collapse and Reconstruction: Phase 2 of The Crisis States Programme. (2006). Crisis States Research Center. Retrieved from <https://www.lse.ac.uk/international-development/Assets/Documents/PDFs/csarc-working-papers-phase-two/wp1.2-war-state-collapse-and-reconstruction.pdf>
3. Brinkerhoff D. W. (2005). Rebuilding Governance in Failed States and Post-Conflict Societies: Core Concepts and Cross-Cutting Themes. *Public Administration and Development*, 25 (1), 3–14.
4. Krasner St. D. (2004). Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States. *International Security*, Vol. 29, No. 2, 85–120.

Бевзенко Л. Д. (м. Київ, Україна)

lbevzenko@gmail.com

ПАРАДИГМА СКЛАДНОСТІ ЯК КОНТУР НОВИХ ІНТЕГРАТИВНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПУТАЛІЗАЦІЙ

Ті масштабні тектонічні соціальні зміни, що відбуваються в світі, починаючи з часів епідемії Ковід-19 і потужно розгортаються з початку військової агресії Росії проти України, ставлять перед сучасною теоретичною соціологією ряд нагальних викликів. Першим і найважливішим з них є пошук масштабної соціологічної теорії, в рамках якої такі події виглядали піддавалися б аналізу, і існував би концептуальний формат, що дозволяв би обговорювати і прогнозувати їхні наслідки. Сама потреба в нових макротеоріях, після досить тривалого часу постмодерної уваги до локальних теорій мікродетерміністичного плану, є нагальним викликом в просторі соціологічного теоретизування. Не викликає сумніву той факт, що це мають бути теорії інтегративного рівня, які б давали обґрунтовану відповідь на питання про місце агента і структури в процесі соціальних змін. В ситуації війни, коли основні наративи пов'язують її початок з волею однієї людини, такі питання виглядають дуже на часі.

Свого часу І. Валерстайн в своїй роботі, присвяченій перспективам соціології в XXI столітті, відмітив ряд викликів, які стоять перед соціологією [Валлерстайн, 2004: с. 305–319]. Всього ним було названо шість таких викликів, але нас в даному разі буде

цікавити останній з них. Валерстайн його пов'язував з ідеями, що прийшли від природничих наук і називав ім'я І. Пригожина і його роботи в галузі нелінійних фізичних процесів. З часу виходу цієї відомої роботи Валерстайна пройшло багато часу і на даний момент цей виклик вилився в певну парадигмальну платформу, що носить назву парадигми складності (Complexity Theory). Вже у підсумках Всесвітнього соціологічного конгресу 2006 року було відмічено її потужну потенційність поряд з практичною парадигмою. Але, якщо остання дійсно продемонструвала свою високу методологічну спроможність, то парадигма складності і досі залишається до певної міри в теоретичних маргіналіях. І хоча існують велика кількість робіт, присвячених цій темі, як в західній так і у вітчизняній соціології, переважна більшість з них вказує швидше на її методологічну потенційність, аніж пропонують реальні теоретичні конструкції [Byrne, 1998], [Lenartowicz, Braathen, 2020], [Mason, 2016], [Turner and Baker, 2019]. Більше того – найчастіше йдеться про окремі соціологічні напрями, хоча, з нашого погляду, найбільшою мірою потенціал цього парадигмального підходу може бути реалізованим саме в питанні побудови цілісної інтегративної теорії соціальних змін.

В рамках парадигми складності може бути обґрунтовано погляд на співвідношення мікро- і макро- детермінізму, стосунків агента і структури, який суттєво відрізняється від тих, що пропонувалися в багатьох теоріях інтегративного типу, що існують на даний час (Е. Гіденс, Н. Смелзер, Дж. Рітцер, П. Штомпка та ін.). І різниця ця полягає в тому, що в рамках парадигми складності ми можемо стверджувати – домінування системи і дії (агента) розведені в часі. Є моменти соціальної історії, коли домінує структурний порядок і спроможність агента його змінити не виглядає суттєвою, а є моменти, коли саме агентна дія може виявитися доленосною і штовхнути соціальну систему на шлях до нового впорядкування. В от саме в такому моменті історії ми, схоже, зараз і перебуваємо. Слова про те, що світовий порядок змінюється, світ не буде вже колишнім, почали звучати ще з моменту початку епідемії Ковід-19, зараз вже мало хто сумнівається в їхній правдивості.

Що ж саме в тих теоретичних пропозиціях, що їх пропонують парадигма складності, дозволяє будувати концептуалізації, які дають можливість теоретично опанувати такі ситуації? Одним з головних понять, навколо якого може вибудовуватися відповідна схема соціальної динаміки, є поняття соціальної напруженості. В разі, якщо

ми співвідносимо його з поняттям системної ентропії (міри соціального хаосу), концептуальна схема, що при цьому вимальовується, є досить стрункою і наочною. Ті періоди соціальної історії, де ентропія є низькою, є періодами домінування стійких структурних порядків, які успішно гасять агентну дію. За середнього рівня ентропії – соціальної напруженості агентна дія вже має більшу вагу, але на локальних рівнях. За високого рівня напруженості-ентропії потужність агентності зростає, і справді окремі агенти можуть дати поштовх соціальним змінам великого масштабу. І навіть світового, якщо ми маємо ситуацію зростання ентропії-напруги саме на рівні усієї світ-системи.

Ключовим тут є питання – а чи ми справді мали таку ситуацію в останні роки? Відповідь на це питання залежить від того, як ми визначаємо соціальний порядок і як виглядає процес його порушення (зростання соціальної ентропії). На наш погляд, під соціальним порядком в рамках парадигми складності ми повинні розуміти усю ту сукупність практик мережевих взаємодій, що склалися в суспільстві (окремому чи на рівні усієї світ-системи) на даний момент [Бевзенко, 2018]. Сталість і повторюваність цих практик на повсякденному рівні означає сталість суспільного порядку. І цьому плані ми можемо стверджувати – ковід-епідемічні обмеження, перехід функціонування багатьох інститутів в он-лайн формат, значною мірою призвели до руйнування цих практик. Соціальна напруженість, що при цьому спостерігалася, вже тоді почала виливатися в різного роду протести і незадоволенні. Ситуація війни, великої кількості біженців, санкцій, усіх тих змін в практиках повсякденності, що виникають при цьому, веде ще до більшого зростання ентропії-напруженості. Рівень нестабільності світ-системи є на даний момент високим і продовжує зростати. Це саме ті ситуації, коли структурні механізми творення соціального порядку слабшають, а окремий агент може невеликим поштовхом спричинити появу потужного тренду до нової впорядкованості.

Але в рамках парадигми складності ми маємо вказати на одну особливість, якої не знають моделі, що ґрунтуються на лінійних (явних або неявних) припущеннях. Моменти високої напруженості-ентропії (що носять назву моментів системних біфуркацій) породжують ситуації непередбачуваності. І результати агентної дії можуть справді виявитися доленосними, але зовсім не співпадати з намірами агента, що цю дію чинить. Більше того, де справді локалізувалася ця доленосна агентна дія можна буде сказати лише

з часом, уважно досліджуючи ці історичні моменти. Сучасний момент світової історії теж потребуватиме такого вивчення, хто і на яку траєкторію штовхне світову історію, поки що не ясно. Напруга і ентропія продовжують зростати, а це ґрунт для невизначеності і непередбачуваності, що і обґрунтовують концепції на платформі парадигми складності.

Список використаних джерел:

1. Бевзенко Л. (2018). Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. Ч. 1–2. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3. 43–74; 4. 73–104.
2. Валлерстайн И. (2004). *Конец знакомого мира: Социология XXI века*. М. : Логос.
3. Byrne D. (1998). *Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction* (1st ed.). *Routledge. London*. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203003916>
4. Mason M. (2016). Is Thorough Implementation of Policy Change in Education Actually Possible? What Complexity Theory Tells Us About Initiating and Sustaining Change, *“European Journal of Education”*. Vol. 51, No. 4.
5. Turner J. R., Baker R. M. (2019). Complexity Theory: An Overview with Potential Applications for the Social Sciences. *Systems*. V. 7. Pp. 4–23.

Бортун Б. О. (м. Київ, Україна)

bortun.bohdan@gmail.com

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація – усталена характеристика постмодерної культури, що виявила себе в 70-х роках ХХ століття. В академічному дискурсі термін «глобалізація» зазвичай застосовують, коли мова йде про «цілеспрямовані всеосяжні світові масштаби діяльності глобальних корпорацій, безпрецедентні потоки товарів, грошей, людей та уявлень через кордони і можливі узв'язку з цим зникнення або трансформації національної держави та її суверенності» [1]. Таке тлумачення глобалізації дають американські науковці, упорядники «Енциклопедії постмодернізму» Чарльз Е. Вінквіст та Віктор Е. Тейлор, відразу акцентуючи увагу та наслідках глобалізаційних світових процесів для національних культур [2].

Процес глобалізації, який досяг небувалого розмаху упродовж останніх десятиліть, справляє надзвичайно потужний загальнокультурний вплив на системи пануючих у суспільствах цінностей. Сучасні глобалізаційні процеси ведуть до серйозної модифікації найбільш глибоких основ, які визначають поведінку людини в соціумі. Можна сказати, що самий процес сучасної глобалізації постає як процес зростаючої взаємодії різних за своїм змістом і формою національних систем суспільних цінностей зі створенням передумов для початку формування нової цілісності – глобальної системи цінностей. Хоча цей процес перебуває лише на початковій стадії і є досить неоднозначним та суперечливим. Глобальні цінності, що формуються, утворюють надзвичайно динамічну систему, в якій перманентно відбуваються істотні перетворення – із постійним виникненням нових цінностей та руйнуванням старих, звичних цінностей та ідентичностей [3].

При цьому існує ціла низка передумов і механізмів, які зумовлюють поширення процесів культурної гомогенізації в сучасному світі як важливої складової процесу глобальної конвергенції.

Розширення практики транснаціоналізації різних видів людської діяльності само по собі неможливе без певного зближення, а в окремих компонентах й уніфікації загальних інституційних рамок, які сформувалися в межах національних держав.

Також, безпрецедентна інтенсифікація транскордонних потоків інформації в процесах міжнародних комунікацій створила якісно нові можливості не лише для поширення знань кращого міжнародного досвіду. Формування глобального інформаційного поля створює потужний канал впливу на процеси формування й еволюції системи суспільних цінностей в окремих країнах, оскільки останні зазнають повсякденного і систематичного впливу з боку інших систем цінностей.

Ці аспекти впливу глобалізації на національні ціннісні системи мають не лише позитивні наслідки, але й істотні негативні впливи та ризики.

Отже, актуальною проблемою глобалізації стає антагонізм між прагненням Заходу насаджувати універсальну західну культуру і втратою її привабливості для інших народів.

У результаті така зовнішньо індукована глобалізацією суспільна модернізація може ставати псевдомодернізацією, тобто процесом, який приховує реальні деградаційні процеси.

Відтак, вплив глобалізаційних процесів за останні понад тридцять років відбувався головним чином як процес вестернізації, експансії ціннісних орієнтацій Заходу на західні країни. У багатьох випадках це зумовлювало негативні ціннісні мутації в таких країнах, руйнацію традиційних основ регулювання життєдіяльності без адекватного формування нових ціннісних засад розвитку та модернізації. Це спричинене не лише проблемами живучості в якісно відмінному культурному середовищі ціннісних матриць, сформованих в інших культурно-історичних контекстах, але й тим, що країни, які виступають як «ціннісні донори», перебувають на принципово іншій стадії цивілізаційного розвитку порівняно з країнами-реципієнтами.

Список використаних джерел:

1. Вінквіст Ч., Тейлор В. (Ред.) (2003). Енциклопедія. Вид-во Соломії Павличко «Основи». 503 с.
2. American Environics (April, 2006). The Evolution of Global Values. Retrieved from: http://www.americanenvironics.com/PDF/Evolution_of_Global_Values_AE.pdf

Vasilets O., Bundziak T. (Kyiv, Ukraine)
ovasilec@gmail.com, tetianabundziak@gmail.com

WAR AND PEACEBUILDING: A CHALLENGE FOR INDIVIDUALS AND SOCIAL INSTITUTIONS

No matter what are the principles the classification of hostilities is conducted upon, the essence of war, as the killing of one's own kind, is unambiguous. "Among all living beings, only three species are at war with their own kind: ants, chimpanzees, and humans. Number of experts even suggest that there might be a "gene or hormone of war" passed on from generation to generation. According to American researcher Barbara Ehrenrain, quoted by the Washington ProFile news agency, to wage war a living being must have two important psychological components: to be capable of aggression, and to be able to prepare for war" (2003).

The world we live in compared to the last century is much more focused on the individual, his rights, and freedoms. However, modern wars are a continuation of the systemic crisis of the global human

community. We might call them differently depending on the interests of social actors involved in them and the specific characteristics. In the context of the problem of a multi-level way of hostilities and, accordingly, peacebuilding, it is essential to address the personal format of explications of both aggressive and peaceful inclinations. In complex controversial historical situations, most people tend to focus on charismatic leaders.

The concept of charisma, described by Weber, helps us to see this phenomenon in political life, both its constructive potential and trap of deconstruction. It is the definition of charisma that sends us to something unusual, to superhuman qualities of personality, demanded by a special historical situation (Weber, 1998). Actualization of these issues by our current practices is caused by their fundamentally hyper turbulent nature. Our time is called an era of bifurcation (Grazhevskaya, 2011) of unpredictable events, the so-called “black swans” (Taleb, 2021). Such uncertainty, from our point of view, is provocative about irresponsible activity of all, from the individual groups and personalities to leaders and government officials.

Exacerbation of economic rivalry both within countries and in the global space due to reducing the resource base, depreciation of family institutions, spread of catastrophic worldview by means of cinematography and media create preconditions for the deployment of all kinds of war. But whether they are recognized as colonial or liberation, their imperialist nature threatens the existence of all humanity. While between the beneficiaries of hostilities there is a dispute over the fairness of these actions, in practice, they will be justified by the redistribution of profits. A human being, as a result of socialization, as an ensemble of all social relations (Marx, Engels, 1955) is the basis of life of society of any kind. It is through one’s own individuality human practically embodies the guidelines of society.

Any peacebuilding programs, on one hand, are created by specific people, and on the other – rely on a certain type of personality. And how societal conception and individual connotations will be coordinated, how many institutional opportunities for self-fulfillment will be created for social creativity of the individual in the state of peace will depend on the direction and pace of the progress of society in general.

In this context, we are inadmissible in the inadmissibility of “boundary situations” (Jaspers, 1996) in which a person is compelled to self-disclosure. The fact that one is “being thrown”, using the terminology of existentialists, in the situation, becomes more a factor in dehumanization

than contributes to the life of a well balanced, rational and disciplined agent of sustainable development of society.

Coercion against both the individual and society is not strategically productive. The world of modern technology adheres to the forced way of doing business for a short time, and, preferably, for “others”. Since the institution as a system of agreements is based on individuals loyalty, they must in fact internally consent such agreements, recognize their fairness for themselves as an individual, as a representative of the community, as a citizen, and as a member of society.

M. Weber (1987) purposely studied the legitimacy of political orders in the context of motivation of people integrated into such orders. As we have already noted, the charismatic power arises at the break of the usual order. However, it still needs the responsible behavior of all public practice participants: the masses, the leader and his administration. Providing a purely formal point of view in the context of information transparency can be a uniting factor but for a limited period of communication.

Henceforward, this only be valid if there are sufficient arguments, as well as taking into account that fact that even the smallest nuances, features of interpretive scenarios of different people, can significantly affect their positions in both war and peacebuilding. Competitiveness of interests requires an increase in managerial competencies. The reset of public institutions must be done in a way that are relevant to the challenges of the time (not only current but also historical), and contexts (conditions under which the creative humanistic potential of individual-personal existence is revealed).

References:

1. Erenreyn B. (2003, April 17). Viyny v istoriyi lyudstva ta nynishnya viyna v Iraku. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>
2. Veber M. (1998). Hospodars'ka etyka svitovykh relihiy. Vstup. in *Sotsiologiya. Zahal'noistorychni analizi*. Polityka (p. 397–436).
3. Hrazhevs'ka N. I. (2011). *Evolutsiya suchasnykh ekonomichnykh system : navch. posib*. Znannya/
4. Taleb N. (2021). *Chorniy Lebid*. Vydavnytstvo “Nash format”. – 392 s.
5. Marks K., Énhel's F. Tezysy o Feyerbakhe. Soch., tom 2. Yzbrannye proizvedenyia. M. : Polytyzdat, 1955. S. 340.
6. Yaspers K. (2009). Psykholohiya svitohlyadiv. Yunivers.
7. Cavalli L. (1987). Charisms and twentieth-century politics in Ed. S. Whimster and S. Lash. L. etc. *Max Weber, rationality and modernity*. Allen Unwin. P. 317–334.

СВІТ-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ВІД CRITICAL ДО PROBLEM-SOLVING THEORY

Однією з ключових проблем світ-системного аналізу, котра заважає його прикладному використанню, є пропагандистський запал 70-х років минулого століття, що лежить при основі багатьох концепцій І. Валлерстайна.

У ході Холодної війни представники як Східного, так і Західного блоків прагнули продати країнам Третього світу під виглядом «майбутнього» ідеалізований образ своїх держав. Вони стверджували, що існує лише одна – універсальна для всіх країн та континентів – траєкторія розвитку. А ключова відмінність між ними полягає в тому, що лежить наприкінці шляху: комунізм чи капіталізм.

Світ-системний аналіз І. Валлерстайна виступає в якості антитези до дихотомії модерну-традиції, що лежить в основі американських теорій модернізації. Стверджуючи, що т. зв. традиція або «феодалізм» країн Третього світу є не більш ніж зворотною стороною медалі для капіталізму (модерну) країн Першого світу (Wallerstein, 2011, с. xviii). Таким чином, дихотомія модерну-традиції позбувалася хронологічного виміру на користь територіального: країни Ядра створюють сильні держави, що дає їм можливість жити у стані модерну, а країни Периферії застрягають у процесі «розвитку недорозвинутості» (Frank, 1966).

Проте це прекрасне емпіричне спостереження, створює чисельні складнощі теоретичного та політичного характеру. Спробуємо перелічити основні з них:

1. Твердження про існування системи передбачає стабільність та повторюваність транзакцій між її різними елементами протягом досліджуваного періоду часу. Для І. Валлерстайна цей період починається з довгого XVI століття, а саме з 1450 року, і триває по сьогодні (Wallerstein, 2011, с. 15–17).

2. А тому протягом цього часу Периферія має залишатися Периферією, а Ядро Ядром. Інакше говорити про якусь сталу траєкторію розвитку навряд чи можливо (Skocpol, 1977, с. 1084–1087).

3. Проблема також має політичний характер. Адже, якщо ми будемо спостерігати економічну мобільність територій, котрі

входять у капіталістичну світ-систему, то соціалістичній пафос І. Валлерстайна стає глибоко недоречним. Що змушує нас стати на позицію соціал-дарвінізму, принаймні на макрорівні, визнавши справедливість капіталізму.

4. Ситуацію також ускладнює те, що І. Валлерстайн вводить поняття Напівпериферії, як проміжного елементу між Ядром та Периферією, не створивши послідовну концепцію напівпериферійної держави/суспільства (Arrighi, Drangel, 1986, с. 9–15).

І. Валлерстайн загалом проігнорував усі вищеперелічені проблеми. На його думку, ніякої широкомасштабної мобільності у рамках світ-системи немає: це або зміна статусу територій внаслідок розширення/становлення світ-системи (Wallerstein I. 1974, с. 409), або випадковий «виграш у лотерею» окремих держав.

Таким чином, він отримав можливість стверджувати, що будь-які політичні заходи на рівні окремих держав не мають сенсу, оскільки у межах капіталістичної світ-системи будь-який проєкт національного або соціалістичного розвитку приречений на поразку. І єдине, що може радикально змінити ситуацію, це становлення світового соціалістичного уряду, тобто Світова соціалістична революція (Wallerstein, 1974, с. 413–415).

Якщо теорія залежного розвитку була перш за все problem-solving theory, що прагнула вирішити актуальні проблеми шляхом розвитку латиноамериканських держав та інших країн Третього світу, та навіть частково їх вирішила, то риторика І. Валлерстайна з її антикапіталістичним «радикалізмом» призвела до перетворення світ-системного аналізу на критичну теорію. А це дозволило продукувати нескінченну кількість текстів про «поганий» капіталізм, але ні на крок не наблизило т. зв. «світову революцію».

Проте, пафос нашої проблематизації полягає у тому, що світ-системний аналіз несе в собі величезний прикладний потенціал. Використання концепту світ-системи як інструменту аналізу внутрішньої та зовнішньої політики дозволяє краще описати політико-економічну структуру можливостей для окремих держав та, що навіть важливіше, конкретизувати суть її національного інтересу, що дає можливість розробити більш софістикованіші внутрішні та зовнішні політики.

Таким чином, ми отримуємо потужний інструмент для досягнення як конкретних цілей національного розвитку, так і їх розуміння у всесвітньо-історичному контексті. Врешті-решт, як мудро зауважив Дж. Аррігі, цитуючи Й. Шумпеттера, «для

капіталістичного розвитку сто років короткий строк» (Arrighi G., 1996, с. 214).

Список використаних джерел:

1. Arrighi G. (1996). *The long twentieth century: money, power, and the origins of our times*. Verso.
2. Arrighi G., & Drangel J. (1986). The Stratification of the World-Economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone. *Review (Fernand Braudel Center)*, 10 (1), 9–74. URL: <http://www.jstor.org/stable/40241047>
3. Cox R. “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory,” *Millennium* 10, no. 2 (June 1, 1981): 126–55. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/03058298810100020501>
4. Frank A. G. (1966). The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*, XVIII, 4, 17–31.
5. Skocpol T. (1977). Wallerstein’s World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique [Review of *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, by I. Wallerstein]. *American Journal of Sociology*, 82 (5), 1075–1090. URL: <http://www.jstor.org/stable/2777814>
6. Wallerstein I. (2011). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century with a new prologue*. University of California Press.
7. Wallerstein I. (1974). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4), 387–415. URL: <http://www.jstor.org/stable/178015>

Gaidamachenko O. A. (Kryvyi Rih, Ukraine)
oli4kagayda@gmail.com

CURRENT PROBLEMS OF CRIMINAL LAW DURING RUSSIA’S AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The criminal law of Ukraine has undergone a long reformation from customary law to modern legal methods of ensuring the proper functioning of public relations. In modern times, an important task in which a comprehensive and formalized response of society and the state to criminal offenses is the most dangerous act for the interests of the individual, society and the state executes criminal law. It should be noted that criminal law is a broader social phenomenon than criminal liability law. In its true form of existence, researchers, in addition to law itself, include legal awareness, legislation and law enforcement. Like all the

right to life, it penetrates into the deepest part of human life and their organic existence. However, the main embodiment of criminal law in public practice is, after all, the right of criminal responsibility. Legislative definitions outline antisocial phenomena and identify features that distinguish them from others. Criminal law also clearly limits the scope of state coercion. The completeness and perfection of the legislative expression of signs of public danger depends on the direction, content and form of response of law enforcement, judicial authorities and society to this phenomenon. Therefore, one of the key issues today is the quality and stability of criminal law, the main requirements of which are also the clarity and accessibility of its provisions (The Constitution of Ukraine of June 28, 1996).

Military criminal offenses now remain a pressing issue. Violence against the population in the war zone, looting and many other criminal offenses committed by the aggressor (Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001). With regard to looting, it should be emphasized that there is a big difference between looting, theft and other criminal offenses against property, which is characterized by the place of abduction and who exactly stole it. The application of punishment for such actions in martial law has become more severe than in peacetime. Therefore, the main attention of judges and court staff should be focused on the problems of amending criminal law in martial law.

Of particular concern is the last direction of domestic scientific development, because, in our opinion, scientists in the field of criminal law have not yet created an appropriate and sufficiently authoritative implementation algorithm that could be used by legislators when working with international treaties (Pidhorodynsky, 2012, p. 318).

The main trends in the development of domestic legal systems are their openness, the use of advanced foreign concepts to establish the rule of law, implementation of recognized international standards of human and civil rights, adoption of fundamental principles of international law [3, p. 320]. Therefore, specialists in the field of criminal law should provide closer scientific support to the legislative and law enforcement process. The influence of scientists on these processes can be greatly strengthened, but at the cost of normative definitions of objects of scientific examination in the legislative process. Great attention should be paid to making changes and additions to the criminal law, because in a state of war, war and war crimes against the foundations of national security of Ukraine are quite difficult to qualify.

References:

1. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2001. № 25–26, p. 131.
3. Pidhorodynsky V. M. (2012). Civil (personal) rights as a criterion for allocating sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The main directions of development of criminal law and ways to improve the legislation of Ukraine on criminal liability: mater. *In international scientific-practical conference Kharkiv, October 11–12 2012*). Pravo. P. 318–320.

Глебова Н., Худобін О. (м. Мелітополь, Україна)

nat.glebova2005@gmail.com

АКСІОБУТТЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗГУРТОВАНOSTІ СУСПІЛЬСТВА

Війна, розв'язана Російською Федерацією проти України є агресією проти суверенної, незалежної держави, а також демонстративним порушенням міжнародних норм; Росія є не лише державою-агресором, а й державою-терористом, яка загрожує світовій безпеці, а її дії «...не мають розумного пояснення й не обумовлюється життєвою чи політичною логікою» [5, с. 7]. З початком війни, життя в змінилося, відбулись колосальні зрушення в самосвідомості, зросла роль соціалізаційних чинників, що визначають згуртованість спільноти. Звернення до законодавчої бази, покликаної забезпечувати розвиток громадянського суспільства [1] засвідчує, що до системи індикаторів, за якими оцінюють рівень безпеки відноситься і такий критерій, як моральний дух нації [6]. Сприйняття світу під час війни змінюється докорінно. Так само як і людські цінності. Тому відбудова України після війни аж ніяк не буде «поверненням до довоєнного стану» [4].

Фактично, ситуація війни надала практичне підтвердження стратегії розвитку духовного єднання української політичної нації, викладеній у зверненні ініціативної групи «Першого грудня», в основу програмних документів якої закладена декларація, яка містить базові принципи для об'єднання українського народу, та Хартія Вільної Людини, і яка відтворює життєві орієнтири для суспільства від 20.04.2022, зазначено, що суспільство, яке ще

напередодні війни страждало від міжпартійних суперечок і поділів, стало єдиним настільки, наскільки може молода країна стати єдиною через 30 років після свого відродження [2]. Сьогодні є яскравим прикладом підтвердження правоти авторів Декларації, що інтегральною метою суспільного руху на теренах України є становлення вільного народу, об'єднаного спільними духовними цінностями, здатного творити моральну політику, справедливу економіку та соціальне благо. У щоденному героїзмі і стійкості всіх груп соціуму підтверджуються об'єднанчі принципи, на яких відбувається розбудова аксіобуття громадянина. Де факто йдеться про уможливлення комунікації з опорою на рівень культури ставлення до ситуацій життя, що здійснюється як шлях ціннісно-смыслового розвитку людини, розширення простору її потенційних можливостей [7]. Практика воєнного стану також засвідчує, що розбудова простору спільноти відбувається умовах надзвичайного загострення больових порогів суспільних груп і трансформації світоглядних орієнтацій членів суспільства в контексті проблем, пов'язаних з усталенням новітніх моделей соціального облаштування. Оскільки загальнолюдські цінності лежать в основі існування, як окремої особистості, так і суспільства в цілому, від того, чи керуватиметься суспільство чи людина такими цінностями як любов, добро, свобода, справедливість, демократія солідарність, залежатиме як її особиста доля, так і майбутній добробут всього народу.

Разом з тим, в умовах воєнного стану актуалізуються проблеми взаємодії особистості й соціального, принципи взаємодії соціальних інститутів як фактори й умови розвитку потенціалу соціальності людини в складних умовах та її реалізації в правових, етичних, педагогічних і психологічних аспектах [3]. Практичні підходи до вирішення цих проблем указують на соціальну значущість тих ціннісних орієнтацій, що продукують ефективні стратегії освітніх впливів на досягнення позитивного рівня суспільної довіри до інституцій суспільства, одним з яких є галузь освіти. Отже, у світлі досвіду найбільш розвинених суспільних систем і враховуючи специфіку нинішніх українських реалій, стрижневим елементом соціалізації на етапах здобуття освіти та самореалізації слід вважати розвиток соціально-аксіологічного потенціалу засобами реалізації сучасних методів навчання, що включає: культуру світовідношення, соціальну компетентність у виборі смисложиттєвих стратегій,

розв'язання суперечностей шляхом розвитку асертивності та соціальної активності.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 21 червня 2019 р. № 2469-УІІІ. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2022).
2. Звернення ініціативної групи «Першого грудня» від 20.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/authors/iniciativnaa-grupparerвое-dekabra.html>
3. Мартиненко М. Пошук чи втрата цінностей під час вимірювання війни. URL: <https://uamoderna.com/blogy/martynenko/values-in-war>
4. Міщенко Б. Нові люди – нова країна. URL: <https://uain.press/articles/prihidnovih-lyudej-1565052> (дата звернення: 25.05.2022).
5. Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки, П. Гай-Нижник. К.: «МП Леся», 2018. 435 с.: веб-сайт. URL: <https://www.academia.edu>
6. Сергій Гаценко, Костянтин Пащенко, Юрій Свередюк, Максим Стариш. Модель процесу визначення загроз воєнній безпеці, як складової національної безпеки держави. Том 42. № 3 (2021). URL: <http://sit.nuou.org.ua/article/view/246532/244412>
7. Hnasevych Nadia, Morschakova Olena The problem of the axiological existence of a person in an ideological aspect. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід. Тернопіль, 2019. С. 11.

Загородна А. Ю. (м. Київ, Україна)

albina170019502@gmail.com

КОНФЛІКТИ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Як зазначав, відомий аргентинський гештальт-психотерапевт і письменник, Букай Хорхе: «Не буває безконфліктних особистих відносин. Конфлікти неминучі в будь-яких відносинах між людьми». З його слів доречно зазначити те, що він розумів справжню людську природу. Цей вислів неабияк підкреслює та розкриває сутність теми «Конфлікти в об'єднаних територіальних громадах».

Що ж значить саме поняття «конфлікт», по-перше, з латинської *conflictus* перекладається як зіткнення чи сутичка. Тож, ми розуміємо, що конфлікт – це таке зіткнення поглядів/інтересів, котре в подальшому призводить до активної протидії з конфліктуючих сторін, таким чином загострюється боротьба, зростає напруження.

По-друге, конфлікт розглядається як ситуація, за якої кожна з конфліктуючих між собою сторін жадає зайняти позицію, що геть суперечить інтересам іншої сторони. Й так само, загострюється боротьба та зростає напруження в ситуації, що також є вкрай негативним явищем.

Відтак, розглянемо саме конфлікти в об'єднаних територіальних громадах. З цього приводу, можна в першу чергу зазначити, що це питання набуло своєї актуальності та в той же час і гостроти в період змін у країні, а саме в першу чергу реформи, за якої і було створено ОТГ на території всіх областей України.

Децентралізація мала на меті формування нової адміністративно-територіальної основи, але ці зміни торкаються не лише зображення на мапі. Це питання, перш за все, стосується ідентичності тих об'єднаних громад, щодо розташування продуктивних сил, взаємовідносини на рівні підприємництва, бізнесу й звичайно влади. Відбулось переформатування місцевої влади, зміни торкнулись як соціального, так і економічного статусу.

Такий вплив, що здійснюється на окремих людей, життя громад й спільнот, а також на інші аспекти соціально-економічного статусу не могли залишитись безконфліктними. Адже, як вже зазначалось, будь які суспільні перетворення зачіпають певні інтереси окремих сторін, а тому й супроводжуються конфліктами.

Відбуваються конфлікти з різних причин, це може бути, як приклад, суперечка з приводу самого об'єднання в єдину територіальну громаду, непорозуміння з розподілом ресурсів, або внутрішні конфлікти громадян ОТГ з владою. Всі ці суперечки можуть звести нанівець старання вищої влади країни задля наближення нашої держави до європейського простору. Тому, їх вирішення має стати не останнім по важливості питанням.

Я вважаю, що допомогти у вирішенні конфліктів в об'єднаних територіальних громадах може допомогти запровадження процесу медіації та вирішення конфлікту за допомогою діалогу. На мою особисту думку, такий варіант вирішення проблеми є найбільш дієвим.

Таким чином, слід зазначити, що є актуальним питання залучення до вирішення конфліктів у громадах спеціально навчених людей – медіаторів та вести діалог, що дозволить мінімізувати негативні наслідки та вирішити конфлікт, дійшовши за допомогою діалогу до найприйнятнішого для всіх сторін конфлікту вирішення.

Тому, саме у такі часи кардинальних змін та реформацій актуалізується необхідність розвитку такої науки як конфліктологія,

яка покликана збирати та систематизувати вчення та знання про конфлікт та його природу. У подальшому накопичені знання й вчення про конфлікти дозволять успішно вирішувати конфлікти у процесі медіації та діалогу між об'єднаними територіальними громадами та окремими громадянами.

Запорожченко Р. О. (м. Харків, Україна)

ДОВГЕ ХХ СТОЛІТТЯ: ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ІМПЕРСЬКІ ПЕРИПЕТІЇ

Коли у 1994 році відомий італійський економіст та соціолог Джованні Аррігі опублікував свою роботу «*Довге ХХ століття*», то у багатьох дослідників виникло відчуття того, ніби ХХ століття і справді завершилось. Утім ті соціальні (у широкому сенсі) процеси, що конститууються глобалізацією, ставлять перед нами доцільне (а може і риторичне) запитання: *чи справді закінчилося ХХ століття?* Особливо гостро це питання стоїть для пострадянського простору, яке продовжує жити логікою імперського управління, центр-периферійними відносинами, домінуванням неформальних політичних практик та побудовою авторитарних політичних режимів.

Відповідно, військове вторгнення Російської Федерації в Україну стало певним «*онтологічним розривом*», що, на мою думку, має декілька аспектів. Перший – це екзистенційний аспект, у контексті якого відбувається розрив із так званим «*(пост)радянським*», тобто спроба вийти з ідеологічного та/або політичного вакууму. Другий – це геополітичний аспект, у контексті якого відбувається продовження Холодної війни при конфігураційній змінній. Третій – це імперський аспект, у контексті якого знаходиться або спроба відновити колишній Радянський Союз (досить банальна, але життєва ідея, що часто артикулюється ЗМІ), або спроба побудови нової імперської матриці за зразком СРСР чи Російської імперії Романових. У будь-якому випадку саме ці три рівні є важливими для розуміння сьогоденної ситуації.

Перший аспект. Розпад Радянського Союзу наприкінці ХХ століття став справді геополітичною та глобальною подією, що вплинула на весь світ. Проте найбільше вона вплинула саме на

пострадянський простір. По-перше, вже незалежні держави пострадянського простору продовжили функціонувати в контексті логіки «радянського», тобто етатичного, регуляторного, ідеологічного та неформального. Логіка «радянського» стала основою процесу state-building, зокрема, це проявилось у (1) відтворенні культу особистості в країнах Центральної Азії, (2) приході до влади червоних директорів, (3) намаганні націоналізувати суверенітет, (4) домінування неформальних політичних практик. Але головною візією означених процесів було те, що все відбувалося на фоні або відкритих, або латентних центр-периферійних відносин, коли зберігається певна гегемонія колишньої метрополії, що знаходить згоду серед локальних еліт колишньої колонії. Таким чином вплив центру став не тільки політичним, але й ідеологічним, що відобразилося у створенні різних регіональних об'єднань інтеграційного характеру (СНГ, ОДКБ, Євразійський Союз тощо).

Другий аспект. Холодна війна не закінчилася, адже не було чіткої фіксації того, хто програв. Тобто є переможці, але немає переможених (у юридичному або нормативному плані). Тому не дивно, що утворений геополітичний вакуум почав «демократизуватися» США та їхніми союзниками (мова, передусім, про країни Центральної та Східної Європи). І справа тут не в банальному розширенні НАТО на Схід чи зміцненні позицій Європейського Союзу. А в тому, що війна як політична подія визначається глобальними акторами як можливість розширення власних сфер впливу. Особливо актуальним це вбачається в контексті саме пострадянського простору, де окрім Росії є інтереси США та Китаю. Означені три сучасні імперії, що різні за ідеологічними конфігураціями, є тими глобальними акторами, які сьогодні намагаються перерозподілити сфери впливу в усьому світі.

Третій аспект. СРСР є прикладом імперії – складної і багатопланової форми політичного порядку, всередині якої вибудовується ієрархічна система владних відносин, конституюються центр-периферійні відносини, конструюється імперська соціальна реальність та забезпечується система універсального контролю. Імперію не можна мислити категоріями території, адже вона є просторовою формою, тобто такою, яка намагається зайняти увесь існуючий простір, оголосивши його своїм. Імперія, коли приходить до розпаду, залишає за собою своєрідне «право на інерцію», тобто на відтворення у майбутньому, перш за

все в ідеологічному та політичному контекстах. Прикладом відтворення імперії є сучасна Росія, яку я окреслюю як «Путінську імперію» (у контексті політико-режимних та ідеологічних характеристик). Власне пострадянські країни сьогодні – це продовження просторової логіки з боку центру імперії і логік національного суверенітету з боку периферій. Зіткнення цих логік призводить до напруги всередині означеного простору. Утім, є ще один фактор – зовнішній, коли до імперського простору проникають елементи інших імперських (і не лише) просторів.

Російсько-українська війна – це не просто масштабна трагедія або геополітичний розрахунок сучасних імперій. Ця війна – це продовження Холодної війни, яка не закінчилася у кінці XX століття. Відповідно, саме XX століття, яке є століттям військового і насильницького Модерну, продовжує існувати сьогодні. Можливо, перемога України та її партнерів стане початком XXI століття, де будуть діяти нові правила міжнародної взаємодії. Утім імперське минуле, яке зберігається в глобальних акторів, та імперські амбіції можуть загальмувати цей процес ще надовго.

Кликова О. І.

klikovaoi@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА КРЕАТИВНІСТЬ В СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Креативність розуміють як здатність мислити нестандартно та приймати нешаблонні рішення з метою одержання найкращого у порівнянні із попередніми спробами результату. Ототожнення понять «творчість» та «креативність» не є доцільним, оскільки креативність має більш прикладний характер. Професійна креативність є здатністю до продукування принципово нових ідей що входять у структуру «обдарованості» індивіда і визначають його творчу продуктивність (Беженар & Янківська, 2017). Сама обдарованість особистості може бути розвинута при створенні професійного креативного простору – сукупності соціальних та психологічних умов, що сприяють вільному прояву творчого мислення, розвивають його креативну складову тощо. Отже, креативність є характерною ознакою творчої особистості,

спроможної реалізовувати свій творчий потенціал за власною ініціативою і з вибором відповідних засобів, що вмотивована прагненням до самоствердження (Креативна освіта для розвитку інноваційної особистості).

Структура соціальної роботи сприймається дослідниками як чітка система завдань та механізмів їх реалізації. Вирішення проблем громадян соціальним забезпеченням формує базис для зростання глобальної та локальної соціальної відповідальності. Незважаючи на значну складність вирішуваних завдань, професійна креативність у соціальній роботі є необхідною характеристикою для значної частки фахівців. Оскільки однією із компетентностей соціального забезпечення є здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері.

Професійна креативність у соціальному забезпеченні є інтегральною умовою розвитку фахівця, який у стислі терміни може приймати нестандартні рішення, така умова стала більш значимою у період форс-мажорних та непередбачуваних обставин, пандемії, воєнних дій тощо. Ще одним із стимулів формування креативних навиків у соціальному забезпеченні стала поява нових категорій клієнтів із новими потребами. Для досягнення бажаного результату соціальний працівник повинен використовувати у своїй практичній діяльності різноманітні методики, прийоми і техніки роботи з клієнтом – бути креативним.

Людина – істота соціальна, тобто живе в колективі. Тому її цікавлять інші люди і власне місце серед них. Хтось цікавиться проблемою влади над людьми, хтось намагається позбутися комплексів, усім подобатись і нарешті здобути владу над собою. Тому дуже багато людей, а може, навіть більшість, пройшли через захоплення психологією. З цього погляду соціальна робота є найкращим можливим втіленням креативної енергії (Мережа центрів соціальних служб м. Києва). Одним із основних інструментів соціального працівника є спілкування, що базується на співпереживанні, емпатії, вмінні переконати та заспокоїти, або навпаки спонукати до дії і саме креативність, освіченість, комунікабельність дозволять збільшити множину інструментів впливу.

Зростанню професійної креативності сприятимуть тренінги, квест-завдання, метод «мозговго штурму» та інші. Процес розвитку креативності у майбутніх соціальних працівників буде ефективним за таких педагогічних умов, як створення креативного освітнього середовища; розвиток креативного потенціалу особистості, враховуючи вікові та індивідуально-типологічні властивості

студентів; упровадження в навчальний процес інноваційних педагогічних технологій (Тимків, 2020). Готовність соціального працівника до прийняття професійних креативних рішень визначається наявними та набутими здібностями, соціальним середовищем, життєвою позицією особистості тощо. Особистісна активність є одним із визначальних факторів формування креативного мислення, оскільки є невичерпним джерелом саморозвитку та потреби у самоактуалізації. Вихідними параметрами для розвитку професійної креативності є: спрямованість особистості, що визначається її мотивацією, життєвими цінностями, потребами, та взаємодією із навколишнім середовищем, можливості особистості, що визначаються її здібностями до успішної діяльності та психологічні (поведінкові) характеристики особистості (темперамент, характер тощо) (Никоненко, 2013).

Бар'єрами у розвитку професійної креативності соціальних працівників слугують стереотипне мислення, зайва орієнтація на схвалення (бажання зробити правильно, невротична потреба у схваленні), занижена самооцінка, тиск соціальних правил, недостатній рівень саморегуляції, критика та стрес-фактори актуальної ситуації. Але незважаючи на перешкоди розкриття творчого потенціалу соціального працівника є однією із ознак його професіоналізму.

Список використаних джерел:

1. Беженар А. А., Янківська Г. А. (2017). Розвиток креативності як спосіб формування компетентної особистості в загальній середній та професійній освіті. *Народна освіта* 1 (2017): 62–67.
2. Креативна освіта для розвитку інноваційної особистості (н.д.). URL: <https://ptu27.in.ua/kreatyvna-osvita-dlya-rozvytku-innovatsijnoyi-osobystosti/>
3. Мережа центрів соціальних служб м. Києва. URL: <https://ssm.kiev.ua>
4. Тимків Л. (2020). Чинники розвитку креативності майбутніх соціальних працівників. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 31, том 4, 2020. С. 175–179.
5. Никоненко Ю. В. (2013). Поняття творчого потенціалу соціального працівника. *Актуальні проблеми психології*. Т. 7, вип. 31. С. 171–180.

**RATIONALITY AS AN IMPERATIVE
OF A SOCIOLOGIST'S ACTIVITY:
FEATURES OF HISTORICAL CHALLENGES**

Any society is a system of exchange of activities and institutional provision of conditions for this activity. The effectiveness of the implementation of these processes largely depends on the subjects capable of observing, studying and developing programs to optimize the social practices themselves. Individuals and structures can be such subjects as responsible actors of society.

Sociological discourse and its representatives have a special place in the functioning of historical associations of people. Researching socio-behavioral options and the dynamics of social change, sociologists are involved in the fundamentally conflicting nature of any interaction, if we consider them from the standpoint of macro-sociological approach. Involved both as researchers and as individuals. It is possible to abstract from one's own history, instructions, innate and acquired only in the imagination. Moreover, it is the passion of the scientist, interpreter, teacher that provides the maximum attention of the audience. This can contribute to the formation of a number of connections that are structural elements of public life. They also integrate the motives, values of groups and individual actors (Smelzer, 1999).

Civilization in the confrontation of different social formations arises, *inter alia*, through the recognition of such a nonlinear logic of interactions. The presence of macro- and micro-links that need to be studied in terms of interdisciplinary approach (and here, as we see, the positions of N. Smelzer and I. Wallerstein coincide) can reduce the tension of relationships in communities and between them. And taking into account socio-psychological factors expands the research horizons of sociology as a science. J. Fichte (1997) said that a scientist is a seeker of truth and his main task is to bring enlightenment to society. In his opinion, a scientist should be the most moral person of his time.

But in the context of historical challenges, each individual, and the scientist – even more so, is faced with the fact that new contradictions cannot be resolved with the help of habitual ideas. This is the challenge. The relativization of many concepts leads to conflict already at the stage of processing methodological tools. Digital technologies create opportunities for distortion and biased presentation of any actual

materials. The extreme situation in which the sociologist finds himself as a citizen can not but affect his rationality and criticality in the perception of information, and even more so – the balance of his conclusions. Researchers with a comfortable environment are more likely to emphasize the need for invaluable judgment, adherence to procedures, and verification of data. But isn't this a declaration, that will be followed by the relentless practice of everyday conflict.

The world we live in does not provide any guarantees to any of the participants in social interactions. Technological, epidemiological dangers, hybrid wars, the transition from cold confrontation to hot military operations – in the global world, everything is spreading at the speed of a forest fire. The countries of the Center (Core) (according to the world-system theory of I. Wallerstein (2008)) are trying to solve their social, economic, political problems through proxy wars in the periphery. A sociologist is always a citizen. But the realization of this necessarily adjusts him to the meticulousness of the examination and the validity of the conclusions. His patriotism must have a historical strategy of winning for his people, for those who actually form a community of reference for him. But even devotion to the latter should not stand in the way of his integrity as a scientist. After all, the committed recommendations do not benefit those in whose interests it seems to be acting.

The dialectic of the process of formulating one's own opinion, according to M. Weber (1990), consists in the analysis of various research programs and the identification of one's golden mean. But we have to find this middle ground under the pressure of economic, political and psychological factors. And do it all the time. Therefore, the main condition for honesty will be the awareness of one's own prejudices. We are participants in what we study, and our belonging to certain communities, reference groups is not reduced to the coincidence of positions. As well as the inclusion of groups, cells, strata in the responsibility of a particular jurisdiction is not yet an exhaustive characteristic of their functioning. Satisfying the requests of all participants in the social space has certain historical formats. Cultural, economic, political specifics of the latter significantly affect their content. As well as the nature and strength of the impact on recipients. Despite the attractiveness of egalitarianism, one cannot rely on the conscious, critical and systematic participation of all those involved in communications, both in production processes and in leisure practices. This also applies to educational, political spaces, etc. In this respect, ideology becomes a way of introducing and creating meanings, the figure of a mediator acquires

special significance, to which K. Hirz (2001) drew attention. But the critical manifestation of ideological guidelines leads to practical extremity, up to the conduct of hostilities. The latter have many reasons. But it was the religious wars that were the most brutal. As well as civil. Everything related to the value confrontation has almost no hope for an initial final decision. There are always supporters of a different way of interpreting events and facts. The sociologist as a scientist needs to approach the study of a certain phenomenon as a surgeon to the disease: to change clothes before surgery. This is not an imitation, and not a pretense, it is a set of factors that ensures maximum rationality of action and judgments. Because only on this basis can we negotiate, the destruction of passions is proven by practice.

References:

1. Smelser N. J. (1999). *The Social Edges of Psychoanalysis*. University of California Press. First edition.
2. Фіхте Й. Г. (1997). Про оживлення та підвищення чистого інтересу до істини. *Культура у філософії ХХ століття. Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (30 вересня – 1 жовтня 1997 р.)*. Університет внутрішніх справ. С. 414–421.
3. Валлерстайн І. (2008). Європейський універсализм: риторика влади. *Прогнозис*. – 2008. – № 2 (14).
4. Вебер М. (1990). Наука как призвание и профессия. *Прогресс*. С. 707–735.
5. Geertz C. (2001). *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton.

Куліш Р. Ю. (м. Київ, Україна)
pan.roman.kulish@gmail.com

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК НЕГЛОБАЛЬНИЙ ПРИНЦИП НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Поява концепції суверенітету збігається у часі із необхідністю об'єднати феодально роздроблені утворення у єдині держави. Виокремив суверенітет як державне панування французький юрист та філософ Жан Боден. Модель державного суверенітету розроблювалась в подальшому у Вестфальському мирі: провідні європейські держави погоджувалися дотримуватися принципу

територіальної цілісності, а суверенітет загалом став розглядатися як універсальна цінність, автономний моральний принцип. До держави та її територіальної цілісності вимагалась повага, оскільки такий механізм в принципі зумів виникнути та закріпитися на певній території. Оскільки держава стала визнаним рівноправним суб'єктом в розумінні інших таких же суб'єктів, то вони зобов'язалися не втручатися у внутрішні справи одна одної. Принцип невтручання є одним з головних у Вестфальській системі, а в ХХ столітті він був зафіксований у Резолюції 2131 (XX) Генеральної Асамблеї ООН (UN, 1965), як і Статут ООН визнає суверенну рівність всіх учасників організації (UN, 1945). Ознаками державного суверенітету є верховенство, єдність (двовладдя не може бути) та незалежність держави (Блєвцева, 2009). Ігнорування РФ цих ознак означає лише неповагу до суверенітету України та неможливість захистити ці принципи з допомогою тих заходів, до яких вдалися міжнародні партнери України.

Розбіжності із дійсністю та необхідність деталізації в контексті принципу невтручання виникли раніше 2014 року, але тут розглядається приклад сучасної російсько-української війни. Держава як суверенне утворення має низку атрибутивних ознак – територія, державні символи, монопольне право на насильство та населення. Тож, виключно вона здійснює вплив на територію, окреслену власними кордонами. РФ з моменту введення контингенту «зелених чоловічків» на Кримський півострів зазіхнула на територію та населення України, що вдалося зробити за рахунок політичної нестабільності в Україні, обумовленої Революцією Гідності, та зрадницької політики Президента України та виконавчої влади 2010–2014 рр. що призвело до неможливості відреагувати на загрозу відповідним чином. Російська сторона нахабно порушила та власноруч переписала у власній реальності міжнародно визнані кордони з допомогою псевдореферендума на півострові, котрий визнали лише одиниці серед сучасних держав у світі, а 86 % росіян станом на 2021 рік підтримали окупацію АРК (Левада-Центр. 2021). Після цього злочину Росія вдалась до здійснення насильства на півострові (як і проти злочинних елементів, так і проти місцевих активістів, незгодних з результатами псевдореферендума), чим порушила і принцип монополії Української держави на насильство у рамках власних кордонів. Після проголошення Сергія Аксьонова так званим «прем'єр-міністром республіки» в будівлі Верховної Ради АР Крим і з'явилося «двовладдя».

Міжнародна спільнота (що досить часто означає «Західну цивілізацію» в розумінні С. Гантінгтона у нашому контексті) обмежилась стурбованістю, але європейська бюрократія не змогла запропонувати жодних рішень, крім санкційного тиску, який перетворився на мем «ми глибоко стурбовані». НАТО ж не було зобов'язане реагувати військовим чином, ані у випадку окупації Криму, ані у випадку початку бойових дій на Сході України, оскільки Україна не була частиною блоку. Водночас позиція США – захист демократій в усьому світі, що в теперішніх умовах досить важко уявити (якщо взагалі можливо) в якості беззбройної відповіді на будь-які можливі напади. Окупація Кримського півострова та початок бойових дій на Сході у 2014 році (перша фаза російсько-української війни) підірвали міжнародну безпеку у Європі через завершення епохи «повоєнної Європи» та зневагу Москви до кордонів держав. 21 лютого 2022 року від цієї безпеки нічого не залишилось через оголошення Владімірим Путіним терористичних угруповувань «ДНР» та «ЛНР» суверенними державами, яким належить контроль над Донецькою та Луганською областями України (Слово і Діло, 2022). Таким чином Росія у власній реальності поставила себе на противагу ЄС та США як актора, здатного переписувати кордони на мапах, проводити аншлюзи (Білорусь), створювати «держави». Коротше, стала «привітом з минулого», котре (минуле) «Західна цивілізація» прагнула полишити в історії, створюючи системи договорів, розробляючи концепції прав людини, гарантії їх захисту тощо.

Проблема таких концепцій, як державний суверенітет, полягає у здатності запрацювати лише, якщо всі учасники політичного процесу їх дотримуються. Це не даний природою заповіт, це спільна праця всього людства. Попри заяви про євроінтеграцію та глобалізацію існує ризик, що Україна не сприймається у ЄС як культурна частина союзу. Міжнародне право тим часом будується на переконаннях Заходу, що заважає бачити та усвідомлювати часом моторошне різноманіття переконань в усіх куточках Земної кулі. Це ж гальмує глобалізацію та створення дійсно глобальної цивілізації з однаковими ідеалами в обох півкулях Землі, у якій повторення сценарію російсько-української війни між іншими двома державами неможливе.

Список використаних джерел:

1. Бєлєвцєвє В. (2009) Дєржавний суверєнітєт, його ознаки та властивості. *Тєорія дєржави і права*. 2009. № 10. С. 7–10. Отримано з: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15727/02-Byelyevtseva.pdf>
2. Лєвєдєвє-Цєнтєр. (2021). Крєм. Опрос «Лєвєдєвє-Цєнтєр». Отримано з: <https://www.levada.ru/2021/04/26/krym/>.
3. Слово і Дїло. (2022). *Путін визнав «ДНР» та «ЛНР»*. Отримано з: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/21/novyna/polityka/putin-vyznav-dnr-ta-lnr>
4. UN. (1945). United Nations Charter. Отримано з: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
5. UN. (1965). *General Assembly Resolution 2131 (XX) of 21 December 1965. Declaration on the inadmissibility of intervention in the domestic affairs of states and the protection of their independence and sovereignty*. Отримано з: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_2131-xx/ga_2131-xx_e.pdf

Маруховський О. О.
omaruhovska@gmail.com

ЗМІНИ В МІЖНАРОДНІЙ ТА РЕГІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В УМОВАХ МАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ 2022 р. В КОНТЕКСТІ СВІТ-СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ І. ВАЛЛЕРСТАЙНА

Однією з найвпливовіших на сьогодні концепцій світового порядку є *світ-системний аналіз* (World-Systems Analysis) відомого американського соціолога Імануеля Валлерстайна, розроблений ним у своїй праці «Сучасна світова система» (1974 р.) (Wallerstein, 1974). Саме тоді вперше вчені заговорили про світ-системний аналіз як про новий погляд на світ, в якому «замість традиційно стандартної одиниці – національної держави новою одиницею аналізу стала світ-система... у трьох варіантах – світ-системи, світ-економіки та світ-імперії». При цьому І. Валлерстайн зауважував, що «світ-система являє собою певний територіально-часовий простір, який охоплює багато політичних та культурних одиниць, але в той же час є єдиним організмом, уся діяльність якого підпорядкована єдиним системним правилам» (Валлерстайн, 2006, с. 78, 79]. Тобто загальновідомо, що об'єктом його світ-системного аналізу є увесь світ як єдиний організм, як глобальне системне ціле, де усі країни розглядаються не окремо, а як включені в глобальну

систему світового порядку, в якому розвинута і удосконалюється міжнародна та регіональна безпека.

В контексті цього світ-системного аналізу необхідно розглядати трагічні події широкомасштабної російської агресії проти України, як загарбницької несправедливої та жорстокої війни російської шовіністичної імперії, саме як «світ-імперії» в розумінні І. Валлерстайна. Як він справедливо підкреслював, «під світ-імперією ми розуміємо структуру, де уся політична влада зосереджена в одних руках» і таких світ-імперій за останні п'ятсот років спробували створити: Карл V Габсбург в XVI ст., Наполеон на початку XIX ст. та Гітлер у середині XX ст. На слушну думку І. Валлерстайна, «усі вони були грандіозні, усі зазнали нищівної поразки та не змогли довести справу до кінця» (Валлерстайн, 2006, с. 145). Така ж жахлива доля очікує і на імперські територіальні зазіхання недоімперії В. Путіна, у якого в планах було підкорення, окупація та знищення України як держави з наступним поступовим загарбанням країн бывшего СРСР та країн Варшавського договору, особливо в першу чергу, Польщі, країн Балтії та Словаччини. Тому в цій ситуації Україна стала надійним щитом для Європи, захисним плацдармом стримування російського агресора та диктатора В. Путіна, який «вирішив, що якщо китайцям вдалося фактично розтоптати уйгурів як націю, то йому вдасться зробити те саме з українцями», тобто він за допомогою геноциду готував українцям долю уйгурів в Китаї (Ейдман, 2022).

В таких складних умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну світові потрібно на майбутнє сформувані оновлені принципи міжнародної та регіональної безпеки на засадах взаємодовіри між країнами Європейського Союзу, США і Британією, в нових реаліях створити міцну антипутінську коаліцію та нанести за допомогою України стратегічну поразку агресору. Саме Україна має *змінити світову геополітику* («С режимом Путіна ніколи не домовимся». Как на третьем месяце войны Украина меняет геополитику Европы, 2022) та стати в майбутньому «Ізраїлем Східної Європи» з точки зору збереження своєї державності та зміцнення міжнародної та регіональної безпеки. А допомогти в цьому Україні можуть тільки поступова безальтернативна інтеграція її в ЄС та НАТО, який мав би стати її єдиною надійною «парасолькою» безпеки від загроз РФ як держави-агресора, яка систематично порушує базові принципи міжнародного права. Натомість НАТО продовжує для України «політику подвійних стандартів та ілюзію відкритих дверей» і тому Україна має вести

переговори та шукати нову систему гарантій міжнародної та регіональної безпеки союзників, щоб після нашої перемоги це був ратифікований міжнародний договір, підписаний усіма державами-гарантами, який буде містити спеціальну статтю за аналогією зі статтею 5 договору Альянсу, щоб не було повторення помилок Будапештського меморандуму. А головною метою політики України щодо євроатлантичної інтеграції є якомога швидше отримання Плану дій щодо членства в НАТО на найближчому саміті Альянсу, тому що вступу Фінляндії та Швеції до НАТО без України буде недостатньо для зміцнення безпеки в Європі (Вступу Фінляндії та Швеції до НАТО без України недостатньо для безпеки в Європі, 2022).

Список використаних джерел:

1. Wallerstein I. (1974). The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York.
2. Валлерстайн И. (2006). Миросистемный анализ: введение / Пер. с англ. М. : Издат. дом «Территория будущего». 248 с.
3. Ейдман І. (2022). Путін готував українцям долю уйгурів у Китаї. URL: <https://m.glavcom.ua>
4. «С режимом Путина никогда не договоримся». Как на третьем месяце войны Украина меняет геополитику Европы. (2022). URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/ukraina-sozdaet-antiputinskuyu-koaliciyu-na-zapade-klimkin-intervyu-nv-video-novosti-ukrainy-50244701.html>
5. Вступу Фінляндії та Швеції до НАТО без України недостатньо для безпеки в Європі / Еспресо. (2022). URL: <https://espreso.tv/vstupu-finlyandii-ta-shvetsii-do-nato-bez-ukraini-nedostatno-dlya-bezpeki-v-evropi-poroshenko>

*Панченко А. Г. (м. Київ, Україна)
pantraginaalina@gmail.com*

ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – СУЧАСНА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Потреба у зростанні цифрової компетентності державних службовців знаходиться у прямому взаємозв'язку з розвитком інформаційної інфраструктури, використанням перспективних цифрових засобів, опрацюванням великих потоків різноманітної інформації. В цьому напрямку Україна має численні здобутки, зокрема розширення переліку електронних адміністративних послуг,

функціонування ряду державних електронних сервісів, оптимізація електронних реєстрів даних, використання державної системи дистанційної ідентифікації осіб за допомогою Bank ID, збільшення обсягів використання електронного підпису, системне використання технології Smart ID.

У 2021 році Україна стала ще на один крок ближче до побудови цифрової держави і переходу в режим «без паперу», ставши першою країною у світі, в якій цифрові паспорти отримали таку ж юридичну силу, як і фізичні аналоги (Копняк & Покин'череда, 2021).

З метою визначення рівня цифрової компетентності розроблено вимоги щодо їх переліку та автоматизовані програми. До прикладу, індекс цифрового уряду (DGI) [3] оцінює та порівнює зрілість політики цифрового уряду та її впровадження за узгодженого та загальнодержавного підходу. Оцінки варіюються від 0 (найнижчий) до 1 (найвищий). Він має шість вимірів, відповідно до політики цифрового уряду ОЕСР (DGPF), кожен з однаковою вагою (0,16) (Digital government: Progress towards digital competence and maturity, n. d.): *цифрова структура, державний сектор, управління даними, урядова платформа, відкритий за замовчуванням, доступність управління користувачами та ініціативність.*

Зарубіжний досвід свідчить про неефективність централізованої системи підготовки державних службовців електронному урядуванню. До прикладу у Данії, відсутній спеціалізований навчальний заклад з затвердженою програмою навчання та підвищення цифрової компетентності відповідно до вимог розвитку інформаційних технологій та специфіки надання електронних державних адміністративних послуг. Натомість, перепідготовка та підвищення цифрової компетентності здійснюється децентралізовано ІТ-підрозділами відповідних органів влади. За цими підрозділами закріплюють обов'язки з розробки, підтримки функціонування систем електронного урядування, реінжинірингу бізнес-процесів в частині організації, комунікації з користувачами державних адміністративних послуг. Досвід Данії свідчить про максимальну адаптацію електронного урядування до специфіки діяльності відповідного рівня органу влади та оперативного реагування на зміну запитів користувачів.

Зарубіжний досвід Швеції базується на використанні державно-приватних механізмів співробітництва в частині підвищення цифрової компетентності державних службовців із застосування технологій електронного урядування, яке здійснюють приватні ІТ-організації.

Останні самостійно розробляють, впроваджують, модернізують і підтримують експлуатацію інформаційно-комунікаційних систем органів публічної влади.

Подальший шлях підвищення цифрової компетентності державних службовців передбачає поєднання зарубіжного досвіду Данії та Швеції, зокрема поєднання державних програм доступних на порталі ДІА та співпраця з приватними освітніми організаціями.

Перспективними напрямками підвищення цифрової компетентності державних службовців виступає:

1. Проходження курсів на відкритих платформах, з метою оволодіння сучасними професійними компетентностями та визначення рівня цифрової грамотності: портал «Дія. Цифрова освіта» (<https://osvita.diia.gov.ua>), платформа U-LEARN (<https://u-learn.org.ua>).

2. Проходження курсів приватних навчальних організацій. Прикладом визначення рівня цифрових компетенцій є використання колеса цифрових компетенцій розроблене Центром цифрових даних Dannelsen (The Digital Competence Wheel, n. d.) та направлене на ознайомлення з рівнем та вимогами до цифрової компетентності де графічно окреслено ті аспекти, що потребують покращення.

3. Участь у внутрішніх програмах підвищення цифрової компетентності державних службовців відповідно до структури управління.

4. Самостійне навчання з подальшим тестуванням на відкритій платформі Дія, зокрема «Цифрограм для державних службовців», який включає в себе 90 запитань. Завдання тесту систематизовані за сферами знань. Результат проходження тесту вимірюється за 3-ма базовими та 6-ма підрівнями, які були наведені. Кожна сфера знань передбачає відмінні рівні володіння цифровими компетентностями, які вказують на наперед визначений необхідний набір знань, навичок державного службовця, відповідно до посади. Після складання тесту кожен учасник тестування отримує електронний сертифікат, який засвідчує загальний рівень цифрової грамотності, загальну кількість набраних балів, а також кількість балів по кожній з шести сфер компетентностей.

У підсумку можна зробити висновки щодо сучасної тенденції розвитку публічного управління, яка передбачає розвиток електронного управління та вимагає належного рівня цифрової компетентності державних службовців. До переліку цифрової компетентності державних службовців входять знання та навички

з шести напрямків (основи комп'ютерної грамотності; інформаційна грамотність, вміння працювати з даними; створення цифрового контенту; комунікація та взаємодія у цифровому суспільстві; безпека у цифровому середовищі; розв'язання проблем у цифровому середовищі та навчання впродовж життя), що передбачають виділення трьох рівнів відповідно до посад та обов'язків. Зарубіжний досвід свідчить про відмінні підходи до проведення перепідготовки та підвищення кваліфікації цифрової компетентності за участі державного регламентування та приватних ІТ-організацій, що є результативним за умови розробки єдиної стратегії розвитку електронного управління.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку України 2030 р.: Проект Закону України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210179>
2. Копняк К. В., Покин'ючерета В. В. (2021). Формування цифрової компетентності державних службовців у процесі фахової підготовки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2261>
3. Digital government: Progress towards digital competence and maturity. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2bed4623-en/index.html?itemId=/content/component/2bed4623-en>
4. The Digital Competence Wheel. URL: <https://digital-competence.eu/>

Пасько Я.

paskocivil@yahoo.com

ІСТОРИЧНЕ. ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ: PRO AND CONTRA

Російська агресія примушує вітчизняну наукову спільноту не тільки до осмислення руйнівних наслідків військових дій, але і до з'ясування ключових факторів, які можуть сприяти посиленню національної єдності. Одним з таких чинників, в умовах потужного «виклику» країни агресора, виступає ціннісно-сміслова, «метафізична» рефлексія українських інтелектуалів щодо травматичного минулого. Їх орієнтованість на актуалізацію історичного фактора як провідного чинника деколонізації. В цьому контексті, для еволюційного та успішного постколоніального

розвитку, постає питання осмислення та корекції європейського та українського досвіду, обґрунтування ролі історичної спадщини в майбутніх соціальних змінах.

В площині даної проблеми одразу окреслюємо суперечність в межах європейського дискурсу між антиколоніальною, антиімперською візією, актуалізацією в її межах травматичної історичної свідомості, що характерна для центральноєвропейських країн versus домінуючого в сучасному світі антиісторичного раціонального тренду, спрямованого на формування критичного, щодо ролі минулого, постметафізичного концепту: світоглядно вихолощеного глобального лібералізму та домінування малих оповідей.

Цілком очевидно, що європейська традиція має потужні засади теоретичного обґрунтування важливості історичного, які спостерігаємо в ракурсі ідеї розвитку національного будівництва, національної культури. В межах цього фрейму історичне минуле розглядається як ключовий фактор формування національної свідомості, як чинник, що поєднує фольклорну, академічну і політичну складову націотворення. Історичне, в площині модерного націотворення, розглядається як провідна комунітарна складова національного самоствердження, світоглядна підвалина національної свідомості, фактор соціальної зрілості та єдності спільноти, який вимагає доповнення в межах практичних потреб масового суспільства.

Продуцентом і носієм історичного знання в межах новочасного суспільства виступає широко розвинутий інтелектуал, людина високої універсальної культури, яка в межах проблематики модерну змінюється, намагаючись поєднати інкорпорацію світоглядних та ідеологічних засад «національного міфу» з ідеями та теоретичними підходами позитивізму, ретрансляцією і поширенням наукових підходів. В процесі розвитку академічної науки широкий інтелектуал поступово перетворюється на експерта, здатного відслідковувати та швидко реагувати на новітні зміни та соціальні інновації.

Цілком обґрунтовано в цьому контексті є поширення в ХХ столітті практичної діяльності істориків в видавничій та медійній сферах, яка сприяла широкій популяризації історичних знань. Видатні континентальні інтелектуали ХХ століття, зокрема такі як Жан-П'єр Рін, Роже Шарт'є Мішель Перо, стали законодавцями інтелектуальної моди в межах масового суспільства, постійно співпрацюючи з провідними континентальними медіа і все більше концентруючись на проблематиці повсякденності.

Актуалізація цих проблем в ХХ столітті безпосередньо пов'язана з виходом на політичну сцену ідей деліберативної демократії. Широка публічна затребуваність істориків в публічному просторі одночасно сприяла певному знеціненню історичного в суспільній свідомості і все більшу концентрацію суспільства на проблемах політичного консенсусу та відтворення соціальної комунікації, яка, на думку провідних аналітиків, здатна узгоджувати та пом'якшувати соціальні конфлікти. Редукція історичного співпала з переходом в межах сучасної демократії від метафізичного до постметафізичного лібералізму, тенденції десакралізації знання.

Поступово, під впливом ідей критичної соціальної теорії, закликів, а «як можливий світ після Освенциму», посиленням ідей утилітаризму та прагматизму, ідеали постметафізичної деліберативної демократії набувають популярності, Спостерігається зміна курсу від національної макро-історії до мікро-історії, фрагментація історичного простору, занепад національної історії (Горкгаймер, 2006).

На зміну ролі історичної пам'яті в соціальних процесах чітко вказує П. Нора, який зазначає, що «нація Ренана померла і більше не повернеться, адже йдеться про перехід від історичної свідомості нації до соціальної свідомості», від активної історії до історії, яка є засвоєною спільнотами та групами. У відповідності до такого підходу Нація більше не стверджує себе через національну історію, а радше зосереджується на малих наративах, які не артикулюються історичним рухом (Нора, 2014).

Поступово спостерігаємо тотальний занепад історичного, який стає все більш очевидним в контексті посилення функціоналізму та цілераціональності в сучасному світі. Історична свідомість все більше витісняється на маргінес, все більше розглядається як джерело конфліктів. Раціональність все більше інтерпретується у площині функціонального постметафізичного виміру, що пов'язаний зі звільненням від історичних дискусій, які в публічному просторі розглядаються як зло, якого варто позбутися. Перші очевидні симптоми відмови від історичного спостерігаємо у представників першої генерації критичної соціальної теорії, які розглядають явище Голокосту як «тріумф історичної свідомості», а тоталітаризм як логічний підсумок вкрай небезпечного для сучасної демократії гранднратива. Схоже критику можна спостерігати із боку інших інтелектуальних течій. Квінтесенцією дистанціювання від історичного є погляди Ф. Ліутара, який

підкреслює необхідність інверсії історичного технологіями комунікації, які на думку автора, є невід'ємними від роздумів про Голокост. На думку дослідника, в «історії ХХ століття є жахливі злочини, котрі змушують відмовитися від убивчо складних пошуків сенсу», які пов'язані з суперечностями щодо минулого, а враховувати лише маленькі гібридні оповіді комунікації. Випромінюючи скептицизм щодо історії французький філософ надає перевагу сьогоденню, приреченому пережити великі історичні потрясіння (Lyotard, 1997).

Маріан Голка в цьому контексті відзначає, що для сучасних модерних міських спільнот історичне минуле є не тільки перешкодою, але й непотрібним баластом. Якщо раніше минуле, на думку польського дослідника, розглядалося як передумова конструювання майбутнього, то зараз майбутнє осмислюється як самодостатній феномен, відірваний від зв'язків з історією (Golka, 2010).

Дистанціювання, а в багатьох аспектах і нехтування традиціями минуло, чітко окреслилось на перетині ХХ–ХХІ століть. Сучасна людина все більше відмежовується від історичного укорінення (національного, спільнотного, регіонального), щоб стати частиною універсального комунікативного простору, дотримуватись універсальних правил дискусії. Зачаровування Історичним все більше розглядається як уособлення вельми сумнівного примордіалізму та тоталітаризму. Скептичне ставлення до історичного сформувалося в Європі в контексті осмислення нацистського, радянського та китайського досвіду, який звісно необхідно враховувати, проводячи послідовну політику деколонізації та усунення з українського життєсвіту радянських та російських історичних маркерів. Але чи означає контрверсійність цього досвіду, в даному контексті, необхідність відмови від історичного в процесі ствердження нових націй? І чи може бути історичне передумовою ідеальної комунікації? Мені видається, що переосмислення травматичного минулого, віднайдення автентичної історії кристалізує спільноту у час війни, надає простір для горизонтальних комунікацій та порозуміння. Йдеться про необхідність посилення морально-нормативних засад, поєднання цілераціонального та ціннісно раціонального. Без усвідомлення цих засад успішна ціннісна модернізація нашої країни є проблематичною.

Список використаних джерел:

1. Горкгаймер М. (2006). Критика інструментального розуму. Київ : ППС-2006. 282 с.
2. Нора П. (2014). Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : Кліо, 2014. 266 с.
3. Lyotard J. F. (1997). Kondycja ponowoczesna. Raport o Stannie wiedzy. Warszawa : Fundacja Aletheia, 1997. 190 s.
4. Golka M. (2010). Społeczna niepamięć: Pomiędzy zapomnianiem a zamazywaniem in Kapralski S. (Ed.). Pamięć przestrzen tożsamość. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Піхорович В. Д. (м. Київ, Україна)

fanja.new@gmail.com

СОЦІОЛОГІЯ І ВІЙНА

Реакцію як широкої публіки, так і абсолютної більшості політиків, журналістів і навіть дослідників на початок війни Росії проти України можна охарактеризувати відомою жартівливою фразою «Ніколи такого не було, і ось знову». В принципі неважко зрозуміти, що налякані сиренами та звуками вибухів ракет кияни просто забули, що насправді війна в Україні почалася не 24 лютого 2022 року, а триває вже вісім років. На війни в інших країнах обивателю завжди було глибоко начхати, але фактом залишається і те, що останніх одинадцять років триває війна в Сирії, а також у Лівії. Перед тим була війна в Іраку. Про війни 90-х років в Африці з їх мільйонами жертв ніхто не згадує, як ніби їх і не було. Тільки недавно завершилася двадцятирічна «війна з тероризмом» у Афганістані. Причому завершилася зовсім не з тим результатом, який планувався силами міжнародної коаліції наймогутніших держав світу, які цю війну оголосили. А перед тим була ціла серія дуже жорстоких війн на території колишньої Югославії.

Причому всі ці конфлікти були локальними тільки географічно. А політично, і, головне, економічно в них тією чи іншою мірою в них була втягнута більшість країн світу, в тому числі і Росія. Причому нерідко Росія в цих війнах діяла спільно із «західними партнерами». Наприклад, вона надавала свій військовий аеродром в Ульяновську для перевезення військових вантажів міжнародної коаліції в Афганістан. До речі, здійснювала ці перевезення

українсько-російська компанія «Волга-Дніпро». Найсправжнісінька «перманентна світова війна»!

Якщо б хтось хотів якийсь коротко назвати XXI століття, то найбільш влучною була б, гадаю, назва «століття безперервної війни». Скажуть, можливо, що пройшло ще менше, ніж четверть століття. Але тоді додайте 90-ті, і вийде майже третина. І врахуйте, що якщо ескалація військових дій буде відбуватися такими ж темпами, то XXI століття може завершитися достроково. Разом з життям на Землі.

Тому на питання: «Чи можлива соціологія у бомбосховищі?» можна дати таку відповідь: «Залежно, яка це соціологія». Якщо це «соціологія за викликом», яка, подібно до деяких не вельми солідних служб емпіричної соціології, просто за гроші обслуговує замовників, більш чи менш кваліфіковано фабрикуючи такі результати, які б їм сподобалися, то такій соціології під час війни працювати з бомбосховища можна, тільки якщо воно досить комфортабельне. Тобто урядове, чи таке, яке забезпечує функціонування дуже великих корпорацій, які розглядають війну як дуже прибутковий бізнес. Правда, така соціологія дуже швидко перестане бути наукою. Якщо ж це дійсно наукова соціологія, тим паче, макроекономічна, то вона ніяк не може забувати про те, що сучасна епоха – це епоха безперервних війн, тому її точка зору ніяк не може змінюватися від того, що той чи інший соціолог опинився в зоні бойових дій.

Коли світової війни не помічає обиватель, не треба дивуватися. Адже обиватель тому і є обивателем, що думати він не вміє. Соціолог же, навпаки, мусить вміти думати. Інакше він – не соціолог. Не просто, як сказав би Спіноза, плакати з приводу війни, чи, навпаки, радуватись їй – мовляв, зараз ми переможемо в цій війні, і знову настане «мир і в чоловіках благоволення». Не настане. Бо його й не було. Наприклад, за 25 абсолютно мирних років Україна втратила населення майже стільки, скільки за роки Другої світової війни. Давно вже стала азбучною фраза Клаузевіца: «Війна є продовженням політики іншими засобами». В той же час, всі класики соціології – від Вебера до Валлерстайна – погоджуються з відомою тезою про те, що політика є похідною від економіки, що вона завжди виражає інтереси тих економічних класів, які панують в суспільстві або претендують на панівне становище.

Тому соціолог, який не може не бачити, що на авансцені сучасної історії у всіх її актах не просто висить рушниця, а вишкірилася величезним жерлом ціла гаубиця, «заряджена» на прибуток будь-

якою ціною, і який в той же час чи то з обуренням, чи з непідробним здивуванням раптом виявляє, що в останньому акті вона «вистрілює» черговою війною за переважне право отримувати надприбутки на тій чи іншій території, такий соціолог цим самим виявляє або свою повну некваліфікованість, або таку ж повну нещирість.

Соціологія не може сховатися від війни навіть в найкращому бомбосховищі. Вона мусить визнати, що війна – це норма для суспільства, в якому прибуток – понад усе. А також те, що переможців у такого роду війнах бути не може. Вчорашні переможці завтра почнуть воювати між собою за «переділ поділеного світу». В цьому суть імперіалізму як вищої стадії капіталізму.

І. Валлерстайн у своїй статті «Структурна криза», що ввійшла до книги «Чи є майбутнє у капіталізму?», пише, що «способу реформувати капіталістичну систему, щоб вона відновила свою здатність ефективно займатися безкінечним накопиченням капіталу, не існує. Так що постає питання про те, що прийде їй на зміну».

Оце і є головне питання соціології на найближчий час. Розвиток подій показує, що цього часу залишилося не так уже й багато.

*Плющ О. М. (м. Київ, Україна)
plyushch110@gmail.com*

СПИВАВТОРИ ПРОЄКТУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізацію розглядаємо як процес інтеграції людства у єдину цілісність (спільність). Для розуміння природи еволюційних процесів спиратимемося на постнекласичну методологію. У рамках цієї методології виділяються системи різної організаційної складності: прості, складні, такі, що саморозвиваються.

Суспільство може бути розглянуто як проста система, елементами якої є індивідуальні суб'єкти. Моделлю такого суспільства слугує соціальний організм з єдиним центром управління. Беручи як елементи суспільства колективних суб'єктів (які розглядатимемо як систему), маємо модель складноорганізованого суспільства (систему систем). Суспільство як система, що саморозвивається, може бути представлена у вигляді фрактальної структури, елементами якої є індивідуальні суб'єкти, що становлять покоління, які відтворюють проєкт суспільства в часі. При цьому суспільство є не лише автором

тексту, а й одним із авторів культурно-історичного розвитку суспільства (суспільства у проєкті поколінь) (Плющ, 2020). Таке тринітарне розуміння складності організації суспільства аналогічне до підходу О. О. Зінов'єва, що виділяє три типи (рівні) організації суспільств: передсуспільність, власне суспільство і надсуспільство, де останнє – це соціум, що навчився проєктувати власне майбутнє, а, отже, і керувати ним (Зінов'єв, 2000). Отже суспільства можуть бути проєктами неоднакової складності, що утворені, відповідно, з елементів різної конструктивної складності.

Суспільство як сукупність індивідуальних суб'єктів, зазвичай, розглядають як націю. Відповідно до запропонованої методології виділяємо такі підходи до розуміння нації: примордіалістський, конструктивістський, соціокультурний. Основні положення примордіалістів виходять з уявлень, що нація – це об'єктивна даність, яка існує відпочатку і має унікальні характеристики. Представники конструктивістських підходів розглядають націю не як наперед задану об'єктивну реальність, а як результат спільної діяльності її суб'єктів, як штучну соціальну та політичну конструкцію. У рамках соціокультурних підходів нація розглядається як історичний проєкт поколінь, що базується на глибинних соціокультурних засадах, але трансформується в різних історичних умовах і є проєктом «ідеального» суспільства.

Суспільство як сукупність колективних суб'єктів, до складу яких входять індивідуальні суб'єкти, утворює складноорганізовану структуру, що розглядається як держава (система систем). Коли суспільство складається з кількох націй, вони конструюють спільний проєкт багатонаціональної держави (складна система).

Цивілізація може розглядатися як проєкт глобального «ідеального» суспільства, що реалізується через проходження різних етапів еволюції (нація, багатонаціональна держава, цивілізація – як відображення «ідеального» світопорядку). Колективний автор цивілізації також зазнає змін: від автономного автора «нації» та спільного автора «багатонаціональних держав» до загального автора, який об'єднує авторів усіх історичних поколінь. Побудова цивілізації передбачає, що складність мислення автора дозволяє побудувати проєкт цивілізації відповідної складності. Наростання складності організації цивілізації виявляється в тому, що на сьогоднішній день у світі налічується приблизно 7 тисяч етнічних націй (за кількістю мов світу), близько 200 держав (за даними ООН),

від 8 до 20 цивілізацій (за даними різних авторів), 2–3 проекти глобалізації, які конкурують між собою.

У культурі будь-якого суспільства потенційно закладено модель глобалізації, модель побудови «ідеального» суспільства (різного масштабу). Побудова моноетнічних країн – це редукція складності колективного автора спільного проєкту. У цьому проєкті немає досвіду узгодження культурних проєктів різних колективних суб'єктів, а отже, беручи участь у діяльності складніших структур, ці автори не можуть виступати як співавтори більш складного спільного проєкту. Практично всі пострадянські країни, які поставили на чільне місце свого розвитку проєкт побудови моноетнічної держави, приречені на те, щоб бути частиною глобалізаційних проєктів інших авторів, втрачаючи право на авторську самостійність у прийнятті стратегічних рішень.

Список використаних джерел:

1. Зиновьев А. А. (2000). *На пути к сверхобществу*. ЗАО Изд-во Центрполиграф.
2. Плющ А. Н. (2020). Становление субъекта: от бессубъектности к метасубъектности. *Вопросы психологии* 3, с. 14–26.

*Уманець А. О. (м. Київ, Україна)
annaumanets0120@gmail.com*

ДЕТЕРМІНАНТИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Переживання кризових станів, спричинених травматичними подіями сьогодення, зокрема перебування в умовах війни, призводить до підвищення психологічної напруги. Високий рівень навантаження на психіку призводить до переживання людиною інтенсивного стресу, що в свою чергу призводить до негативних наслідків. Постає важливе питання щодо вияву детермінант стійкості до стресогенних подій, задля уникнення негативних наслідків стресу та розвитку максимальної адаптивності психіки людини в умовах травматичних подій.

В найбільш загальному вигляді, явище стресостійкості розглядається як якість особистості, яка дає можливість протистояти

життєвим труднощам, обставинам, а також зберігати психічне та фізичне здоров'я (Крайнюк & Корольчук, 2002).

На сьогоднішній день існують численні підходи щодо пояснення чинників, що впливають на формування стресостійкості. Так, до прикладу, у працях О. Кочарян та В. Мозгового, до структурних компонентів стресостійкості відносяться: особливості емоційної та вольової сфери особистості, аспекти когнітивних особливостей індивіда та особливості мотиваційного компоненту людини, що мають вплив (Мозговий, 2006).

Представники системного підходу в психології (Крайнюк В. М., Корольчук М. С.) вважають, що структура стресостійкості складається з комплексу таких характеристик особистості як: рівень тривожності, наявності або відсутності агресивних рис характеру, локусом контролю, спрямованістю особистості та мотивами (Крайнюк & Корольчук, 2002).

Найбільш детальний аналіз психологічних детермінант стійкості до стресу був представлений в роботі Корольчук В. М. Серед характеристик, що формують явище стресостійкості стосовно даного підходу було виділено наступні: особливості протікання стресової події (інтенсивність, тривалість, передбачуваність, контрольованість, новизна, тощо), особливості використання копінг-стратегій, особистісні характеристики особистості [1].

Узагальнюючи вищенаведені чинники, що впливають на розвиток стійкості до стресу, умовно, їх можна поділити на наступні групи:

1) детермінанти, що спричинені зовнішніми обставинами (характеристикою стресової ситуації, її інтенсивністю, тривалістю, контрольованістю, тощо);

2) внутрішні детермінанти (психологічні характеристики індивіда: темперамент, характер, особливості емоційно-вольової сфери особистості, переживання невизначеності, локус контролю, наявність соціальних навичок, когнітивні можливості, наявність мотиваційного компоненту і т. д.).

У воєнний час, певні характеристики детермінант першої групи, є недостатніми, для того щоб розвинути стійкість особистості до стресу. А саме: високий рівень інтенсивності стресової події (війни), невизначеність її тривалості, не здатність особистості впливати на ситуацію та контролювати її – все це, має деструктивний ефект на стресостійкість особистості, через неможливість впливу на ситуацію. Саме тому, при розгляді детермінант стресостійкості особистості,

особливо в умовах війни, варто акцентувати увагу саме на внутрішніх чинниках формування стійкості до стресу.

Отже, детермінанти розвитку стресостійкості можна умовно поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні чинники. У воєнний час, через неможливість впливати на зовнішні чинники, головний акцент при вивченні детермінант стресостійкості має приділятися внутрішнім чинникам. Саме завдяки детальному розгляду функціонування психічних процесів та особистісних особливостей особистості в контексті їх впливу на розвиток стресостійкості особистості, стає можливою розробка практичних рекомендацій та програм для розвитку адаптаційних можливостей психіки людини в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Корольчук В. М. (2013). Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. – 2013. – Вип. 14 (1). – С. 152–161.
2. Мозговий В. І. (2006). *Особистісний симптомокомплекс стресостійкості/ стресовразливості у військовослужбовців служби правопорядку*: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харківський університет повітряних сил ім. І. Кожедуба.
3. Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Косенко А. Ф., Кочергіна Т. І (2002). *Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я*. Фірма «Інкос».

Фінько А. Є. (м. Київ, Україна)

anton@kcpik.org.ua

ІДЕОЛОГІЯ М. ВЕБЕРА ТА ФЕНОМЕН НІМЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛ-ЛІБЕРАЛІЗМУ

Існуючий погляд на М. Вебера як мислителя націонал-ліберального штибу варто розглядати як цілком виправданий. Маємо на увазі не формальну належність до Націонал-ліберальної партії, членом якої, на відміну від Г. фон Трейчке чи Р. фон Гнейста, він не був, а співзвучність веберівського умонастрою із націонал-ліберальним стилем мислення разом з упованням останнього на потужну Німецьку імперію/Reich. Варто нагадати, що визначний вплив М. Вебер у ліберальному середовищі справив на пастора Ф. Науманна, із яким його поєднувала співпраця в рамках Євангелічного соц. конгресу. Як відомо, у листопаді 1918 р.

Ф. Науманн разом із М. Вебером, В. Ратенау та Т. Манном увійшли до складу засновників ліберальної Німецької демократичної партії, а в нинішній час ім'я Науманна носить партійний фонд, наближений до Вільної демократичної партії (ВДП) – провідної ланки німецького лібералізму. Водночас приєднавшись до лав Пангерманського союзу, М. Вебер підкреслив прихильність щодо войовничих націоналімперіалістичних кіл.

Веберівська інтрепретація політкоекономічного спрямування пуританської аскези вочевидь була вельми суголосна ліберальним доктринальним настановам у поєднанні із особливим наголосом на вазі власне німецького національного протестантизму, що давало змогу акцентувати виключність історичного досвіду його власного суспільства. При цьому М. Вебер утверджував уявлення щодо протестантської етики як радше односпрямованого явища. Загалом, на нашу думку, сектантський протестантський пуританізм, надто гетеродоксія протестантської етики доби Реформації, може бути визначений як явище із виразно амбівалентним характером. Він утворював двоїстий каузальний зв'язок як з «духом капіталізму», так і з «духом аграрного егалітаризму», віддзеркалюючи світогляд і бюргерських шарів (умовна «лінія Лютера»), і упосліджених верств селянського стану (умовна «лінія Мюнцера»), залежно від того, хто апелював до християнського фундаменталізму. Як напрочуд освічений знавець історії християнства М. Вебер не міг не володіти усіма даними стосовно егалітарної складової протестантської етики. Його заяви на кшталт того, що еволюція поглядів М. Лютера відбувалась під визначальним впливом селянського революційного руху на чолі із анабаптистським проповідником Т. Мюнцером є із цього погляду особливо промовистими. Однак це не завадило М. Веберу уникати аналізу войовничо егалітарної селянської складової у пуританізмі.

Акцентоване національне німецькоцентричне спрямування мала вже рання праця М. Вебера «Становище сільськогосподарських робітників у остельбських областях Німеччини». Як зазначає М. Наїм, «вперше він [М. Вебер] привернув публічну увагу своїм контрверсійним дослідженням скрутного становища німецьких сільськогосподарських робітників, яких витісняли польські мігранти. У ньому він стверджував, що великі німецькі маєтки треба розбити на ділянки, які віддати робітникам, щоб заохотити їх залишатися в рідних краях. Згодом... він знову викликав суперечки своєю пропозицією, що Німеччина має йти шляхом «ліберального

імперіалізму...»¹. Нагадаємо, що в умовах індустріалізації і аграрної кризи наприкінці XIX ст. спостерігалась міграція німецького сільського населення на захід країни («остфлюхт»), внаслідок чого на сході збільшувалась питома вага слов'янського – польського і навіть українського – населення. Дати раду М. Вебер пропонував за рахунок «внутрішньої колонізації». Такі настанови були суголосні із фьолькіше-ідеологією «крові і ґрунту», що у 20-их рр. сповідувалась націонал-романтичними антислов'янськими народницькими бундами на зразок «Артаманів», які підштовхували німецьке суспільство до боротьби за «життєвий простір».

У сучасних умовах в центральноевропейському просторі тенденція до зближення ліберальних та фьолькіше-національних правопопулістських ідеологічних компонент зберегла певну вагу, хоча й зазнала трансформацій. За взірць у даному разі може правити «хайдеризація» – ідейна еволюція Австрійської партії свободи (АПС), яка попервах поєднувала не тільки носіїв австронімецького націоналізму, але й прихильників лібералізму. Нагадаємо, що оплотом правопопулістського зсуву у АПС була Карінтія – земля, де спостерігався конфлікт між німецькомовною більшістю і слов'янською меншістю. У Німеччині ситуація розгорталась за сценарієм «хайдеризації», коли заступник голови ВДП Ю. Меллеман на початку 2000-х років намагався зсунути цю ліберальну партію у бік правого популізму. Хоча він зазнав поразки, однак тенденцію було позначено. Відмінність за нинішньої доби полягає в тому, що за веберівських часів націонал-ліберали співвідносили себе із Німецькою імперією/ Reich, визнаючи її. Нинішні праві популісти, зокрема ті, хто виокремився із націонал-ліберального середовища, співвідносять себе із Європейським Союзом, виявляючи євроскептицизм, попри домінантне становище ФРН у складі ЄС.

---

¹ Наїм М. Занепад влади. – К. : Book Chef, 2017. – С. 76–77.

КОНЦЕПТ «ПЛЕБІСЦИТАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ» МАКСА ВЕБЕРА ТА СУЧАСНІ АВТОКРАТИЧНІ РЕЖИМИ

Наразі багато пишуть про кризу представницької демократії, зокрема в розвинених країнах Заходу. Щоправда, алармістська риторика про кризові явища в демократичних суспільствах звучить постійно, але не завжди обґрунтовано. Проте наразі консенсус щодо кризи представницької демократії справді всеосяжний і стійкий – він ґрунтується на об'єктивних показниках, що їх застосовують вчені для вимірювання якості представницької демократії. Йдеться передусім про зміну способів політичної участі й політичної комунікації в усталених демократіях, що відбувається впродовж останньої третини ХХ століття. Саме у цьому зв'язку кажуть про плебісцитарну трансформацію представницької демократії, звертаючись до концепту, запропонованого свого часу Максом Вебером.

Макс Вебер указував на демократично-авторитарну природу вождистської демократії та, наголошуючи на її авторитарному характері, називав плебісцитарного лідера «диктатором на полі виборчої битви», а його роботу з масами – «диктатурою, яка ґрунтується на використанні емоційності мас» (Weber, 1971: S. 535–537). Згідно з Вебером, плебісцитарна демократія – варіант харизматичної влади, котра ховається за легітимністю, що формально випливає з волі керованих. Адже харизматичне панування авторитарне за своєю суттю, демократія ж протилежна пануванню і прагне до «мінімізації панування людей один над одним» (Weber, 1922: S. 170).

На його думку, єдиною можливою формою здійснення демократичного самоврядування є пряма демократія, але вона з необхідністю обмежена невеликими спільнотами й територіями. У великих сучасних державах для забезпечення виборчого процесу потрібні кваліфіковані чиновники – бюрократія, а парламент потрібен як антидот «чиновницькій диктатурі». Оскільки електоральний успіх партій значною мірою залежить від фігури лідера, голосування перетворюється на вотум довіри лідерів. Саме з виникненням «партійних машин» і поширенням усезагального виборчого права Вебер пов'язує наступ плебісцитарної демократії (Weber, 1971: S. 532–533). Демократизація, на його думку, не означає

ані більшої причетності мас до влади, ані істотного їх контролю над політикою.

Згідно з Вебером, владу і панування не можна усунути навіть з представницької демократії: вільна від панування пряма демократія існує доти, доки не виникають партії, котрі стають постійними структурами, що воюють одна з одною за привласнення посад (Weber, 1922: S. 171). Вебер вважав, що ідея усунути правління людей над людьми, навіть через найвитонченіші форми «демократії», є утопічною. Електоральна демократія за такого підходу сприймається як функціональна система, покликана гарантувати людям те, що напрямок державної політики визначається обраним ними лідером. Отже, у плебісцитарній моделі демократична легітимність насправді є раціоналізованою харизматичною легітимністю, витлумаченою на демократичний лад, і, по суті, є лише «підтвердженням» визнанням із боку підданих, які формально вільно обирають собі лідера. Саме маси є витоком влади лідера. Проте їхня роль у політиці зводиться до обрання лідера, після чого вони відходять на другий план, надаючи цьому лідерові широку свободу дій. Відповідно, плебісцитарна демократія є режимом, демократичним за формою, але по суті авторитарним – «свого роду цезаристським політичним правлінням, а саме, авторитарним правлінням із демократичною легітимністю» (Köröseyi, 2019: p. 2). Демократична форма забезпечує легітимність плебісцитарного лідера, поєднуючи в собі персоналізм і бюрократичну структуру. Сучасна бюрократична держава залишається недоторканою, але маси, що прагнуть реалізувати свої інтереси більш безпосередньо, ніж це передбачає парламентська демократія, віддають перевагу персоналістичній структурі.

Плебісцитарні вибори істотно змінюють характер демократичного представництва через підміну розмаїття інтересів і соціально-політичних груп уявною єдністю народу як недиференційованого цілого. «Народ» тут певною мірою має статус римського плебсу, що тільки спостерігає за політикою та може висловити своє ставлення лише у формі акламації. Отже, плебісцитарній демократії, за Вебером, притаманні такі риси: персоналістське лідерство і демократична легітимність лідера, парламентаризм і бюрократична державна машина, на яку спирається правління лідера.

Головною фігурою плебісцитаризму є саме плебісцитарний лідер, що репрезентує політично пасивні маси, ставлення яких до нього має

емоційний характер особистої відданості й довіри до вождя (Weber, 1922: S. 157). Плебісцитарна модель ґрунтується на особливих стосунках між народом і плебісцитарним лідером, що постає як зриме втілення, персоніфікація символічної єдності нації. Лідер не є представником свого електорату, який переміг в електоральній партійній боротьбі – він репрезентує інтереси народу загалом і тому перебуває поза партіями та поза ідеологіями. У парі «народ-лідер» народ, присутньо, залишається пасивним, оскільки лідер бере на себе обов'язок висловлювати і представляти інтереси громадян, які лише погоджуються і схвалюють його дії. В цьому суть плебісциту. Легітимність такого лідера ґрунтується на підтримці та схваленні політики, яку він проводить, з боку більшості громадян. Водночас громадян усувають зі сфери політики, перетворюють на недиференційований натовп глядачів, публіку, що тільки спостерігає, але позбавлена можливості активної участі. В сучасних режимах роль плебісцитарного механізму відіграють вибори, через які лідер здобуває мандат довіри для проведення політики, котру визначає самостійно з урахуванням рекомендацій експертних груп.

Застосовність концепції плебісцитарної демократії до режимів, що фактично діють сьогодні, неодноразово обговорювалась. На мою думку, Веберова модель найкраще придатна для опису специфічних авторитарних режимів, які стали розповсюджені у країнах, що розвиваються. Головне, що відрізняє їх від ліберально-демократичних суспільств, попри наявність спільних плебісцитарних рис, – це неліберальний характер цих режимів. Їм притаманний високий ступінь концентрації влади в руках лідера, брак системи стримувань і противаг, незалежної судової системи, а також опертя на формальні демократичні процедури як спосіб легітимації режиму. Інакше кажучи, це персоналістські автократії, легітимність яких регулярно доводять усенародні вибори національного лідера, котрий у такий спосіб здобуває схвалення і підтримку більшості. Серед них режими Віктора Орбана, Реджепа Ердогана, Володимира Пугіна, Ніколаса Мадуро тощо.

Список використаних джерел:

1. Körösenyi A. (2019). The Theory and Practice of Plebiscitary Leadership: Weber and the Orbán regime. *East European Politics and Societies: and Cultures*, 33 (2), 280–301.
2. Weber M. (1922). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen : Mohr.
3. Weber M. (1971). *Gesammelte politische Schriften*. Tübingen : Mohr.

ВАЖЛИВІСТЬ МЕЗОРІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗА УМОВ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Мої тези хотілось би присвятити короткому опису поняття мезорівня, що часто є важливим елементом для адекватної аналітики обох рівнів соціального: макро- та мікро- і який, певним чином, втілює хиткий баланс поміж теоретизуваннями та експериментальністю (за Н. Дж. Смерзером). Як відомо, «серединний рівень» – це поняття, яке у соціальній теорії було впроваджено Р. К. Мертоном у 40-вих роках ХХ сторіччя, теорія мезорівня стосується далеко не всіх проявів соціальної сфери, а лишень окремих її сегментів, таких от, як: теорії референтних груп, теорії соціальної мобільності, ролі теорії, а також теорії конфліктів ідентичності та ідентифікації. Саме ці конфлікти ідентичностей/ідентифікацій і вдалі їх вирішення сьогодні є вирішальними для українців й України.

Варто зазначити, що саме мезорівень фіксує в собі елементи обох, здавалось би, протилежних рівнів, тому не варто про нього забувати, коли ми міркуємо про глобальні проблеми, або ж – про персональні ситуації. Він є найбільш варіативною та пластичною структурою, здатною стрімко реагувати на зміни, що відбуваються як у світі, так і у габітусі індивіда. Тому, на мій погляд, саме «серединний рівень» є найбільш цікавою площиною для соціально-філософських досліджень, через те, що кожна соціалізована людина є «включеною» в нього й відчуває його вплив повсякчас, інколи не усвідомлюючи цього. Спільність – важлива категорія саме «серединного рівня». Згідно з концепцією С. Московічі першоосновою соціального життя є саме спільність. Критерії утворення спільностей:

1) спільності засновані не стільки на знаннях та технологіях, скільки на opinio (громадській думці), символах, ритуалах. Для «входу/виходу» зі спільності мають бути схожі/різні уявлення з приводу того, що таке соціальність, краса, добро, істина й т. д.;

2) у колективних уявленнях сублімована енергія спільності. Вони є певним типом сили, який дозволяє пасивним членам спільності перетворюватись на активних креаторів та учасників колективних

дій. Спільність неминуче самоліквідується, якщо зникнуть колективні уявлення;

3) спільності можуть існувати: по-перше, якщо всередині них будуть культивуватися релігійні або магічні вірування; по-друге, якщо влада в спільності буде на боці ілюзій, ідеологій, міфів;

4) переконання, знання й уявлення виникають через взаємодію людей (в процесі неї) й ніяк інакше;

5) ідеї та уявлення, що виникають в процесі взаємодії людей та налаштовують їх на співжиття, вкоріненні в специфічних структурах – кланах, церквах, соціальних рухах, родинах [режуюмо за Москвічі].

Відразу відчутно, що феномен «спільності» за своїми розгорнутими характеристиками близький до тлумачення феномену «ідентичності». Іноді навіть важко сказати: чим, спільність як феномен, відрізняється від ідентичності як феномену? Звернемося тут за допомогою до А. Перотті та його книги «Виступ на захист полі культурності», в якій автор звертається до аналізу поняття ідентичності у європейському розрізі: «[...] ідентичність стосується відчуття, що його кожен має щодо самого себе, тобто щодо усвідомлення власного існування як особистості у взаємозв'язку з іншими індивідами, з якими він утворює соціальну групу [...] ідентичність відображає взаємовизнання між індивідом та суспільством» (Перотті, с. 73). Отже, «спільність» та «ідентичність» не є тотожними поняттями, хоча вони і близькі.

В комунікативному контексті сучасної соціальної теорії дослідники часто користуються характеристиками «тотальності/локальності» й пов'язують їх з поняттям «нової спільності»: асоціації вільних та рівних індивідів, які в процесі комунікації, аргументовано дискутують з приводу нормативних умов свого спільного й індивідуального буття. Доцільність існування спільності тотально/локального типу полягає в можливості повсякчасного встановлення «мережєвих», багатомірних комунікативних зв'язків-смислів, які здатні акумулювати навколо своїх «комунікативних вузлів» автономні об'єднання, які будуть діяти згуртовано та організовано, рефлексивно усвідомлюючи доцільність такої діяльності завдяки спільному комунікативному полю (про це йдеться у доробках різних років Ю. Габермаса, теорії інформаційності М. Кастельса, а також можемо згадати постмарксистський концепт “*multitude*” М. Хардта та А. Негрі).

З огляду на формат тез, більш детально розгорнути запропоновану мною тему мезорівня соціального буття буде можливим під час участі у конференції.

Список використаних джерел:

1. Московичи С. (1998). *Машина, творящая богов*. Институт психологии РАН, изд-во «КСП+».
2. Перотті А. (2001). *Виступ на захист полікультурності*. Кальварія.

Якубін О. Л. (м. Київ, Україна)
jacubin@gmail.com

ЩО НАМ МОЖЕ ДАТИ ТЕОРІЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ ЗАРАЗ?

У сучасних дебатах про війну важливу роль грає Теорія справедливої війни, яка отримала додаткове підживлення у 60–70-ті роки ХХ століття в західних дискусіях про моральну виправданість або невинуватість застосування сили у стосунках між державами. З огляду на існування інших методів ведення політики, а також ситуацію Антропоцену, коли людство стало справді «геологічною силою», через існування ядерної зброї. І те наскільки використання політики у подібних координатах тут є можливим саме у вигляді війни, як про це міркував фон Клаузевіц на початках ХІХ сторіччя. Після повномасштабного російського вторгнення в Україну Теорія справедливої війни для пояснення нашої ситуації виглядає напроцуд актуальною. Це стане зрозуміло після виокремлення ключових принципів такого бачення війни. Вони є детально розроблені у впливовій книзі Майкла Волцера «Справедливі та несправедливі війни: моральний аргумент із історичними ілюстраціями» (1977) (Walzer, 2015).

Оновлення теорії справедливої війни пов'язана з трансформацією її базових пропусків. Якщо раніше такими вважались виключно захист суверенної держави, її безпека, боротьба з загарбниками чи боротьба з певною несправедливістю та відновлення такої справедливості, в дещо релігійному сенсі як це було характерно для середньовічних релігійних концептів війни у Європі, то тепер ключовий акцент перенесений на захист і підтримку прав людини.

Їх захист допустимим силовими методами. При цьому сама війна не визнається чимось позитивним, але інколи використання її методів стає необхідним. Але лише за умови її відповідності розробленим принципам етики щодо її початку, ведення і закінчення. Ось ці розроблені принципи, які за традицією позначаються латиною – *jus ad bellum*, *jus in bello* та *jus post bellum*. Якщо спільнота, яка знаходиться у війні їх дотримується, то теоретики справедливої війни вважають, що така війна може бути визнана справедливою. Розглянемо їх детальніше. Принципи *jus ad bellum* діють на етапі прийняття політичною спільнотою рішення про початок війни. Тут ж акцент на обґрунтованості самого звернення до військового насильства. Надважливим є визначення супер вагомої причини, чому потрібно взагалі брати участь у війні. До таких причин однозначно відноситься самооборона держави у разі агресії та допомога жертві агресії, у вигляді союзницької допомоги; боротьба за національне визволення; необхідність захистити громадян іншої держави від поневолення або знищення, гуманітарна інтервенція; легітимна влада – рішення про війну має прийматися тільки особою або особами, які законно наділені подібними повноваженнями і ніким іншим; оцінка успіху військової кампанії – треба наперед оцінити шанси на перемогу у війні і якщо є сумніви у майбутньому успіху відмовитися від участі в ній; принцип пропорційності – війна має бути співмірною відповіддю на вчинену несправедливість. Адже лише дуже вагомі порушення прав окремої політії чи людей можуть виправдати таку війну. Крім того, користь від майбутньої військової кампанії має в значній мірі переважати всі наступні втрати; справді добрі наміри – держава, вступаючи у війну, відповідно до зазначеного вище принципу дає відповідь на серйозне порушення. І цілі війни мають бути обмежені лише засобами припинити це порушення. Тобто справедлива війна не має бути прикриттям для прихованих агресивних чи експлуататорських цілей держави, яка її почала. Щоб розвіяти подібні сумніви перед самим застосуванням військової сили мають бути випробуваними усі інші доступні способи із арсеналу врегулювання конфліктів: переговори, економічні та політичні санкції, висування чітких і ясних ультиматумів та застережень тощо.

Наступні принципи – *jus in bello* – регулюють сам спосіб ведення війни. Їх мета – знизити жорстокість конфлікту та мінімізувати втрати наскільки це можливо. Ось вони: пропорційність – під час проведення конкретної військової операції чи військових дій

необхідно дотриматися балансу користі та шкоди; є чітке табу на використання надмірного насильства для досягнення цілей, які потребують меншої міри насильства; принцип розрізнення (дискримінації) – учасники військових дій повинні чітко проводити розрізнення між легітимними та нелегітимними цілями, між самими комбатантами (військовими) та цивільним населенням; напад на цивільних завжди заборонений та злочинний, є випадки коли неприпустимо атакувати і комбатантів.

З початку 2000-х років Теорія справедливої війни доповнилась дискусіями навколо тих норм, якими слід керуватися вже під час укладання мирної угоди між сторонами, які до того були у війні. І саме вони були позначені як *jus post bellum* – визначення вже принципів післявоєнного відновлення з тим самим несправедливим противником. Навколо цих моментів зараз точаться запеклі дебати. І до цього часу немає більш-менш конвенційного переліку цих принципів, як от є з *jus ad bellum* та *jus in bello*. Війна та повоєнне відновлення в нашій країні точно додасть додаткових аргументів тут. І ми зможемо продовжити вже з власного відрефлексованого досвіду світову дискусію про теорію справедливої війни. Адже за ці роки вона перетворилась на своєрідну *lingua franca*, як на політичному чи інших рівнях, коли навіть починають обговорювати саму тему війни у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Walzer M. (2015). *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. N. Y. : Basic Books.

Шмаленко Ю. І. (м. Одеса, Україна)

jshmalenko@gmail.com

ВІЙСЬКОВІ СИМВОЛИ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Після воєнного вторгнення Росії в Україну в соціальних мережах широко поширилися повідомлення з літерами «Z» і «V», що стали символами підтримки Росії, яка розпочала повномасштабну війну з Україною. «Z» стала новим знаком війни, який називають новою свастикою, за схожість зі священним індійським символом, тепер

визнаним символом гітлерівської нацистської Німеччини в 1930-х роках. Сьогодні, у 2022 році, літеру «Z» Росія використовує як військовий символ під час війни проти України. Російський символ «Z» – це знак війни. Символ геноциду, смерті, блюзнірства та агресії (Сокирчук Наталія, 2022).

Немає однозначного трактування пояснення символів «Z» і «V». Поширюється кілька теорій щодо того, що насправді означають ці символи, на які вперше, 19 лютого 2022 р., привернули увагу військові експерти та аналітики в соціальних мережах після того, як були помічені зосереджені на українському кордоні російські танки й військові вантажівки з намальованою вручну «Z» на боці. Є думка, що «Z» насправді була цифрою «2» – 22 лютого (22.02.2022). Саме в цей день Росія ратифікувала угоду про «дружбу, співпрацю та взаємодопомогу» з самопроголошеними сепаратистськими регіонами на сході України – Донецькою та Луганською областями (Paul Kerley, 2022).

Деякі припускають, що хоча літери «Z» і «V» не фігурують в кирилиці, яку використовують як Росія, так і Україна, «Z» може означати «запад», що російською означає захід.

Зараз вважається, що символи «Z» і «V» це звичайне позначення на російському військовому обладнанні, які є засобом для російських військових ідентифікувати власні сили. Оскільки обидві країни використовують подібні танки та вантажівки, це має на меті розрізнити різні підрозділи, щоб запобігти дружньому вогню та допомогти в мобілізації. Українські військові вважають, що «Z» означає російські «східні сили», а «V» – «морську піхоту».

Незалежно від свого первинного військового значення, «Z» і «V» стали символами підтримки російської війни в Україні, як всередині РФ, так і за її межами. Росія має історію просування певних знаків і символів за для підтримки своїх військових. Так, під час анексії Криму Росія активно пропагувала використання чорно-помаранчевих смужок святого Георгія – «георгіївських стрічок», які є символами пам'яті росіян, які загинули під час Другої світової війни, подібно до використання маку у Великобританії для полеглих під час Першої світової війни. Сьогодні чорно-помаранчеві стрічки, що утворюють «Z», з георгіївськими стрічками мають популярність в Росії як спосіб продемонструвати підтримку російського уряду та військових.

«Z» і «V» є потужний і легко впізнаваний символ пропаганди російської агресії. Саме за допомогою пропаганди найпростіші речі поширюються та усвідомлюються найшвидше. З естетичної точки

зору це дуже потужний символ (Paul Kerley, 2022). Символ «Z» став візуальним уявленням про війну Росії в Україні, який за кілька тижнів поширився серед тих, хто підтримує вторгнення РФ в Україну. В акаунті Міноборони Росії в Instagram є пояснення символів «Z» і «V», де Z означає «За перемогу», а V – «сила правди». Російська влада організувала незліченну кількість флешмобів по всій країні, на яких молоді росіяни носять одяг з Z-символою, демонструючи свою підтримку війни. Політики використовували символ «Z» на проросійських демонстраціях. В містах Росії позначка «Z» намальована на багатоквартирних будинках й вивішена на рекламних білбордах. Написи з літерою «Z» можна побачити на автомобілях, мікроавтобусах, зупинках транспорту. Зображення символів «Z» і «V» поширювалися в соціальних мережах. Для підтримки вторгнення в Україну деякі дитячі садочки, школи та медичні установи опублікували зображення дітей та дорослих, які стоять у вигляді «Z».

«Z» і «V» також використовуються як тактика залякування проти тих, хто виступає проти війни. Члени опозиційного мистецького колективу Pussy Riot, а також антивоєнної неурядової організації «Меморіал» заявили, що на дверях їхніх приміщень був намальований символ «Z».

Разом з тим, деякі росіяни висміюють символи «Z» і «V», публікуючи в соціальних мережах різні мему та виступаючи з протестами з табличками зі словом «За чем?».

Сьогодні використання російської військової символіки «Z» і «V» засуджується майже по всьому світові. Так, Міжнародною федерацією гімнастики (FIG) притягнуто до дисциплінарної відповідальності російського гімнаста Івана Куляка за розміщення символу «Z» на своїй формі замість забороненого російського прапора на чемпіонаті світу зі спортивної гімнастики в Катарі (Sean Ingle, 2022).

На офіційному рівні Україна, Німеччина, Латвія, Молдова, заборонили символіку воєнної агресії Росії – «Z» і «V» та інші позначки, які використовують російські окупаційні підрозділи для просування війни в Україні.

Список використаних джерел:

1. Кучерявець Марія. Президент Молдови затвердила заборону георгіївської стрічки і символів «Z» і «V». 19 квітня 2022.

URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/prezident-moldovy-utverdila-zapret-georgievskoy-1650364879.html>

2. Лепеха Ярослав. Латвія заборонила символи окупаційних підрозділів Росії Z, V. 1 квітня 2022. URL: <https://suspilne.media/223910-latvia-zaboronila-simvoli-okupacijnih-pidrozdiliv-rosii-z-v/>

3. Сокирчук Наталія. «Z». Історія рашистської свастики символ війни. 10 травня 2022. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/z-istoriya-rashistskoji-svastiki-844507.html>

4. Amit Chaturved. Z, V And Other Popular Symbols Of Ukraine War And Their Meaning. March 23, 2022. URL: <https://www.ndtv.com/world-news/z-v-and-other-popular-symbols-of-ukraine-war-and-their-meaning-2838260>

5. Paul Kerley and Robert Greenall. Ukraine war: Why has 'Z' become a Russian pro-war symbol? 7 March 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60644832>

6. Ronald Popeski. Ukraine parliament bans Russian war symbols. May 22, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-parliament-bans-russian-war-symbols-2022-05-22/>

7. Sean Ingle. Russian gymnast with 'Z' symbol on podium next to Ukrainian faces long ban. 7 March 2022. URL: <https://www.theguardian.com/sport/2022/mar/07/shocking-behaviour-russian-gymnast-shows-z-symbol-on-podium-next-to-ukrainian-winner>

СЕКЦІЯ 2. СВІТ ТА УКРАЇНА ДО, ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ

Баханов О. Ю., Шевченко К. О. (м. Київ, Україна)

bakhanov@ukr.net, klym2004shev@gmail.com

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПІДГОТОВКУ СУЧАСНОГО СОЦІОЛОГА, ЯК МОДЕРАТОРА СИСТЕМНИХ ЗМІН ТА СТАБІЛІЗАТОРА МОЖЛИВИХ РУЙНУВАНЬ

У наш час коли сучасна соціологія намагається відповідати на виклики суспільства та пояснювати структурні елементи тектонічних здвигів у сучасному світі, все більше постає питання щодо ролі, яку повинні виконувати майбутні соціологи. Здається наука трохи не встигає у поясненні, моделюванні та попередженні виникнення соціальних конфліктів, а соціологи, хоча і бачать, відчувають та описують зміни у світ-системах, не можуть сконструювати та попередити проблеми суспільства.

Тому важливо з'ясувати, які саме функції має виконувати сучасна освіта та яких соціологів вона буде виховувати.

Можливо, сучасний світ потребує певного системного соціолога, що зайнятий пошуком вразливих місць у сучасних світ-системах. Його завдання – випередити час та знайти слабкі ланки ланцюга, дослідити та описати їх. З метою ефективності залучити до цієї діяльності своїх колег – соціологів-дослідників і разом моделювати наслідки тих тектонічних змін, що нам на сьогодні посилає час та суспільство.

Дещо схожий підхід вже застосовується ІТ-компаніями для пошуку вразливих ділянок коду та лазівок для хакерів. Велика ІТ-компанія наймає хакера, щоб той дослідив та контрольовано взламав код, після чого вони консультуються та виправляють код, внаслідок чого вся програма стає менш вразливою до хакерських атак та багів, які, в соціологічній ідеології, можна назвати діяльністю, що підриває ефективність та авторитет діючих соціальних інститутів та сприяє соціальному безладу. Отже, сьогодні (та в майбутньому) потрібні соціологи-експерти, які зможуть не тільки пасивно та інертно

досліджувати соціальні аномалії вже після їх появи, а знаходити слабкі місця в структурі суспільства, держави, інститутів та окремих груп з метою профілактики цих аномалій.

Також стабільність суспільств залежить від пошуку антируйнівних напрямків їх існування.

Сучасна війна в Україні поставила запитання: як протистояти сучасним викликам? Як зберегти мир та забезпечити механізми, що дадуть можливість для стабілізації та стабільного та рівномірного розвитку суспільства? Чи необхідний новий колективний договір, нова колективна антикорупційна ідея взаємодії всіх верств та стратифікатних рівнів населення, чи, можливо, потрібно щось абсолютно нове, що ми зараз навіть уявити не можемо. Для ефективної взаємодії та розвитку українського суспільства необхідно сформувати ідею побудови сильної економічно-стабільної країни, що спрямована на розвиток та захист власних інтересів на політичному, соціальному та економічному рівнях. Необхідна система органів та важелів, що дасть можливість протидіяти корупційним лобістським схемам, що руйнують наше суспільство.

Тому перед соціологами постає питання вирішення та подолання соціальних конфліктів, пошук проблемних елементів взаємодії сучасного суспільства та розробка пропозицій та схем стабілізації суспільства в наш час.

Тож як підготувати такого суперсолдата-соціолога? Перш за все, як і будь який високоєфективний та надійний працівник він має бути освіченим, мати досвід роботи на всіх соціологічних рівнях та розуміти динаміку та статичку суспільства. Однак, він також має бути знавцем політології, культурології, історії та, можливо, ще кількох інших важливих наук, які допоможуть супер-соціологу бачити світ в різних парадигмах, а отже, помічати ті слабкі місця, які звичайний соціолог міг би й не помітити.

Але, допустимо, що нам вдалося виховати та навчити такого супер-соціолога. Після процесу його освіти постає інша, навіть складніша проблема – проблема його авторитету. Такий соціолог, що здатен помічати недоліки світ-системи повинен могли їм запобігти. Тобто, у нього має бути вплив на державу та суспільство з метою їх реконструювання та лікування. Однак, не кожен державний апарат та не кожне суспільство захоче змінюватися через «якийсь там прогноз якогось там вченого». Друга проблема – надзвичайна соціальна вразливість такого спеціаліста. Як казалося раніше, для ефективної роботи йому потрібен вплив на суспільство та владу, які не легко

отримати через внутрішній опір. І, навіть коли дані механізми впливу є, соціолог залишається надзвичайно вразливим до зовнішніх сил, наприклад, спецслужби країни-конкурента, які зацікавлені у послабленні країни, з урядом якої соціолог співпрацює.

Ці проблеми – потреба в певному системному соціологу, його авторитет та незалежність – проблеми, що потребують детальнішого дослідження.

Бойко Н. Л. (м. Київ, Україна)

bnatal28@ukr.net

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ЕЛЕКТРОННА АКТИВНІСТЬ: ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ В РЕАЛІЯХ УКРАЇНИ

Сучасна Україна це країна потужної діджиталізації. Результати моніторингу Інституту соціології НАН України 2021 року засвідчують, що близько 80 % українських громадян у віці від 18 років користуються інтернетом. Активна діджиталізація відбувається в усіх регіонах країни. Динамічно збільшується кількість користувачів інтернету в усіх типах поселення (великі міста (89,2 %), маленькі містечка (82 %), село (73,4 %)). Кількість інтернет-користувачів зростає в усіх вікових групах – як серед молоді у віці від 18 до 29 років (98,2 %), так і серед українців середньої групи від 30 до 55 років (93,2 %) та старшої вікових груп у віці від 56 років (55,2 %). Відбувається інтенсифікація інтернет-активності українців. Переважна більшість українських користувачів (84,5 %) зазначають, що користуються інтернетом декілька разів на день. Активно зростає використання задля долучення до інтернет-мережі можливостей мобільного інтернету, доступу до мережі за допомогою мобільних пристроїв (смартфонів, планшетів тощо). Близько 60 % українців зазначають, що користуються мобільним інтернетом.

Держава стала активним суб'єктом інституціоналізації електронної активності, створивши Міністерство цифрової трансформації України. Саме ця структура акумулювала зусилля держави щодо реалізації активних діджиталізаційних процесів в країні, створення умов для дієвої взаємодії владних (державних) структур з різними соціальними суб'єктами (бізнес, громадянин

тощо). В країні активно впроваджуються інструменти електронного урядування. Створено державний застосунок «Дія», який є єдиною державною платформою онлайн взаємодії влади з громадянами. У 2020 році, за міжнародними дослідженнями ООН сучасна Україна сьогодні належить до групи країн із високим індексом розвитку електронного урядування EGDI. А також до групи країн із дуже високим індексом за додатковим показником – індексом електронної участі EPI [United Nations E-Government Surveys, 2020].

Тож у 2022 рік Україна увійшла потужною діджиталізаційно розвинутою країною. Країною, що має дієву можливість реалізації онлайн-формату суспільної взаємодії. В реаліях 2022 року діджиталізаційні можливості держави стали одним з основних каналів активізації суспільної комунікації та взаємодії. Причому ця активність відбувається в різних сферах, які актуалізувалися в умовах війни в країні та об'єднали різних агентів діджиталізаційної трансформації (державна, бізнес, ІТ-спільнота, громадяни, міжнародні організації та громадськість). Завдяки їх спільним зусиллям створено потужну «ІТ-армію», яка воює на новому сучасному кіберфронті, протидіючи кібератакам на державні установи, відстежуючи дезінформаційну активність, розвінчуючи фейкову інформацію тощо. Створено чат-бот «еВорог», який активізується через застосунок «Дія» та дозволяє збирати інформацію про місцезнаходження та пересування ворога. Потужна цифровізація країни стала інструментом фіксації ворожих злочинів, а новітні технології дозволяють ідентифікувати їх виконавців. Взаємодія держави з міжнародною, зокрема ІТ-спільнотою дозволяє вирішити і питання забезпечення надійного інтернет-зв'язку в воєнних умовах завдяки використанню супутникового інтернету (Starlink). Завдяки використанню державного застосунку «Дія» зреалізовується і збір фінансової допомоги як для потреб армії, так і гуманітарної допомоги.

В умовах війни єдина онлайн-платформа «Дія» виступає ефективним інструментом взаємодії держави з громадянами. Це стосується і можливостей використання онлайн-документів (закордонний паспорт, ковід-сертифікати, довідка внутрішньо-переміщеної особи тощо). А також можливостей громадян щодо оформлення заявки на отримання фінансової допомоги переселенців, оформлення заявки щодо пошкодженого та знищеного майна громадян тощо. Ефективність дії державної платформи дозволяє ініціювати і міжнародні ініціативи, зокрема щодо визнання

можливостей її використання поза межами України. Що має спростити перебування за кордоном українців, які тікаючи від війни в пошуках прихистку, полишили територію держави.

І суспільство сьогодні високо оцінює діджиталізаційні кроки української держави. Так, результати травневого опитування Gradus Research, проведеного серед українців, які рятуючись від війни виїхали за межі України та здобули можливість порівняти устрій життя в Україні та за кордоном (переважно це європейські країни) засвідчують високу оцінку діджиталізаційних трансформацій українського суспільства. Так, 37 % вважають, що є кращою в Україні «діджиталізація державних сервісів, доступу до державних послуг онлайн», 32 % опитаних українців вважають, що є кращою в Україні «діджиталізація комерційних сервісів, можливість зручно отримувати необхідне онлайн» [Порівняння життя, 2022].

Реалізацій інституціональної активності в онлайн-форматі засвідчила його ефективність. Гнучкість та мобільність такого формату дозволяє миттєво реагувати на нові виклики та формувати подальші кроки держави.

Список використаних джерел:

1. United Nations E-Government Surveys. (2020). URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/periodicals/2411829x>
2. Порівняння життя (2022). Що українці, які виїхали, оцінили у своєму житті у рідній країні. URL: https://gradus.app/documents/229/Living_abroad_Ukrainians_have_appreciated_the_way_of_life_in_Ukraine_ua.pdf

*Водонос В. В., Касянчук Ю. Ю. (м. Київ, Україна)
yuliakasianchuk@ukr.net*

«У ВІЙНИ НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ»: РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЖІНКИ У ВІЙСЬКОВИХ ПРОЦЕСАХ

«У війни не жіноче обличчя» – вислів, який був актуальний тривалий час, стверджуючи, що жінкам не місце на полі бою спираючись на аргументи щодо слабкості та тендітності жіночої статі, але жінки добровільно йшли на фронт ставали снайперами танкістами та рятували поранених (Мордінова, 2015).

Участь жінок у війнах відзначається ще з давніх часів. Перші згадки про військові справи жінок можна побачити у давньогрецького історика Геродота, згодом у письмових згадках давніх цивілізацій Греції, Риму та Індії. Навіть слов'янки ходили іноді на війну з батьками і чоловіками не боячись смерті. І під час Першої світової війни багато жінок теж стали служити у військових госпіталях і санітарних поїздах. А під час Другої світової війни жінки несли службу у всіх родах військ в багатьох країнах світу.

У жіночому питанні політика радянського союзу була спрямована на залучення їх на суспільне виробництво, що в свою чергу прискорило емансипацію з усіма її наслідками, як результат – участь у найбільш важкій фізичній праці, залучення їх до раніше виключно «чоловічих» професій, до занять військово-прикладними видами спорту, які підносили громадській думці як найбільше досягнення соціалізму, вияв справжньої «рівності статей» і звільнення жінки від «домашнього рабства» (Мордінова, 2015).

Проблеми жінок у війську є предметом гендерних досліджень, які спочатку проводились у рамках соціології праці, соціології родини та соціології освіти з середини 60–70-х років минулого століття. Більшість науковців, що проводили такі дослідження, дотримувалися патріархальних поглядів. Але вже наприкінці 70-х років, частина дослідників обстоювала егалітарну концепцію взаємовідносин статей, яка базувалася на принципах заперечення відносин панування та підкорення між чоловіком та жінкою.

Здобуття Україною незалежності і розбудова Збройних Сил України відкрили нові можливості для українських жінок щодо реалізації їх прав. Проблема того, що більшість головнокомандувачів, які мають головні ролі в українській армії, є особами чоловічої статі із застарілими радянськими стереотипами, є вирішальною. Процес фемінізації армії, що детермінований об'єктивними та суб'єктивними чинниками триває.

Якщо раніше Збройні Сили України традиційно були чи найконсервативнішим суспільним інститутом щодо питання перебування жінок на військовій службі, то на цей час За даними Міноборони в ЗСУ служать 17 тис. жінок, тобто майже 8,5 % від всього складу. Ця цифра близька до показників країн-членів НАТО (ГО «Юридична сотня», н. д.).

В Україні основними спонукальними мотивами участі жінок у військовій справі серед цивільних є безробіття, на противагу – наявність соціально-економічних пілг у військовослужбовців.

Варто згадати, вчену В. О. Куценко, яка вважає, що «у процесі здійснення гендерної політики у захисній сфері також є важливим суворе дотримання принципу «Ми різні – ми рівні», недопущення будь-яких проявів дискримінації серед військовослужбовців за ознакою статі. В той же час потрібно враховувати їхні природні фізичні, соціальні, морально-психологічні особливості та якості.

Збройні Сили у сьогоденні складно уявити без участі жінок, однак у різних країнах умови проходження служби відрізняються. До прикладу, у Норвегії та Канаді командиром підводного човна може стати жінка, а у Бельгії жінка немає можливості служити на флоті. До того ж, у армії Італії до 1999 року жінкам взагалі було відмовлено у можливості служити у Збройних Силах. У США жінки були допущені до військової служби у 1942 році, коли було створено жіночу допоміжну службу сухопутних військ.

В Ізраїлі на законодавчому рівні жінки мають право відмовитися від служби через етичні чи релігійні причини, проте служать на рівні з чоловіками. Статистика показала що приблизно одна третя жінок-військових звільняються у зв'язку з станом здоров'я, вагітності та релігійних мотивів. У Північній Кореї запровадили закон, який постановляє, що термін служби за призовом для чоловіків становить до 10 років і до 7 – для жінок. Зенітні війська та берегова артилерія налічує найбільшу кількість жінок (Калагін, 2018).

Отже, за умови однакової підготовки та ставлення до жінок та чоловіків, вони так само ефективно виконують свої обов'язки. Зважаючи на зміну перебігу сучасних бойових дій, кількість м'язів не відіграє значущу роль, а отже, гендер не повинен виступати основним чинником під час визначення ролей чоловіків і жінок у військових структурах.

Список використаних джерел:

1. Мордінова Н. О. (2015). Жінка і війна: історія та сучасність / Н. О. Мордінова, І. М. Кригіна // *Гендерна політика міст: історія і сучасність*. – 2015. – Випуск 5. – С. 190–192.

2. Калагін Ю. А. (2018). Жінки і війна. Гендерні стереотипи військовослужбовців. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*. – 2018. – Випуск 6. – С. 52–54.

3. ГО «Юридична сотня» (н. д.). Гендерна рівність у структурах безпеки і оборони: Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» № 6109 від 06.08.2018 / станом на 2022 р. URL: <https://legal100.org.ua/bills/genderna-rivnist-u-strukturah-bezpeki-i-oboroni/>

ФЕНОМЕН ЕЙДЖИЗМУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: УКРАЇНА НА ФОНІ ЄВРОПИ

У 21 столітті питання вікової дискримінації почало набирати значних обертів. Роботодавці все частіше вказують вимоги щодо вікового аспекту, молоде покоління дедалі більше вступає в конфлікти зі старшим стосовно питання кваліфікації в роботі та інших непорозумінь, поглядів на певні проблеми. Під час прийняття на роботу зазвичай вимагають мати певний досвід, якого молоде покоління після закінчення університету немає і відповідно це спричиняє критичне ставлення та ризик не проходження співбесіди. Старше покоління не сприймає молоде на керівних позиціях та намагається всіма силами цього уникнути. Також в них виникає проблема з пошуком робочого місця, адже вимагають людей з певними віковим обмеженням. І таких ситуацій може бути безліч, тому питання ейджизму є актуальним для детального вивчення.

Вченими були помічені посилення конфліктів між представниками різних вікових груп. У 1969 році Роберт Батлер, директор Національного інституту старіння США, ввів у науковий обіг термін «ейджизм» (Смелзер Н., 1998 р, ст. 362). За його визначенням, ейджизм (від англійського age – вік) символізує приховане занепокоєння людей молодого і середнього віку, їх особистісну відразу і відчуття неприязні до людей, які старіють, страх невічності, смерті, хвороби. Ейджизм викликає стереотипізацію й дискримінацію людей похилого віку зважаючи на їх вікові характеристики, так само як расизм і сексизм дискримінують людей по кольору шкіри та за статевими ознакам. Дане поняття можна далі розділити на вікову дискримінацію і вікові упередження. Дискримінація за віком – це акт, а вікові упередження – це ставлення (Andersen and Taylor, 2011).

Питання ейджизму, а саме вікових стереотипів підіймається в 4 хвили ESS (Європейського соціального дослідження) 2008 року. Для цього виділяється окремий блок запитань. Цікаво дізнатися як в країнах Європи в порівнянні з Україною ставляться до молодого (вік 30 р.) та старшого керівника (70 р.): приймають його чи ні. Оцінювання відбувалось за 10-ти бальною шкалою, де 0 – взагалі неприйнятно, а 10 – цілком прийнятно. Для аналізу використовуємо

порівняння середніх значень, а саме т-критерій Стюдента. Україна у питанні позитивного оцінювання молодого керівника є одним із лідерів – 7,77. Також найбільш прийнятним такий вік вважається в країнах Латвії – 8,06 та Португалії – 7,47. Інші європейські країни мають трішки нижчі показники, але загалом спостерігається позитивна тенденція. Якщо поглянути на прийняття старшого віку керівника, то результати трішки гірші. Найвищий показник знову ж таки спостерігається у Португалії – 6,74. Швейцарія та Велика Британія також лідирують: 5,88 і 5,85. Найбільш неприйнятним старшого керівника вважають у Словачії – 3,33 і в Україні – 3,63. В багатьох інших країнах, особливо західноєвропейських, превелюють помірні оцінки в обох випадках, з нахилом в сторону позитивного спектру, тобто, більша толерантність, менша упередженість.

Країна Європи	Наскільки прийнятно для більшості людей, якщо керівником призначать кваліфіковану 30-ти річну людину	Наскільки прийнятно для більшості людей, якщо керівником призначать кваліфіковану 70-ти річну людину
Belgium	6,41	5,24
Bulgaria	7,83	3,2
Switzerland	7,05	5,88
Cyprus	6,91	5,63
Czechia	6,88	4,45
Germany	6,6	5,69
Denmark	7,09	5,47
Estonia	7,23	4,37
Spain	7,15	4,81
Finland	6,56	4,22
France	5,89	5,82
United Kingdom	6,23	5,24
Greece	7,01	4,85
Croatia	7,16	4,41
Hungary	6,84	3,68
Ireland	6,19	5,21
Latvia	8,06	5,11
Netherlands	6,69	5,4
Norway	6,84	5,76
Poland	7,35	5,29
Portugal	7,47	6,74
Romania	4,93	4,54
Sweden	6,28	4,82
Slovenia	6,24	4,38
Slovakia	6,88	3,33
Ukraine	7,77	3,63
Total	6,85	4,8

Отже, проблематика ейджизму була доволі активна в ті часи, але варто також поглянути на модернізацію цього поняття. На даний час, питання ейджизму в Україні трішки змінилось. Це пов'язано з введенням законодавства про заборону вказування віку при прийомі на роботу. Це б мало повпливати на зменшення рівня дискримінації людей старшого віку. В інших країнах Європи можна помітити різні ситуації. Зростає переважно рівень ейджизму старшого покоління, в той час як дискримінація молоді залишається на другому плані та не зазнає суттєвих змін. На територіях Кіпру [Erzeybek, 2018] та Чехії [Annual report on protection against discrimination, 2018] фіксуються випадки дискримінації людей вікової категорії 60+ та зазвичай стосуються трудового та цивільно-пенсійного характеру.

*Рингач Н. О., Гетало К. Г. (м. Київ, Україна)
n_ryngach@ukr.net*

ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ І ВІЙНА: БАЧЕННЯ І ОЦІНКА ЗМІН

Надзвичайні події на кшталт пандемії та війни істотно впливають на життєдіяльність в країні: на здоров'я (в т. ч. психічне), доходи та зайнятість населення, освітні процеси, настрої суспільства тощо. Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України у межах НДР «Демо-соціальні наслідки пандемії COVID-19 та російсько-української війни» проводилось он-лайн опитування молоді, що навчається у закладах вищої освіти у різних регіонах країни. Мета – вивчення впливу російсько-української війни і пандемії COVID-19 на життя студентів, зокрема, основних проблем, з якими зіткнулися респонденти; втрат; змін умов навчання (роботи); репродуктивних планів; зрушень світогляду та оцінки свого психологічного стану тощо. Розроблена анкета з 27 питань пройшла обговорення та пре-тест інструментарію впродовж квітня 2022 року. Впродовж травня було отримано 523 анкети з 16 учбових закладів (дослідження триває, остаточні результати будуть представлені пізніше). Однак цікавим є презентація відповідей на одне з відкритих питань, а саме: «Чи хотіли би Ви ще щось додати чи сказати про зміни, які відбулися з Вами з 24.02.2022?».

Попри диспропорцію у активності заповнення он-лайн-форми (393 дівчини проти 130 юнаків), частка тих, хто мав бажання висловитись, не дуже відрізнялась (10,4 та 9,2 % відповідно). Однак спостерігалось відчутна різниця у висловленнях за цією позицією залежно від статі. Відповіді дівчат були більш розгорнутими й стосувались ширшого кола тем. Частина дівчат зосередилась на своєму психологічному стані та констатації негативних змін «морально вигоріла та не знаю, як жити далі і що планувати»; «тіпаюся від будь-яких різких звуків і не можу спати», «знаходжуся в якомусь ступорі»; «померла всередині»; «страх за себе, близьких, страх що в один момент все може скінчитися»; «встигла перейти зі стану повної депресії до стану апатії, яка приховує мої комплекси та страхи» тощо. Зазначимо, що про це писали, незважаючи на наявність окремих позицій у закритому запитанні «Як Ви відчуваєтеся зараз?», наприклад, «мені страшно» або «відчуваю апатію, нічого не хочеться», і їх вибору, що засвідчує глибину переживань.

Для когось цей страх був реалізованим: «багато втрат близьких людей», «втрати рідної людини, яка загинула в бою за рідну країну», бояться також втрат потенційних: «страшно взагалі набувати людей, які будуть дорогі, а саме дітей, друзів». Одночасно ситуація стала поштовхом до розуміння крихкості самого життя, тобто того, «що в багатьох немає, або в мене може не бути потім», тож слід насолоджуватися тим, що є зараз.

Деякі особи повідомляють про переїзд і подовження навчання за кордоном, але зазначають, що стало важко навчатися, і обурюються збільшенням домашніх завдань, та висловлюють побажання адміністрації університету з розумінням ставитися до ситуації, яка склалась, й змінити певні умови навчання й вимоги порівняно з довоєнним станом. Натомість одна студентка не задоволена організацією дистанційного навчання, вважаючи, що «війна нічого не змінює у містах, де не ведуться бойові дії», а отже, розцінює його продовження як треш і «зневагу до студентів та їх батьків».

Дівчина, що залишилась в країні, збагнула, як важко підтримувати відносини з людьми на відстані, хоча і ті, що виїхали, повідомили, що обмежилось коло спілкування. Хтось скаржиться на відчуття душевного болю, відчуває себе безпорадним: «Мені важко, тому що я не знаю, що робити, як допомогти країні і не втратити себе»; інша пише: «Почуваю провину перед усіма українцями, яким зараз гірше ніж мені». Одна повідомила про переосмислення ролі та відмінностей Сходу і Заходу, інша – про нав'язливу потребу купити

товари із запасом. Троє сказали про зміни світосприйняття, а одна респондентка зауважила: «просто змінилось все життя – і вже як було колись не буде, і це треба зрозуміти».

Як дівчата, так і юнаки говорили про загострення почуття русофобії, негативну реакцію «на російськомовний контент та носіїв цієї мови». Молоді чоловіки частіше обмежувались гаслами «Слава Україні!» та «Все буде, Україно!», побажаннями болісної смерті загарбникам та уточненням фарватеру для їх флоту. Один висловив думку, що «підлітки та діти почали більше цікавитися українською культурою, зокрема моє оточення перейшло з російської на українську мову». Однак і юнаки також, хоча рідше за дівчат, вказували на постійне перебування в напруженому стані, психологічну важкість, навіть попри знаходження у безпеці. Один ділився, що «зараз збираємо все необхідне для родича, якого швидше за все кидають на фронт».

Хотілося б завершити месиджем дівчини, яка у перші дні «готувалася до смерті і писала прощальний лист», але закінчила оптимістичним: «Ми повинні жити та радіти за усіх, хто вже не може. Тож намагайтеся наповнити життя добром і щастям за усіх наших людей». Якісний дослідницький підхід дав можливість зрозуміти сприйняття студентською молоддю змін, що відбулися у їх житті з початку широкомасштабної військової агресії Росії проти України.

*Білковський С. С., Гладкий В. В. (м. Київ, Україна)
servus25el@gmail.com, vlgladkiy13@gmail.com*

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, ЩО СПРИЯЄ РОЗВИТКУ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ

Термін «держава, що сприяє розвитку», (англ. developmental state), далі – ДСР, загалом використовується на позначення держави, що діє всупереч ліберальним настановам та прагне до мінімізації ролі держави в усіх суспільних сферах, в першу чергу – в економіці. Власне американський соціолог Чалмерс Джонсон, який і ввів даний термін в світову соціологічну традицію, у своїй праці, “MITI and the Japanese miracle”, пише: «У державах, що запізнались з індустріалізацією, держава сама керувала поштовхом до

індустриалізації, тобто брала на себе функції розвитку. Дві різні орієнтації на приватну економічну діяльність, орієнтація на регулювання та орієнтація на розвиток, породили два різних види відносин між бізнесом і державою. Сполучені Штати є хорошим прикладом держави, в якій переважає нормативна орієнтація, тоді як Японія є хорошим прикладом держави, в якій переважає орієнтація на розвиток» (Johnson, 2006, с. 19).

П. Федорченко-Кутуєв, О. Якубін та Д. Гречанівський, посилаючись на модель Л. Ротлі визначають наступні характеристики держави що сприяє розвитку:

- «1) дієздатна, автономна, але закорінена в суспільстві бюрократія;
- 2) політичне керівництво, яке орієнтується на модернізацію;
- 3) близькі, часто взаємо вигідні, симбіотичні відносини між деякими державними органами і ключовими промисловими капіталістами;
- 4) успішні політичні заходи, які сприяють економічному зростанню» (Федорченко-Кутуєв, Якубін, Гречанівський, 2015, ст. 6).

Класичними прикладами ДСР вважають східноазійських «тигрів» – Японію, Південну Корею, Тайвань, Сінгапур, а також Гонконг. Однак, дослідники зазначають, що з кінця ХХ сторіччя азійська модель ДСР переживає свою кризу. Тому, в контексті нашої проблематики, доречно було б звернутись до досліджень географічно-ближчих моделей ДСР. Тут, важливою є стаття П. Федорченка-Кутуєва, Д. Макаренко та О. Северинчика з дослідженням перспектив екстраполяції ДСР у Східноєвропейські реалії. Зокрема, у ньому автори наголошують, що притаманний азійській моделі авторитаризм не є характерним для української політичної культури, а практики Центрально та Східноєвропейських ДСР, а також «кельтського тигру» – Ірландії, свідчать, що «демократична» ДСР хоч і можлива на практиці, проте є явищем недовготривалим. Крім цього, вони зазначають, що ДСР в Україні ускладнюється наявністю патримоніальної бюрократії та корупційними практиками (Федорченко-Кутуєв, Макаренко, Северинчик, 2018).

Однак, у зв'язку з тими воєними реаліями, у яких ми знаходимось через загострення російсько-Української війни, для ДСР в Україні цілком може відкритись «друге дихання». Однозначно, ми не беремось передбачати розвиток подій у майбутньому, тим не менше, уже зараз важливим завданням є підкреслити ті тенденції, які ми маємо змогу спостерігати. Перш за все, умови воєнного часу

завичай сприяють посиленню ролі державного апарату та авторитарних тенденцій в суспільстві. Ймовірно інерція цих процесів спостерігатиметься, по крайній мірі, у найближчі повоєнні роки. Крім цього, президент В. Зеленський уже ініціював створення програми відбудови України, робота над якою уже ведеться, та до якої планують залучити інші держави, світові фінансові установи, зрозуміло, що й українські як державні так і приватні підприємства не залишаться осторонь (План відбудови України є всесвітньою програмою на сотні мільярдів доларів – Зеленський, 2022). Таким чином, роль координації їх роботи і розподілу ресурсів тут буде закріплена за державним апаратом, що створює відповідні передумови для реалізації основного економічного принципу ДСР – втручання в економіку має бути лише там, де це потрібно. Все ж таки, ДСР – про творення правильних інституцій, навіть якщо це передбачає втручання в ринкові відносини (Федорченко-Кутуєв, Якубін, Гречанівський, 2015). Отож, не будемо здогадуватись, чи буде реалізовувати програму відбудови Міністерство розвитку громад та територій, чи для цього буде створено якийсь новий орган держуправління, однак для перспектив української ДСР важливо, щоб він а) грамотно реалізував ресурси та можливості в рамках програми відбудови б) частково зберіг/трансформував по її завершенню ті виробничі потужності, які будуть створені.

У контексті ДСР також важливою є роль бюрократії. Як було згадано вище, дослідники зазначають, що її патримоніальна пост-радянська модель є одним із головних стримуючих факторів української ДСР. Власне, дана проблема може бути вирішена декількома кроками: оптимізація самого бюрократичного апарату (що в якійсь мірі відбувається уже, ще починаючи з реформи децентралізації), а також питання оптимізації кадрів (цілком ймовірно, що які і після Революції Гідності, після перемоги України у воєнному конфлікті, буде істотне зростання кількості «нових лиць» в бюрократичних апаратах). Тим більше, у нас є досвід успішних реформ бюрократії в армії (та ж реформа «сержантського корпусу»), які в тій чи іншій мірі можуть бути для нас корисними в подальшому.

У контексті процесів бюрократизації, потрібно врахувати, що ця модель передбачає створення певного ідеального *Ordnung*, який за Максом Вебером є легким методом відтворення, поновлення норм – «Залізна клітка». Проте, разом з тим Вебер пише про наявність ризику, що залізна клітка передбачає і перспективу закостенілості

всієї системи. У веберівському тексті виразно спостерігається ідеалістичне уявлення про бюрократію як ціннісно-раціональне спрямоване створення *Ordnung*. Вибір тут стоїть між дилетантством та професійним знанням. А професійне знання – це бюрократичний метод управління [6]. Тут варто зазначити, що питання особливості бюрократії ЄС та України є досить гострим, адже Україна активно рухається у напрямку вступу до ЄС, а ЄС в свою чергу потребує змін українського бюрократичного апарату. Зрозуміло, що досвід кожної країни є особливий, в тому числі і України. Наведемо приклад дослідження, яке соціологічна група Gradus провела дослідження стосовно порівняння життя українцями вдома та ЄС, з подіями Україно-російської війни (Gradus, 2022).

Порівняння України та Закордону за індексами.

	Україна	Закордон
1. Благоустрій, соціальна сфера та взаємовідносини між людьми	1,9	2,8
2. Державна сфера та фінансові питання	2,3	2,5
3. Сервіси	3,5	1,9

За даними опитування українці відповіли, що з першої категорії в Україні є більш кращим менталітет та уклад життя, люди та взаємовідносини, закордоном є більш кращим екологія, відносини до людей з вадами, якість питної води, налагодження вивозу сміття, облаштування міста.

У другій категорії «Державна сфера та фінансові питання», в Україні є кращим діджиталізація сервісів та послуг, менший рівень бюрократії, розмір комунальних тарифів, за кордоном є більш кращим дотримання закону та правопорядку, розмір заробітної плати, менший рівень корупції або її відсутність.

У третій категорії в Україні все є більш кращим ніж за кордоном крім якості громадського транспорту. Зокрема, в Україні краще такі моменти як швидкість та якість логістичної сфери, швидкість та зручність грошових переказів, чи графік роботи магазинів, закладів харчування, аптек.

Розглядаючи ці індикатори зрозуміло, що напевне в Україні присутня певна мінархічність та плутократія в держапараті, проте власне та сама «легкість буття» бюрократії в Україні більш краще реалізована, не дивлячись на не відповідність певного ідеалізму бюрократії. За кордоном, будь-то США чи ЄС, бюрократичний тип є тим, що власне і називається «Залізна клітка».

Підсумовуючи, варто коротко зазначити основні ідеї – якщо максимально спростити, умови воєнного часу сприяють посиленню авторитарних тенденцій в суспільстві, що хоч тимчасово, але все ж також відбуватиметься і після перемоги. Крім цього, після перемоги Україна отримує значну кількість ресурсів та роботи по відбудові держави, а також світові та вітчизняні компанії, які будуть до неї залучені, а це все відповідно потрібно правильно координувати та ним управляти. Також, наша держава матиме всі умови для оптимізації бюрократичного апарату. Ці та інші фактори, на нашу думку створюють істотні перспективи для майбутньої України як ДСР.

Список використаних джерел:

1. Johnson C. (1982). *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975*. Stanford University Press.
2. Федорченко-Кутуєв П. В., Якубін О. Л., Гречанівський Д. (2015). Держава, що сприяє розвитку: вступ до соціологічної проблематики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2015. – № 4. – С. 3–19. URL: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2015-4/3.pdf>
3. Федорченко-Кутуєв П. В., Макаренко Д. В., Северинчик О. П. (2018). Держава, що сприяє розвитку: чи можлива подорож зі Східної Азії до Східної Європи? *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. – 2018. – № 2. – С. 55–72. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/26762/1/VSPSP2018-2_55-72.pdf
4. План відбудови України є всесвітньою програмою на сотні мільярдів доларів – Зеленський (2022). УкрІнформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3487385-plan-vidbudovi-ukraini-e-vsесvitnou-programou-na-sotni-miljardiv-dolariv-zelenskij.html>
5. Вебер М. (2017). *Господарство та Суспільство*. ВШЕ, 2017. 256–264 с.
6. Gradus (2022). Gradus. Порівняння життя: що українці, які виїхали, оцінили у своєму житті у рідній країні. *Gradus*. URL: https://gradus.app/documents/239/GradusResearch_War_w5_Ukraine_vs_Abroad.pdf

Коломієць Т. В., Горохов'яно О. Т. (м. Київ, Україна)

tana_kol@ukr.net

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ПОСИЛЕННЯ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Неможливо заперечувати, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року повністю переформатувало життя не лише Європи, але й всього світу. В один день виявилось, що система

безпекових гарантій, цінностей, світопорядку і співпраці перестала працювати. В основі цих безпекових гарантій лежала ідея перенесення фокусу у “peace studies” з війни на процеси трансформації конфліктів, на розбудову миру та його підтримку. Дана ідея остаточно оформилася після завершення холодної війни. Ця подія спричинила, зокрема, зміни у стратегічних підходах Північноатлантичного альянсу. Жодна конкретна країна не розглядалася як супротивник НАТО, а серед пріоритетних завдань було підкреслено роль кризового менеджменту й запобігання конфліктам (Парахонська, Яворський, 2019; с. 18).

Відомий французький філософ, соціолог і політолог Реймон Арон, аналізуючи становище міжнародної спільноти у праці «Мир і війна між націями», зазначав: «В реальному світі війна не буває ізольованим актом, що виникає раптово і без жодного зв'язку з попереднім життям держави. Вона не складається з одного якогось рішення або кількох одночасних рішень» (Арон, 2006; с. 46). В цьому контексті важливим і актуальним видається аналіз передумов і детермінант повномасштабної російської збройної агресії 24 лютого, що стали неминучим наслідком гібридної війни, яку вела росія з 2014 року.

Гібридна війна росії проти України актуалізувала роль потужних наративів в інформаційному віртуальному просторі як одного із найважливіших елементів війни інформаційної епохи. Протягом більшої частини історії основна мета військових дій досягалася за допомогою фізичної активності. Фізична активність, руйнування та географічна перевага були засобом впливу на когнітивну сферу війни. Але сьогодні майже всі акти фізичного насильства супроводжуються онлайн-компонентом, який використовує соціальні мережі для маніпулювання думками та сприйняттям. Тактика, яку використовує Росія в Україні, Естонії та Грузії, включає комбінації інформаційної війни, кіберактивності, контррозвідки, шпигунства, економічної війни та потужних агентів впливу всередині цих країн (“Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff”, 15.09.2015).

До повномасштабної війни росії на території України основні ідеї інтеграційних процесів світової спільноти були втілені у програмних документах Європейського Союзу (до листопада 1993 року – часу створення ЄС – дані ідеї реалізовувались, переважно, в межах діяльності Європейської Економічної Спільноти).

За слухним спостереженням генерала сера Ніколаса Хоутона, начальника штабу оборони Великої Британії, «природа міждержавних відносин стає дедалі складнішою в міру зростання глобальної взаємозалежності. Абсолютно можливо, що дві країни одночасно перебувають у стані співпраці, конкуренції, конфронтації та конфлікту. Економічне співробітництво йде поруч з конкуренцією за торгівлю та ринки» (“Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff”, 15.09.2015). Саме тому політичні лідери досить мляво реагували на постійну агресію Росії чи то в Придністров’ї, чи то в Грузії, чи то на Донбасі, а будь які санкції давались дуже тяжко і неохоче. Багато високопосадовців у всьому світі були прихильниками співпраці з Росією, адже це давало можливість дешево купувати енергоносії, всі найбільші компанії світу охоче заходили на найбільший в Європі ринок – ринок РФ. Агресор цим користувався і продавав газ в обмін на можливість захоплення нових територій. Кожне нове вторгнення на територію іншої держави сприймалось лідерами світу, як неприпустимі дії в 21 столітті, проте все так і лишалось на словах, і ми отримували «глибоку стурбованість» ситуацією, в той час, як торгівля та залежність від російських енергоносіїв продовжувалась.

Під час війни ми маємо змогу спостерігати за тим, як світ, демонструючи солідарність з Україною, більше і більше відмовляється від будь якої співпраці з Росією. Сьогодні підтримка Кремля або замовчування щодо ситуації сприймається різко негативно. Політичні лідери побачили справжнє лице агресора і починають змінювати своє ставлення до цієї країни. Європа прокинулась і згадала про свої справжні цінності, світ втомився від постійного шантажу та агресії з боку РФ. Ми можемо побачити, як демократичний світ об’єднався заради спільної мети – перемогти Росію і побудувати новий, по справжньому вільний світ. Звичайно, деякі високопосадовці не готові до таких змін, не уявляють їх і закликають «зберегти обличчя» Путіну та поступитись територіями України. Проте, незважаючи на це, Європа та світ поступово, як би важко не було, продовжує поставляти зброю, виділяти кошти, накладати санкції (відомо вже про шостий пакет санкцій). Знаковою подією для процесів світової інтеграції стала зустріч представників оборонних відомств близько 40 країн, що пройшла 26 квітня 2022 року на американській авіабазі Рамштайн у Німеччині. В результаті зустрічі було прийнято стратегічне рішення про перехід

української армії на західні калібри й техніку. Можна стверджувати, що відбувається становлення незалежності світу від Російської Федерації на всіх напрямках розвитку: економічному, військовому, культурному, політичному.

Можна прогнозувати, що після війни на Україну чекає потужний розвиток власної національної ідентичності, відбудеться ще один серйозний злам між нашою культурою та культурою сусідньої держави-агресора. На наш ринок зайдуть великі компанії, які закрили свої офіси в Москві, Петербурзі та інших містах Росії. Виросте політична свідомість і кількість відверто проросійських сил у політичному полі України стане меншою. Перемога України означатиме перемогу демократичного світу над агресією і шантажем.

Список використаних джерел:

1. Арон Р. (2000). Мир і війна між націями. МП «Юніверс», 2000.
2. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. (2019). Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. НІСД.
3. Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff. Published: 16 September 2015. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/building-a-british-military-fit-for-future-challenges-rather-than-past-conflicts>

Федорченко-Кутуєв П. В., Хом'як А. О. (м. Київ, Україна)

ПІСЛЯВОЄННА РЕКОНСТРУКЦІЯ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВА, ЩО СПРИЯЄ РОЗВИТКУ, ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ

У час, коли українське суспільство, Збройні сили України героїчно захищають нас від збройної агресії російської федерації нам вченим, інтелектуалам не менш важливо захищати і наступати на своєму інтелектуальному фронті, фронті дискурсу, аналізу, наративів. Оскільки ці аналітичні інструменти в стратегічній перспективі є неймовірно важливими і допомагають визначити напрям руху країни. Не менш важливо міркувати про вигравш миру. В англomовній науковій літературі є навіть усталений термін “Winning the Peace”. Оскільки війни закінчуються, але що відбувається з суспільством після війни є теж надзвичайно важливим. Враховуючи, що теперішня агресія росії проти України вона спричинена “experetions” тобто тими бажаннями, якими суттєві

сегменти українського суспільства надихаються. В плані тієї ж європейської інтеграції, вестернізації, тобто тими речами які можна позначити таким усталеним терміном як «модернізація». І саме спроби зупинити цю модернізацію України багато в чому спричинена агресія росії проти нашої країни.

І безумовно тематика європейської інтеграції, її політичних, культурних емплікацій для українського суспільства є з одного боку надзвичайно актуальною, з іншого це неймовірно безмежна тема. І охопити цю тему в одній роботі намагатися безглуздо. Тому зупинимось на деяких аспектах цих процесів.

Війна росії проти України закликає нас замислитись над багатьма речами, які здобули статус гегемоністичних, у всякому разі в західній інтелектуальній, академічній спільноті. Це безумовно і політична коректність і постмодерністський плюралізм, толерантність, спроба пояснювати дуже багато речей проблемами, несправедливостями, конфліктами. Дійсно, жорстоко, ієрархічно побудовані в світ-системі, в логіці її динаміки капіталістичного нагромадження.

Ми навіть сьогодні спостерігаємо, що в західних суспільствах особливо в лівому інтелектуальному середовищі (в плані політичної ідеологічної орієнтації) лунають голоси про те, що це не якась країна окрема є принциповим винуватцем і агресором². Тобто це не стільки про агресію з боку російської федерації скільки про проблеми всієї світ системи і далі за списком, висувається список претензій до сучасної капіталістичної світ системи. Зокрема, окремі претензії лунають в бік військової підтримки України у боротьбі з російською агресією, апелюючи до визначення цієї війни як проксі-війни Заходу та росії. Тут ми можемо провести паралель із критикою американського капіталізму з боку німецьких нацистів і Гітлера, зокрема. Гітлер дуже часто і нацистські пропагандисти іменували Сполучені Штати Америки країною плутократії. До речі, багато сучасних американських інтелектуалів лівого спрямування вживають такий самий термін. Але навіть якщо погодитися із такою дефініцією, то тут логічно задатися іншим питанням, яке чомусь дуже часто опускається і не формулюється. Яку альтернативу пропонував Гітлер і нацисти американській плутократії? Відповідь тут є очевидно. Та альтернатива – це світова війна, це масове знищення, геноцид, концтабори газові камери. Безумовно вона не

---

² <https://www.vox.com/22961542/left-democrats-russia-war-ukraine-us>

є відповіддю на проблеми, які породжується владою грошей в суспільстві, привілейованою позицією власників великих. Так само і російська війна проти України і українського народу, війна, яка набуває рис геноциду. То це точно не відповідь на проблеми капіталістичної світ економіки, на проблеми модерної світ системи. Це деструктивна діяльність абсолютно. Так само як і була деструктивною діяльність нацистів і Гітлера. Тому на нашу думку, саме після широкомасштабного вторгнення ця паралель є актуальною для опису та аналізу агресивної політики росії щодо українського суспільства.

Безумовно, тепер найголовніше завдання, екстенстейне завдання це вигреш на полі бою, перемога над російським ворогом, збереження незалежності, суверенітету, територіальної цілісності України. Власне збереження українців як нації. Проте постає питання яким ми бачимо наше подальше майбутнє. Тому що перед війною лунали різні голоси від представників політичної верхівки, в тому числі заклики будувати «жорстку президентську республіку»³. І звісно ж, хотілося б, від таких бажань і зазіхань застерегти, тому що ми бачимо на прикладі російської федерації, що побудова такого бонепартиського режиму, особливо в душі Напалеона III вона є деструктивною в першу чергу для суспільства, де розбудова такого типу відбувається. Концентрація влади в руках однієї особи, зменшення процедур *deliberation*, тобто обговорення аналізу політик, які пропонуються верхівкою політичної еліти, тобто з часом одноосібним лідером. То це все дуже підважує здатність до раціонального прийняття рішень і надзвичайно знижує якість прийняття управлінських рішень. Відповідно, Україна одна з небагатьох, єдина якщо прибрати країни Балтії, країна пострадянського простору, де відбувалися вибори, де відбуваються вибори, де відбувається передача влади від одного президента до іншого. Не завжди мирним шляхом, але це знову ж таки демонструє активність українського суспільства і наявність активного громадянського суспільства.

Відповідно Україна післявоєнного часу, на нашу думку, це суспільство здатне поєднати дві речі, які дійсно дуже складно поєднати. З одного боку, нам потрібно зміцнювати, розбудовувати нашу державу. З іншого вона демонструє певні проблеми, і в першому числі в безпековому апараті, які потрібно робити більш

---

³ <https://www.pravda.com.ua/news/2021/10/25/7311555/>

ефективними. Знову нам потрібно розбудовувати і надалі наші збройні сили. І тут, до речі, приклад Ізраїлю. І знову ж якщо ми думаємо про Європейську цивілізацію, до певної міри нащадка Римської імперії, то Ізраїль потрапляє в цей ареал. Усі ці речі нам потрібно надзвичайно та ретельно реалізувати досвід інших країн – держави дієздатної, держави спроможної просувати систематичний і системний проєкт модернізації країни. Знову ж таки, я повертаюся до своєї тези, яку я неодноразово наголошував – розбудови такого типу держави, який в соціологічній літературі набув назви – development of state⁴.

І ось власне, з одного боку нам потрібна держава, що сприятиме розвитку, тобто автономна, сильна, але яка водночас веде постійний діалог зі суспільством, зі всіма важливими сегментами суспільства. Держава, яка орієнтується на розбудову своєї інфраструктурної потуги, а не деспотичної. У нас всіляко «притумлює» усі ці деспотичні правила. Це держава, яка існує в політичному середовищі демократії. І держава яка не просто толерує це демократичне середовище, а всіляко його культивує і підтримує. І знову ж таки, якщо повернутися до теперішньої ситуації героїчного і ефективного супротиву України, українського народу, українського суспільства проти російської агресії ми бачимо, що тут неймовірну роль відіграє громадянське суспільство, здатність українців до самостійних дій, агентність українського суспільства, волонтерський рух. Ми бачимо дійсно неймовірний сплеск суспільної енергетики, бачимо динаміку автономного громадянського суспільства. І це ті речі, які нам необхідно зберігати, культивувати у мирний час. І вони нам будуть помагати рухатись в бік Європи політично, культурно, інтелектуально і вже в середині Європи будуть нам допомагати розвиватися.

---

⁴ <https://www.readcube.com/articles/10.20535%2F2308-5053.2018.2%2838%29.152917>

ЖИТЛОВА ПРОБЛЕМА: ДО І ПІСЛЯ ВІЙНИ

Військова російська агресія, що триває з 2014 р., 24 лютого 2022 р. набула набагато кривавіший характер. Здавалося, що в 21-у столітті, неможлива повномасштабна війна проти незалежної та суверенної держави. Немислимо, щоб велася жорстока чистка мирного населення, яке прагне до європейських цінностей, які включають в себе цінності, права і свободи, що є основою західного світу. Проте, все це є щоденної реальністю, з якою бореться вільний та сильний український народ. Руйнування та страждання, що принесла загарбницька армія мають значно більше наслідків, ніж будь-яка війна за останні десятиліття.

Одним з гострих питань на даний час та не менш важливим після перемоги української армії є житлова проблема. Десятки тисяч людей, що втратили власне житло потребують забезпечення прихистком спочатку – тимчасово, а вже пізніше постійним. Людям, що займаються питанням розбудови міста, а саме забезпеченням житлом та отримання прибутку від нього для міста, повинні розробити програму та заходи за якими люди, що втратили своє житло під час війни зможуть його отримати. Проте, така робота потребує значно більших зусиль, ніж того очікують інші.

Процес урбанізації, який активно набув свого розповсюдження в 20-му столітті призвів наразі до проблеми забудовників та прозабудовникцької влади в містах, особливо маґаполісах. Дуже часто можна зустріти випадки, коли забудовники будують будинки всупереч законом та правилам. При цьому йде жорстке порушення норм, адже для того щоб місто розвивалося, та всі хто бажає проживати в даному місці, були забезпечені низкою послуг від держави, в тому числі освітніми закладами, закладами охорони здоров'я, державними установами, садочками, транспортом, а також мали вільний доступ до якісної води та повітря, до електроенергії, вже не говорячи про інші проблеми, які потребують вирішення у місті з боку держави.

Все більше людей, ще до всіх цих подій, хотіли купувати квартири у великих містах, особливо в столиці, проте мало хто з них задумувався про базові потреби, які потрібно задовільнити. Для таких людей, головне мати квартиру в столиці країни. Натомість,

забудовники користуючись даною ситуацією нехтують всіма благами, щоб були вказані вище. Прикладом можуть бути такі масиви як Позняки, Оболонь, Світло парк, Харківська шосе та інші комплекси-гіганти, що знаходяться в столиці. Дані комплекси, збудовані в абсолютно неправильних умовах, адже майже не залишилось місця для розвитку критичної інфраструктури міста.

Тому, люди, що наразі втратили житло через російську агресію, будуть мати великий попит на житлову площу у великій кількості безпосередньо в столиці, через розвиток міста, доступність різноманітних благ та простому доступі до них. Очікуватимуть все це від держави. При цьому, населення буде прагнути мати власне житло, так як і мали раніше. Для українського суспільства досить характерно мати окреме житло, де людина є господарем та може вільно розпоряджатися власністю. Влада, натомість, пропонує будувати житло забудовникам, що в свою чергу нехтують низкою благ, які було описано вище, та починають незаконне будівництво, в результаті призводять до катастрофічних наслідків, що унеможливує проживання людей в майбутньому. Часто можна побачити будинки, в такому місці, де здавалося їх не повинно бути. Такі будинки є руйнівниками інфраструктури міста.

Один з варіантів, який можна запропонувати для вирішення цієї проблеми – оренда. Такий спосіб мати житло досить розповсюджений у європейських країнах, де людина фактично не має прав на дане житло чи квартиру, проте через низку зобов'язань від орендодавця, вона має повне право проживати на даній території. Враховуючи, що побудова власного житла для громадян потребує дуже багато фінансів з державного бюджету, а тільки зусиллями влади дані кошти не можливо зібрати. Для цього потрібно залучати благодійні організації, інвесторів, як зарубіжних так і українських та підприємців, що будуть зацікавлені в розбудові територій, які будуть слугувати для підприємця окремою площадкою, що приносить гроші. З урахуванням цього, орендоване житло є значно дешевше. Звісно, це не є власним володінням людини, проте це може врятувати місто від перенаселення та вирішити житлове питання щодо людей, які втратили житло. Адже, орендованих квартир в самому місті Києві є дуже багато, одна людина може володіти декількома квартирами Сама ж оренда від держави може бути використана в довгостроковій перспективі через укладання договорів та контрактів. Також важливим є питання захисту орендарів, яке існувало також і в довоєнний період. Люди повинні бути впевнені

в тому, що вони мають повне право користуватись даним житлом. Тому держава повинна розробити низку законів та норм, які врегулювати дане питання.

Отже, дане питання, яке було розглянута вище, багатьма вважається не на часі, адже ще досі триває війна, проте вже зараз потрібно думати наперед. Адже попереду країну чекає довга та важка робота, що потребує максимальні зусилля як від верхівки нашої країни, так і від простого українського населення.

Список використаних джерел:

1. Мухаммад Ю., Жоли А. (2010). Создавая мир без бедности. Социальный бизнес и будущее капитализма. Альпина паблিশер.

Доброносова Ю. Д. (м. Київ, Україна)

ilajali@ukr.net

ЗУСТРІЧ ПОВСЯКДЕННЯ ВІЙНИ І МИРНОГО ПОВСЯКДЕННЯ: ВИКЛИКИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Гаряча фаза російсько-української війни з кінця лютого 2022 року увиразнила відмінності між повсякденням війни і мирним повсякденням українського суспільства, однак особливо важливими є різні варіанти переплетіння цих двох типів повсякдення, притаманні життю різних регіонів України. Життєсвіт повсякдення війни із притаманними йому звичками, щоденними практиками і специфікою комунікації у найяскравішій формі постає у тих областях, де точаться активні бої й існує пряма загроза життю людей та в сусідніх із ними регіонах, де така загроза є потенційною. Водночас вже зараз маємо території, від яких бойові дії відступили, але мітки повсякдення війни і досі домінують над мирним повсякденням і наново визначають існування сотень тисяч людей, а також регіони, де повсякдення війни представлене у дистантній формі, але його присутність впливає на щоденні практики життя і звички. Трансформація і гібридизація звичок на прикордонні повсякдення війни і мирного повсякдення відбувається в контексті поширення сучасної форми інтерекзистенціальної присутності особи у світі, котру можна означити як Phygital-присутність (від англ. Physics – фізичне + англ. Digital – цифрове) із розмаїттям варіантів

комбінації онлайн- і офлайн-присутності. Актуальність осмислення феномену співіснування і дифузії практик і звичок повсякдення війни та мирного повсякдення в Україні під час гарячої фази російсько-української війни зумовлена тим, що вони часто вказують на тенденції розвитку українського суспільства, дозволяють осмислити як точки його зростання, так і ризики, що визначають його теперішнє і впливають на його майбутнє. Пізнання і конструювання адекватних моделей їх розуміння є тим викликом, котрий наново представляє можливості міждисциплінарної взаємодії соціології, філософії і соціальної психології. Мета нашого розгляду – виявлення потенціалу міждисциплінарного підходу до вивчення практик, звичок та специфіки життєсвітів, котрі постають у зоні зустрічі повсякдення війни і мирного повсякдення.

3 весни 2014, коли почалася російсько-українська війна, присутність звичок і практик повсякдення війни нечасто привертала увагу дослідників, залишаючись на маргінесі. Винятками були рідкісні дослідження, пов'язані із характеристикою життя на тимчасово окупованих частинах Донецької і Луганської областей та Криму або звільнених ще у перший рік бойових дій територіях. Окремим напрямком стало зацікавлення соціологів і медіадослідників практиками повсякдення тимчасово переміщених осіб, рівнем медіаграмотності мешканців Донбасу і способами протидії російській пропаганді й іншим викликам гібридної війни та інтерес психологів і філософів до осмислення посттравматичних стресових розладів, медіатравмування і його профілактики. Напередодні 24 лютого 2022 року потреба у комплексному підході до розмаїття форм зустрічі звичок і практик повсякдення була не надто актуалізована, чому сприяло відчуття багатьма дослідниками дистантної присутності війни. Свою роль відіграла і пандемія COVID-19, виклики якої перемістили на перший план проблематику формування нових практик повсякдення. Однак саме співприсутність глобальної пандемії і локальної війни удвох областях України впродовж 2020–2021 років увиразнила, що у повсякденні мільйонів громадян України масштабно поширився формат Phygital-присутності особи у соціумі, що сьогодні визначає тенденції розвитку сучасних воєн як кібервоєн. Переплетіння двох вимірів існування людини (фізичного офлайн- та медіатизованого онлайн-світу) із акцентуванням на котромусь із них, переважанням одного і вмонтованістю логіки одного в другий у більшості випадків призводить до їх гібридизації, але повсякдення війни 2022 року

часом зумовлює зміну звичок мільйонів людей і появу розривів між означеними вимірами.

Можна припустити, що соціологічні дослідження практик і звичок, що визначають життя людей у зоні зустрічі повсякдення війни і мирного повсякдення у наступні місяці визначатимуть розвиток соціологічної науки, дозволяючи їй демонструвати свої можливості і зумовлюючи численні суперечності, котрі виникатимуть внаслідок неспівмірності досвіду існування в умовах війни учасників досліджень і науковців з різних частин України. Не менш важливим під час досягнення гібридизації двох типів повсякдення буде і діалог між соціологами та філософами і психологами, зацікавленими пізнанням неоднозначності взаємодії звичок війни і звичок мирного часу, тому цінним вважаємо акцент на поміркованій міждисциплінарності із опорою на потенціал феноменологічної соціології як перехрестя підходів, котрі дозволять представити інтерекзистенціальний вимір дифузії повсякдення війни і мирного повсякдення в українському суспільстві із врахуванням специфіки як досвіду офлайн-присутності, так і Phygital-присутності.

*Злобіна О. Г. (м. Київ, Україна)
ezlobina@ukr.net*

ОБРАЗ МАЙБУТНІХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ СТОСУНКІВ: «НАРАТИВНІ ФРЕЙМИ» НА ТЛІ ВІЙНИ

Українське суспільство перебуває в стані класичної травматичної ситуації, яка за Штомпокою має такі характеристики як: 1 – неочікуваність і швидкість наставання; 2 – радикальність, руйнування основ буття; 3 – екзогенність, зовнішнє походження; 4 – сприйняття ситуації як несподіваної і шокуючої (Штомпка, 2001). Хоча за Александером події як такі не мають атрибуту колективної травми, ця властивість лише приписується їм суспільством, важливо, що це відбувається не лише постфактум в ході реконструювання історичних подій, а може мати місце і в реальному часі (Александер, 2012).

Переживання колективної травми ґрунтуються на сприйнятті та інтерпретації травмуючих подій. Цей процес не є результатом продукування довільних значень на індивідуальному рівні, Вони

формуються на основі наявного набору доступних значень, закованих у культурі конкретної спільності (Штомпка, 2001). Водночас процес репрезентації неможливий без дії уяви, яка супроводжує оформлення реальних переживань. Конструювання культурної травми починається з етапу, який Александер називає «спіраллю означення» (Александер, 2012). На цьому етапі символічні описи соціальних подій оформлюються у вигляді групових «заяв» про форму соціальної реальності, її причини та відповідальність за дії, що її спричинили. Однак основою для групових означень є ті «нарративні фрейми», які народжуються на індивідуальному рівні. В них акцентуються різні аспекти травматичної ситуації та пропонуються різні спроби вписати її в історичні події (Айерман, 2016).

Фактично в соціально-психологічному значенні український соціум переживає реальну колективну травму, тяжкість наслідків якої визначають дією наступних чинників: 1 – масштабом травматизації; 2 – рівнем порушення справедливості під час траматизації; 3 – неможливістю (нездатністю) протистояти травмуючій силі; 4 – неможливістю емоційно відреагувати на травматичну ситуацію, відкрито виражати почуття з приводу трагічних подій (Горностаї, 2012). Переживання колективної травми завжди супроводжується спробами її подолання, які залежать зокрема і від дії зазначених чинників. Як бачимо, два чинники – значна кількість постраждалих і величезна несправедливість загибелі мирного населення – сприяють поглибленню травми. Натомість населення не переживає нездатність протистояти силі, що завдає травму і не обмежено у вияві власних емоційних реакції. Під впливом цих різноспрямованих впливів і формуються нарративні фрейми.

Основою для аналізу нарративних фреймів є 77 напівструктурованих інтерв'ю, проведених в березні-травні 2022 року з представниками різних груп мирного населення (біженцями з територій, які були окуповані/знаходились під загрозою окупації, піддавалися обстрілам та зазнали руйнувань та мешканцями територій, які безпосередньо не постраждали від воєнних дій). Було опитано 50 жінок та 27 чоловік у віці від 18 до 79 років. Для аналізу обрано фрагмент інтерв'ю, в якому інформантів просили уявити, як, на їхню думку, будуть складатися стосунки України і Росії після війни, і як довго війна буде залишатися важливим чинником, що впливає на ці стосунки.

Аналіз наративів показав, що в них представлено два типи реакцій – *спонтанна*, в якій зафіксовані найбільш актуалізовані або бажані варіанти побудови стосунків, і *відрефлексована*, в якій інформанти більшою мірою спираються на реалії і від бажаного переходять до можливого. При цьому версія щодо характеру стосунків може змінюватися, але, як часто зазначають самі інформанти, продуковані ними варіанти є або малоймовірними, або залежними від дії чинників, які складно передбачити. Нижче представлено аналіз спонтанної реакції як «чистого» наративу.

Всього було зафіксовано чотири типи акцентованих інформантами очікувань, які віддзеркалюють спроби протистояти ситуації, що травмує. 1. Очікування, що акцентують емоційне наповнення відносин (ворожість, ненависть) представлені наративним фреймом «вороги назавжди». Стосунки характеризуються як «повністю негативні» або «дуже натягнуті». 2. Очікування, що характеризують спосіб реалізації відносин, представлені трьома типами наративних фреймів – «нова війна», «дистанціювання», «залізна стіна». 3. Несформовані очікування представлені наративним фреймом «залежно від». 4. Очікування нормалізації реалізуються в наративному фреймі «з часом все налагодиться». Очікування третього та четвертого типу мають поодинокий характер.

Очікування усіх типів крім останнього ґрунтуються на трьох основних видах аргументації – «неможливо пробачити», «неможливо змінити загарбницьку сутність сусіда», «зруйновано міф про братерство». Отже, можна констатувати, що розпочався процес конструювання культурної травми.

Список використаних джерел:

1. Александр Дж. (2012). Культурная травма и коллективная идентичность. *Социологический журнал*. № 3, 6–40.
2. Айерман Р. (2016). Культурная травма и коллективная память. *Новое литературное обозрение*. № 5 (141), 40–67.
3. Горностап П. (2012). Колективна травма та групова ідентичність. *Психологічні перспективи*. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. 89–95.
4. Штомпка П. (2001). *Социальное изменение как травма. Социологические исследования*. № 1, 6–16.

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: НАСЛІДКИ ВІЙНИ

Негативні демографічні показники в Україні почали розвиватися після оголошення незалежності 1991 року. Наша держава намагалася боротися з цією ситуацією, впроваджуючи різноманітні програми. Але, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, масштаб демографічної кризи став катастрофічним.

Із січня по листопад минулого 2021 року українців поменшало на 380 тисяч. Станом на 1 грудня минулого року, за даними Державної служби статистики, в Україні проживало 41 млн 208 тисяч людей. За цей період померло 650 тисяч українців, тоді як за аналогічний період 2020 року – 549,2 тис. осіб. При цьому минулого року також народилося менше дітей, ніж у 2020 році – 250,9 тисячі (а це мінус 18 тисяч). Виходить, що на 100 померлих народжується лише 39 немовлят (Шуткевич, 2022).

Якщо проаналізувати дані цифри, то ми можемо побачити пригнічуючу ситуацію для нашої країни. Протягом наступних тридцяти років населення України може скоротитися приблизно до 34–35 мільйонів осіб, що може спричинити серйозні проблеми у розвитку держави. Варто зауважити, що ці цифри та статистика не враховує ті зміни, що відбулися в нашій країні після 24 лютого 2022 року.

Після початку війни з території України вже виїхало понад 5,2 мільйона людей. Ще 7,7 мільйона українців, за даними Управління Верховного комісара (УВКБ ООН) у справах біженців, були змушені залишити будинки та виїхати у порівняно безпечні регіони України. За словами Верховного комісара ООН у справах біженців Філіппо Гранді, нинішній відтік біженців з України є «найінтенсивнішою кризою біженців у Європі з часів Другої світової війни». Верховний комісар ООН у справах біженців очікує, що це далеко не фінал міграції до сусідніх країн громадян України, а лише початок, оскільки бойові дії продовжуються (Діденко, 2022).

Після закінчення військових дій наша держава зіткнеться з дуже болісною демографічною кризою. Перед керівництвом країни стоятиме завдання розробити комплексну програму виходу з даної кризової ситуації. Якщо відновити економіку в країні, то влада може запропонувати виплати при народженні дитини, з підвищенням

розміру виплат у бік збільшення залежно від кількості дітей у сім'ї. Це може бути одним із стимулів розвитку демографії в країні, а також наявність самостійного житла для молодих, працевлаштування молодих людей після закінчення навчальних закладів. У цьому випадку керівництво країни має проявити себе та показати турботу про населення країни.

Дуже важливу роль відіграє тривалість бойових дій, відзначає демограф Людмила Слюсар. Одна ситуація, за якої війна закінчиться влітку, і зовсім інша – якщо триватиме, припустимо, рік. Чим довше триває війна, тим менше шансів на повернення біженців з-за кордону, тим більше прямих втрат (убитих мирних жителів та військових), тим складнішою буде економічна ситуація після (Литвин, 2022).

Поки що ЗМІ нам не дають точну інформацію про втрати в місцях бойових дій, а також про кількість мігрантів, і найстрашніше, що неможливо спрогнозувати коли закінчиться війна. Вчені не беруться робити прогнози щодо наших співгромадян, як зміниться кількість українців після закінчення війни.

Прийоми створення конфлікту у медіа виключно на основі тексту доволі обмежені: визначення проблеми, повідомлення про військові/цивільні жертви, військові дії противників (Каретна, Ігнат'єва, 2020: 28).

Ми повинні пам'ятати, що майбутнє нашої країни залежить від кожного з нас, а також від тих, кому довелося покинути країну під час війни. Чи зможуть повернутися, оскільки за фактом ми можемо говорити, що їм доведеться повертатися в нову країну з новими цінностями. Багатьом доведеться освоювати нові професії та адаптуватися до нових реалій соціальних процесів.

Список використаних джерел:

1. Шуткевич О. (29.03.2022). Негативные тенденции были и до войны, *Газета «День»*. URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/ekonomika/negativnye-tendencii-byli-i-do-voynu>
2. Діденко С. (28.03.22). Вторжение россии в Украину: демографическая ситуация и перспективы миграции населения, *UA NEWS БИЗНЕС*. URL: <https://ua.news/ru/vtorzhenye-rossyy-v-ukraynu-demograficheskaya-sytuatsyya-i-perspektivy-migratsyy-naseleniya/>
3. Литвин А. (15.04.2022). Что будет с украинцами после войны: вернутся ли беженцы и как восстановить демографическую ситуацию. *OBOZREVATEL*. URL: <https://news.obozrevatel.com/economics/fea/chto-budet-s-ukraintsami-posle-voynyi-vernutsya-li-bezhentsyi-i-kak-vosstanovit-demograficheskuyu-situatsiyu.htm>

4. Каретна О. О., Ігнатєва І. І. (2022). Візуальні фрейми військових конфліктів у соціальних мережах та засобах масової інформації. *Науковий журнал «Габітус»*, 2020. № 19. Одеса, 2020. С. 28–31.

Козьмук Н. І. (м. Львів, Україна)

kozsmuk_natalia@ukr.net

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Соціальна сутність сучасної держави виражається в її функціях щодо освіти, культури, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та інших форм соціального захисту своїх громадян. Держава набуває соціальних ознак, якщо реалізація зазначених функцій відбувається на основі панування права, забезпечення гарантій прав людини, дотримання демократичних принципів здійснення соціально-економічної політики (Кириленко, 2016).

Основоположник теорії соціального страхування А. Вагнер розглядав організацію цього виду страхування з позиції не тільки комерційної діяльності, а й з позиції наявності суспільної загальної потреби, яка базується на засадах соціальної солідарності та відповідальності, застосування якого покликане реалізовувати соціальну функцію страхування щодо підтримки застрахованих осіб і недопущення бідності у випадках виробничого травматизму і професійної захворюваності та інших царин соціального забезпечення.

На сьогодні функція соціального страхування стає вкрай важливою, труднощі спричинені пандемією та воєнними діями в Україні дуже негативно відобразилися на усіх верствах населення, множина ризиків, які потрібно враховувати та по можливості нівелювати їх наслідки невпинно зростає. У зв'язку із військовою агресією з боку російської федерації відділення управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в областях де ведуться активні бойові дії не мають можливості виконувати свої функції в повному обсязі внаслідок руйнування деяких приміщень або постійних обстрілів, а це зумовлює втрату громадянами засобів для збереження свого життя та свободи (Фонд соціального страхування України, 2022).

В цілому робота Фонду соціального страхування України та інших урядових та неурядових інституцій у сфері соціального захисту у період воєнних дій не припинялася. Починаючи з 24 лютого, Фонд соціального страхування України профінансував лікарняні і декретні допомоги 650 тисячам українців, це понад 3 мільярди гривень виплачених допомог. Не лише не призупинялись, але й були збільшені під час війни страхові виплати для понад 190 тисяч потерпілих на виробництві та їх родин – від початку вторгнення ми виплатили їм вже 2,6 мільярда гривень, і додатково майже 11 мільйонів гривень одноразових допомог за кошти державного бюджету («Фонд соціального страхування України не припиняв виплати ні на день з початку війни», н. д.).

Окрім цього в Україні з 30 квітня 2022 року змінено порядок розрахунку суми доплати до мінімального страхового внеску для зарахування до страхового стажу неповного місяця роботи, повідомляє Пенсійний фонд України. Для врахування до страхового стажу неповного місяця роботи як повний доплата до суми страхових внесків за раніше відпрацьований неповний місяць визначається виходячи з мінімальної заробітної плати на дату здійснення доплати («В Україні змінено порядок розрахунку доплати до мінімального страхового внеску для зарахування страхового стажу», н. д.). Щомісячні страхові виплати від ФССУ отримують близько 190 тисяч потерпілих внаслідок нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань, а також членів їх родин у разі смерті потерпілих («Щомісячні страхові виплати ФССУ отримують 190 тис. потерпілих внаслідок нещасних випадків на виробництві», н. д.).

Кабінет міністрів виділив додатково 2 млрд грн на виплату допомоги за програмою «Підтримка для тих, хто її ще не отримав, повідомив прем'єр-міністр Денис Шмигаль. «У рамках програми «Підтримка держава вже виплатила допомогу у розмірі 6,5 тис. грн для 3,6 млн українців».

На цю програму вже направили понад 23 млрд грн, проте частина людей, які подавалися на допомогу останніми днями, поки що не отримали своїх виплат. На засіданні уряду було ухвалено рішення про виділення додаткових 2 млрд грн, що дозволить здійснити виплату ще понад 300 тисячам громадян («Кабінет міністрів виділив додатково 2 млрд грн на виплату допомоги за програмою «Підтримка», н. д.).

Допомога по вагітності та пологах виплачується Фондом соціального страхування України попри воєнний стан, евакуацію працівниці, неможливість формування роботодавцем заяви та навіть у разі виходу у декрет після призупинення дії трудового договору на час війни.

За два місяці воєнного стану Фонд перерахував на декретні допомоги 465,9 мільйона гривень – виплати отримали 11,7 тисячі українок. У середньому для кожної з них ФССУ профінансував близько 40 тис. гривень допомоги (ФССУ, 2022). Зваживши на вищезазначене доцільно зауважити постійно зростаючу актуальність соціального страхування в Україні у кожному з періодів її розвитку.

Список використаних джерел:

1. Кириленко О. П. Соціальне страхування: підруч. / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. – Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. – 516 с.
2. Фонд соціального страхування України (23.02.2022). Увага! Інформація щодо роботи відділень управління виконавчої дирекції Фонду в Донецькій області. *Фонд соціального страхування України*. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/981171;jsessionid=6CB1B95B8E158076DC19061BF892A9BB>
3. Фонд соціального страхування України не припиняв виплати ні на день з початку війни (н. д.). *Forinsurer*. URL: <https://forinsurer.com/news/22/05/20/41277>
4. В Україні змінено порядок розрахунку доплати до мінімального страхового внеску для зарахування страхового стажу (н. д.). *Forinsurer*. URL: <https://forinsurer.com/news/22/05/26/41298>
5. Щомісячні страхові виплати ФССУ отримують 190 тис. потерпілих внаслідок нещасних випадків на виробництві (н. д.). *Forinsurer*. URL: <https://forinsurer.com/news/22/05/09/41245>
6. Кабінет міністрів виділив додатково 2 млрд грн на виплату допомоги за програмою «Підтримка» (н. д.). *Forinsurer*. URL: <https://forinsurer.com/news/22/04/28/41213>
7. Фонд соціального страхування України (26.04.2022). Фонд соціального страхування виплатив пів мільярда гривень декретних допомог за час війни. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fond-socialnogo-strahuvannya-viplativ-piv-milyarda-griven-dekretnih-dopomog-za-chas-vijni>

CIVIL RESILIENCE AS A PREREQUISITE TO REPELLING WAR AGGRESSION: LESSONS FROM UKRAINE

Now, when three months of Russia's unjust and unprovoked invasion of Ukraine have already passed, it becomes evident how important it is to have a strong, mobilized and unified civil society in order to successfully repulse an armed aggression. Such a society has to be ready to endure, fight and, after all, win in the war. This society has to be unified by values of freedom, sovereignty, patriotism, supportive of its political and military authorities, and ready to take an active part in the fight for the independence of the state in various forms.

Strategic documents of North Atlantic Treaty Organization put particular emphasis on the necessity to create a system of national resilience in each country – an Alliance's member or partner. This principle is anchored in Article 3 of the NATO's founding treaty [1]. Resilience, or the society's overall capacity to withstand crises, reflects the nation's ability to resist asymmetric pressure and different forms of hybrid warfare, as well as the more traditional military threats. National resilience is understood as composed of two major building blocks – military capacity and civil preparedness. The focus of the paper is on the latter. Civil preparedness as a key element of national resilience means the ability to sustain the functions vital to society, ensure basic supply for the population and the state's capacity to act in a crisis situation, and also to support the Defense Forces in their war-time duties. As a rule, it includes continuity of government, continuity of essential services to the population and civil support to military operations.

Though being extensive, this list is far from exhaustive. Here one more component of civil support to military operations, which is missing, is proposed to add to the list: socio-psychological resilience (SPR) of the population, or just civil resilience. This relates to multi-sided ability of the society affected by aggression to endure this critical situation for a quite extensive period of time. It presupposes a quick recovery from initial shock and determination to act in such a way that support military forces in their defensive operations. SPR not only helps to organize and conduct military functions more successfully and achieve subsequent victory in the war but also creates strong preconditions for successful deterrence of a potential aggressor.

I propose to operationalize the concept of SPR into a set of empirical indicators as follows:

- Trust in and support for the army.
- Socio-political and ideological consolidation.
- Viability.
- Civil solidarity.
- Mobilization potential.
- Civil resistance, including both organized and spontaneous movement on occupied territories, active and passive forms.

The above indicators refer to the phenomena of both consciousness and behaviour. The list starts from cognitive, emotive and motivational elements moving farther on to relevant modes of conduct. For the sake of illustration, let us take trust which is more a part of cognitive and emotional structure of individual and collective consciousness, though it still rests substantially on behavioral experience. As a contrary example, civil resistance implies action though being impossible without strong conviction, beliefs, and motivation. However, the above components are not easily classified by this criteria, since some of them include both of them. For each proposed empirical indicators one may identify one or several variables to be measured by means of sociological research. Let me consider a few of the indicators to demonstrate how it can be used in research.

The conceptualization of SPR is at the initial stage and needs to be elaborated further. As for the methods of data collection, one may suggest a combination of public opinion polls, expert surveys, and statistical data. For instance, mobilization potential may well include patriotism, determination to fight, readiness to join armed forces, and unwillingness to make concessions to the enemy. The conventional usage of the term ‘mobilization’ relates to political context, particularly social movements mobilization. However, I suggest this concept be important in the context of people in a society who can be mobilized for the sake of the country’s defense against aggression. A particulate indicator ‘Determination to fight’ can be measured by citizens’ readiness to join armed forces using official statistics data by the number of conscripts, the mobilized and volunteers. During three months of the war the Ukraine’s Defense forces substantially increased from 260,000 to about 700,000 persons. Additionally, survey data can be used to find out if people are ready to make concessions to the aggressor as a proxy for people’s determination to struggle. An opinion poll conducted in mid-May illustrates that the overwhelming majority of Ukrainians (82 %) think it absolutely

unacceptable to make any territorial concessions to achieve peace in Ukraine. Whereas 10 % of citizens only are convinced that some territories can be abandoned in order to end the war and preserve independence [2]. People demonstrate readiness to defend the territorial integrity of Ukraine with weapons in hand (59 % absolutely yes, 19 % rather yes). Apart from declarative statements which must be taken with certain precautions, there are some other, more ‘tangible’ evidence of this tendency, namely the number of volunteers of various sorts.

Let me now demonstrate a few other examples of measuring empirical indicators of SPR by utilizing survey method in Ukraine in the war period. Socio-political and ideological consolidation can be measured by multiple variables directly connected with people’s attitudes toward aggressor, foreign politics orientations, etc. For example, the Ukrainians express complete agreement on the issue of the recognition of the Russian troops’ actions in Ukraine as genocide of the Ukrainian people (89 % of the respondents support this statement and 9 % deny), dismantling of monuments related to Russia in Ukraine (71 % pros and 12 % cons), banning music products from Russia on radio and television (62 and 15 % respectively) [3]. Socio-political and ideological closeness is illustrated by citizens’ attitudes toward important issues in the sphere of internal and foreign affairs. In Ukraine in the first period of the war one could observe a substantial increase in the level of support for Euro-Atlantic integration of the country: 86 % of the respondents support Ukraine’s accession to the European Union and 76 % – NATO [4]. These and similar attitudes straightforwardly or indirectly connected with the country-aggressor altogether with the direct measurement of people’s evaluation of the aggressor and its actions may provide reliable information on the issue at hand.

Another indicator ‘Viability’ implies both the assessment of people’s adaptation to emotional stress and new social reality, their psychic and physical strength and stability. A general relevant marker can be reaction to the following statement: ‘When you think about the situation in the country, what do you feel more: hope or disappointment?’ (90 % vs 5 % in Ukraine on March 1st, 2022) [5]. Individual viability consists of two parameters – psychological resilience and support of physical health. In general, Ukrainians demonstrate rather high level of viability in critical conditions of war 4.0 and 3.8 respectively. 59 % of the population have high level of viability, 39 % – medium, and only 2 % – low one [5].

Altogether, the issue of socio-psychological resilience is of high relevance and importance in the situation of military invasion or its risk. The proposed operationalization of the concept is provisional and needs

further improvement. This may well include the creation of a composite index which will consist of several indicators selected with the assistance of independent expert panel. Scores for each indicator have to be normalized on, e. g. a 5-point scale. Then experts will apportion weighting scores on each indicator according to its relative importance. Finally, reliability, validity and robustness of the composite index should be analyzed. Thus, there is a long way before a standardized and validated research instrument will be developed. However, the first attempt of its empirical verification in conditions of the RF armed aggression against Ukraine demonstrates that the suggested concept can be successfully utilized in research practice. In the first three months of the war Ukraine's society provides evidence for quite a high level of social and psychological resilience, i. e. preparedness to repel military aggression and withstand pressures and challenges associated with it.

References:

1. Resilience and Article 3. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm
2. Готовність до територіальних поступок для якнайшвидшого завершення війни: результати телефонного опитування (13–18.05.2022). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1111&page=1>
3. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022 р.). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyu_obschenacionalnyu_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
4. Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (30–31 березня 2022 р.). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html
5. Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (6 квітня 2022 р.). URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>

ВІЙНА ЯК ВИПРОБОВУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ. ДОСВІД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Чому, коли заходить розмова про війну, так важко утриматися від того, щоб сказати, що одна зі сторін є правою? Чому люди підтримують ту чи іншу сторону? Чому оцінюють діяння влади, військових та цивільних, як правильні або неправильні?

Будь-яка влада, у будь-якому суспільстві створює дискурс, або ідеологію. Усе, що оточує людину у соціумі – рідні люди, школа, університет, телевізор, зовнішня реклама, архітектура та культура, створюють ідеологічне поле. Ідеологія – це не про комунізм або фашизм. Її визначення доволі точно дав Луї Альтюссер, він вважав, що ідеологія «це система ідей та репрезентацій, що домінують у свідомості людини або соціальної групи» (Althusser, 1970). Альтюссер, рухаючись у лаканівському ключі виявляє, що ідеологія це не якась змінена чи хибна свідомість – це сама свідомість. Людина повинна зчитувати знаки, мову, якою із нею говорить суспільство та влада, повинна чітко усвідомлювати, що від неї вимагають, як вона має діяти.

Для класичного марксизму важливим було питання, чому клас пролетарів погоджується на своє скрутне становище, чому робітники беруть участь у буржуазних виборах, підтримують владу в імперіалістичних війнах, навіть коли усвідомлюють наявність класового антагонізму. Ідеологія поставала як змінена, спаплюжена свідомість, власне в цьому і полягала праця «Німецька ідеологія», де Маркс з Енгельсом критикують гегельянців, які будують надхмарні замки, створюють абстракції які не мають аніякої цінності. Безумовно, головною метою була критика ідеалізму, на якому, в певній мірі, трималася обґрунтування класової нерівності. Але Маркс також вважав, що подолавши ідеалізм, та будувати теорію на матеріалістичних засадах і пояснювати таким чином світ, то можна буде подолати ідеологію, пробудити класову свідомість та, врешті рещт, побудувати комунізм.

Однак, все виявилось складніше. Ідеологія, це не тільки абстрактні ідеї, як то Бог, божественна природа влади, Абсолютний дух та річ у собі. Ідеологія є вкрай матеріалістичною, вона існує у речах, що ми бачимо, у символах, зо ми зчитуємо та інше. Ідеологія

реалізується за допомогою ідеологічних апаратів держави, які виступають як: «певна кількість реалій, які уявляють собі безпосереднього спостерігача у вигляді окремих і спеціалізованих інститутів» (Althusser, 1970). Ідеологічні апарати – церква, армія, школа, культура, медіа, усі вони існують з метою відтворення робочої сили. Альтюссер власне і каже, що при дослідженні відтворення засобів виробництва, те, як відтворюються виробничі потужності та труд, залишається десь поза увагою. Проте, якщо для Альтюссера діяла держава, а людині відводилася роль об'єкта, то Шанталь Муфф доводить, що ідеологічні апарати створюються будь де. Суспільство поділено на безліч дискурсів, в ньому точиться боротьба за гегемонію, а ці дискурси створює як держава, так і приватні підприємства, і навіть групи людей, що зібралися в кружок за інтересами. Виходячи з визначення ідеології, на мій погляд, її можна назвати синонімом дискурсу.

Ці процеси трапляються у всіх суспільствах без виключення. Але приклад відносин між Україною та Росією, те, які ідеологічні системи вони створювали, і як вони увійшли у протиріччя, є доволі цікавим для вивчення. Із 2014 року, коли в Україні гегемонію завоював, назвемо його «Західний» дискурс, основні ідеї якого – євроінтеграція, демократія та свобода, розпочався прямиий, відкритий антагонізм із Росією. І за останні вісім років, було зроблено усе, щоб закріпити гегемонію цього дискурсу, щоб ліквідувати самі умови можливості його зміни.

Зовсім іншу ситуацію ми можемо спостерігати у Росії. Вся її ідеологічна система, яку іноді називають путінізмом, була налаштована на «глибинний народ». Це ті самі 70 % населення, що підтримують «спецоперацію». Свідомість цього «народу» є абсолютно еkleктичною, такою, що заснована на конформізмі, вірі в міфічну «стабільність». На мій погляд, основна його цінність – задоволення. Людям, що звикли до того, що усе вирішили за них просто подобається дивитися на паради 9 травня і пишатися перемогою своїх над чужими; подобається думати, про те, що вони можуть перетворити світ на радіоактивну пустелю, що вони прекрасні, високодуховні люди, а захід загниває. Це дуже проста, побутова та досить темна ідеологічна система, і влада успішно нею користується.

Повномасштабна війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року, стала кульмінацією антагонізму між двома системами. А також, вона стала випробуванням цих систем на життєздатність

в екстремальних умовах. Та держава, яка створила таку ціннісну систему, таку ідеологію, за яку можна піти вмирати, пройшла це випробування. Українська держава змогла таку систему побудувати, змогла отримати такий рівень відданості та довіри населення, який дозволив їй вистояти та продовжувати боротьбу. В Російській владі це не вийшло, в неї немає реальної цінності, яка могла би виправдати війну.

Висновок є доволі очевидним. Безумовно, війна є не тільки ідеологічним явищем, це комплексне явище, і її вивчення потребує аналізу і економічних, і політичних, і культурних чинників. Але, об'єкт війни, як і об'єкт ідеології – люди, стикаються один з одним у окопах, та мають розуміти, чому вони тут, за що вони воюють і чому мають віддати своє життя. І та ідеологічна система, яка може створити та обґрунтувати свою цінність, здатна витримати випробування війною.

Список використаних джерел:

1. Laclau E., & Mouffe C. (2001). *Hegemony and socialist strategy towards a radical democratic politics second edition*. Verso.
2. Жижек С. (1999). *Возвышенный объект идеологии*. Художественный журнал.
3. Althusser L. (1970). *Ideology and ideological state apparatuses*. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>

Орлова В. О. (м. Одеса, Україна)
vktorlova@gmail.com

ПРАВОВІ ТЕНДЕНЦІЇ: ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР, ШЛЮБ І РОЗЛУЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Сьогодні у житті українців припинення шлюбу – цілком реальне та поширене явище. Із зазначеного постає необхідність розгляду доцільності укладання шлюбного договору, як інструменту сучасного регулювання майнових суперечок на випадок розірвання шлюбу.

Кількість розлучень, які відбуваються через територіальні органи ДРАЦСу становить 25 %, інші 75 % складають розлучення через суд. Розлучення оминає судовий процес у тому випадку, якщо у подружжя немає дітей до 18 років та майнових суперечок.

Динаміка реєстрації шлюбів і розлучень за останні 7 років наводиться у таблиці 1.

Таблиця 1

Статистика укладання та припинення шлюбів за 2015–2021 роки*

	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість укладених шлюбів, од.	299 038	229 453	249 522	228 411	237 858	167 974	214 013
Кількість укладених шлюбів на 1000 осіб наявного населення	7,8	5,9	6,5	6,0	6,3	4,5	–
Кількість розірвань шлюбів, од.	129 373	129 997	128 734	153 949	138 005	119 253	
в тому числі через РАГС, од.	34 230	35 463	33 169	53 861	38 472	28 929	29 587
Кількість розірвань шлюбів на 1000 осіб наявного населення	3,3	3,3	3,3	3,9	3,6	3,1	
Кількість укладених шлюбів за попереднім сімейним станом розлучення (чоловіки)	70 906	56 260	63 166	59 909	63 667	46 759	–
Кількість укладених шлюбів за попереднім сімейним станом розлучення (жінки)	69 621	56 535	64 094	61 718	66 519	49 572	

* Без тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі: [1; 2]

Відносний показник кількості реєстрації шлюбів зменшується з кожним роком, у той час показник щодо припинення шлюбів залишається приблизно на одному рівні. Кількість реєстрації шлюбів за попереднім розлученням сягає приблизно 25 %, однак популярність шлюбних договорів залишається на низькому рівні (за 2021 рік становить лише 1,9 % щодо загальної кількості шлюбів протягом року).

Шлюбний договір регулює майнову частину стосунків у період життя чоловіка й дружини у законному шлюбі, однак найбільшу користь він приносить у випадку його розірвання. Договір дозволяє змінювати режим спільної сумісної власності подружжя, встановлений законодавством України, згідного якого частки майна, набутого подружжям за час шлюбу, дружини та чоловіка є рівними [3].

Таблиця 2

Кількість укладених шлюбних договорів у 2019–2021 роках

	Роки		
	2019	2020	2021
Кількість укладених шлюбних договорів, од.	2709	2796	4099

Джерело: побудовано на основі: [4]

В умовах війни російської федерації проти України багато громадян бажають зареєструвати шлюб у короткий термін, що зумовило появу процедури реєстрації шлюбу день у день та шляхом використання засобів відеозв'язку військовослужбовцями. З початку війни до середини квітня одружилися майже 22 тис. пар [5]. Застосування процедури укладання шлюбного договору наразі не на часі, проте у період війни українців не позбавили такого права.

Після завершення війни українці зможуть одружитися за старою процедурою (тривалістю у місяць), а щодо можливості швидкої реєстрації шлюбів надалі будуть прийняті відповідні законодавчі рішення.

Отже, укладання шлюбного договору виступає ефективним превентивним засобом регулювання майнових відносин між подружжям та його потрібність серед населення тільки починає зростати. У післявоєнний період шлюбний договір стане законним способом цивілізованого розлучення через суд, котрих нині є більшість.

Список використаних джерел:

1. Демографічні процеси і відтворення населення (2021) (database.ukrcensus.gov.ua). URL: <https://cutt.ly/vJAXhnO>
2. Департамент державної реєстрації (2021). Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану (minjust.gov.ua). URL: <https://cutt.ly/cJAXnBg>
3. Цивільний кодекс України, № 435-IV (2022) (Україна).
4. Кількість шлюбних контрактів в Україні зросла на 46 % за рік (2022) (opendatabot.ua). URL: <https://cutt.ly/eJAXD2U>
5. Коломієць В. (2022, 15 квітня). Мін'юст спростив реєстрацію шлюбу в умовах воєнного стану (minjust.gov.ua). URL: <https://cutt.ly/UJA0Cau>

Паращевін М. А. (м. Київ, Україна)

paraschevin@ukr.net

КОНФЕСІЙНИЙ ЧИННИК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2022 РОКІВ

Головним чинником російсько-української війни, яка розпочалася в 2014 році, стало політичне питання майбутнього шляху України – забезпечення повної незалежності з входженням до європейського соціокультурного та політичного простору, чи збереження в якості невідривної частини «руського світу». Для схилення широких мас населення на підтримку одного чи другого підходів сторони конфлікту використовують всі можливі засоби, одним з яких їм видається діяльність головних конфесій України (з одного боку – УПЦ, з іншого – раніше УПЦ КП, а тепер ПЦУ). Увесь час існування незалежної України УПЦ, будучи філіалом російської Церкви, пропагувало єдність українців та росіян, та підспудно протистояла руху до інтеграції в Європу. УПЦ КП/ПЦУ позиціонували себе як національну Церкву, та як один з важливих елементів забезпечення її незалежності. Відповідно, з початком війни одним з її маркерів стало конфесійне питання, зокрема в публічному просторі була присутня лінія боротьби за правильну віру. Релігійна риторика використовувалася російською стороною для демонізації «іншого» та формування образу ворога. Як зазначав А. Солдатов «Ополченці Донбасу, а особливо «романтики-реконструктори» з Росії ... прикладають чимало зусиль, аби надати цій війні сакральний сенс. ... «геополітичне богослов'я»

відображене навіть в офіційних документах ДНР/ЛНР» [Солдатов, 2014]. Один з підрозділів російської гібридної армії на Донбасі мав назву «Руська православна армія». Над позиціями цієї армії поряд з прапорами Росії розташовувалися хоругви з Нерукотворним образом Спасителя. Тобто на додаток до звичайних політичних обґрунтувань своїх дій російський режим використовував архаїчні пласти свідомості, повертаючись до середньовічних ідей «священної війни». Після закінчення активної фази війни в 2015 році тематика захисту православ'я відійшла на дальній план, але з відновленням конфронтації знову почала використовуватися в російській пропаганді.

Після утворення ПЦУ Президент РФ В. Путін періодично згадував про те, що такі дії є шкідливими (Путин, 2018; Путин, 2020). В квітні 2021 року він заявляв, що ставлення до Руської Православної Церкви, спроби її руйнування, поряд із ставленням до російської мови та російськомовних громадян України є однією з основних проблем двосторонніх відносин Росії та України (Путин, 2021). В зверненні до народу з приводу визнання ДНР та ЛНР 21 лютого 2022 року В. Путін проголосив, що «В Києві продовжують готувати розправу над Українською Православною Церквою Московського Патріархату», а у Верховній Раді «зареєстровані нові законопроекти, спрямовані проти духовенства і мільйонів вірян Української Православної Церкви Московського Патріархату» (Президент, 2022). Тобто російський режим серед цілей війни висував захист УПЦ. Водночас патріарх РПЦ Кирило відкрито виступив на боці агресора, благословляючи вбивства мирних жителів та терор російських вояків (Патриарх, 2022), та виправдовуючи війну вищими метафізичними мотивами (Патриаршая, 2022). Тобто РПЦ долучилася до ідейного обґрунтування агресії.

Проте подібна активність РПЦ на Україні призвела до зворотних наслідків. УПЦ після певних коливань зайняло позицію аналогічну позиціям ПЦУ та УГКЦ, засудивши російську агресію, закликаючи до спротиву, дистанціювавшись від РПЦ. Існуючий конфесійний розкол майже нічим не допоміг агресору, і тепер відновлюються ситуації минулого, коли в кожній воюючій країні їх Церкви моляться за перемогу свого війська. Тож діяльність домінуючих в Україні та Росії Церков веде до, з одного боку, ідейної підтримки війни і, з іншого боку, закріплення розділення між Україною та Росією.

Водночас масштаби та значення подібного конфесійного впливу залишаються під великим питанням. В обох країнах вплив Церков на

широкій масі віруючих поза межами власне релігійних питань є досить обмеженим. Також варто зважати на те, що російські війська, які атакують українську територію, значною мірою формуються з тих, кого в Російській імперії іменували «інородцями» (кавказькі народи, буряти тощо) і які не є православними. Тому звернення до православної тематики для них не є актуальним, а тема захисту «гнаної» Церкви втратила підстави.

Список використаних джерел:

1. *Патриарх Кирилл благословил войну России против Украины* (2022). Отримано з: https://gazeta.ua/ru/articles/np/_patriarh-kiрил-blagoslovil-voynu-rossii-protiv-ukrainy/1081712
2. *Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя* (2022). Отримано з: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html>
3. Президент РФ заявил, что Киев готовит расправу над УПЦ Московского патриархата (2022). Отримано з: www.interfax.ru/russia/823528
4. Путин заявил о готовности принять Зеленского в Москве в любое время (2021). Отримано з: <https://www.interfax.ru/russia/762777>
5. Путин назвал раскол украинской и русской церковей «разрезом по живому» (2020). Отримано з: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5e4f86c69a7947b61e6603fe>
6. Путин о православии в Украине: «Раскольническая церковь Стамбульского прихода» (2018). Отримано з: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-46637085>
7. Солдатов А. (2014). Не благая весть. Отримано з: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2014/10/29/61736-ne-blagaya-vest>
8. УПЦ МП звинуватила Порошенка і ПЦУ в створенні приводу для вторгнення Росії (2022). Отримано з: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/12/7345829/>

*Пиголенко І. В. (м. Київ, Україна)
pigolenko@gmail.com*

УКРАЇНА 2020–2022: ВІД ЕПІДЕМІЇ COVID-19 ДО ВІЙНИ

Українське суспільство за останні два роки зазнало неабияких трансформацій. В першу чергу, у вектор розвитку як нашої країни, так і всесвіту в цілому, внесла свої корективи епідемія коронавірусної інфекції. Після того як 3 березня 2020 року в Україні було зафіксовано перший випадок коронавірусної хвороби

(COVID-19), відбулися кардинальні зміни в житті кожного громадянина країни. Почали масово закриватися або переводитися на дистанційне навчання дитячі садочки, школи, професійно-технічні заклади, заклади вищої освіти тощо. Закриттю підлягали і культурно-розважальні заклади (театри, кінотеатри, торговельно-розважальні центри, кафе, ресторани і т. д.). Зміни торкнулися банківської сфери і товарно-ринкових відносин: задля збереження свого бізнесу люди почали активно переводити його в онлайн формат (з'явилась велика кількість онлайн магазинів, онлайн школи, дитячі та дорослі онлайн гуртки, платформи дистанційної освіти). Задля підтримки соціальних контактів і соціальних зв'язків, дуже потрібним став стабільний інтернет, наявність та налагоджена робота технічних пристроїв і необхідного програмного забезпечення. Слід зазначити, що «живе спілкування» між людьми стало обмеженим, актуальними стали дотримання соціальної дистанції, використання захисних масок, антисептиків та інших засобів для попередження інфікування коронавірусом. Люди скоротили коло свого спілкування, перейшли на онлайн роботу та навчання, деякі навіть переїхали із великих мегаполісів до маленьких міст / заміських котеджних містечок / сільських поселень, щоб менше контактувати з іншими. Лікарні та всі медичні заклади країни почали перепрофільовувати свою діяльність на лікування коронавірусної інфекції, почали відкриватися лабораторії для швидкого тестування на цю інфекцію. Державні органи влади через ЗМІ надавали звіти та інформацію щодо кількості випадків інфікування та смертності населення України від коронавірусної інфекції, почав вестися щоденний моніторинг та статистичний аналіз епідситуації в країні, навіть повернули посаду головного державного санітарного лікаря. Таким чином, з появою в нашій країні перших випадків захворювання, суттєво змінилось життя як пересічного громадянина, так і системи державного управління, функціонування бізнесу, економіки, політики, соціальної сфери тощо. Справедливо було б зазначити, що інфекційна хвороба торкнулася всього світу, пандемія зачепила усі сфери життя населення як України, так і світу в цілому. Людство почало активно працювати над тим, щоб побороти причини та наслідки епідемії. Вакцинація стала одним з ключових шляхів виходу з неї. Не відомо, як би далі розвивалась епідемія коронавірусу в Україні, якби не почалася б війна. Ця страшна подія назавжди перевела увагу не лише всіх українців, а навіть всього світу, на суттєво нові виклики, зміни і трансформації. Досвід та практичні навички, які отримала

економічна та політична система під час пандемії COVID-19, наша країна цілком і повністю перенесла у військовий час. Незважаючи на обстріли, численні повітряні тривоги, діти в Україні продовжують навчатись, а доросле населення країни не припиняє працювати. Це завдяки заздалегідь налагодженій системі дистанційного навчання та віддаленої онлайн роботи. Також, соціальні зв'язки та суспільні відносини в Україні сьогодні вийшли на суттєво новий рівень. Непоодинокі випадки надання медичних консультацій і навіть постановки діагнозу в дистанційному форматі. При цьому, лікар і пацієнт можуть знаходитись на різних континентах. Весь світ наче зблизився і став набагато меншим, ніж нам здавався раніше. Війна внесла свої корективи і в систему соціальних комунікацій. Новини та інформація почали розповсюджуватись набагато оперативніше. Сьогодні навіть дитина може швидко прочитати і дізнатись коли і звідки вилетіли ворожі винищувачі і в якій кількості. Звичайно, є багато фейків, «вкидів», провокацій, але на четвертому місяці вторгнення і активних бойових дій українці, в більшості, навчилися відрізняти правду і самостійно перевіряти подану інформацію у ЗМІ. Також, війна розкрила здібності багатьох людей. Хтось почав активно займатись волонтерством, хтось писати пісні та вірші, хтось допомагати іншим людям в місцях активних бойових дій. Війна суттєво змінила і пріоритети людей. Під час війни гостро постала потреба всіх людей в безпеці (основа піраміди Маслоу). Якщо під час пандемії люди, сидячи вдома і не спілкуючись з іншими, мріяли більше подорожувати і спілкуватися, то під час війни майже сім мільйонів українців вимушено покинули свої домівки, втікаючи від війни, навпаки, стали мріяти попри все повернутися до себе додому. При цьому, для деяких людей війна стала, так званим, «соціальним ліфтом». Кожного дня ми чуємо реальні історії про людей, які іммігрували в інші країни і стали відчувати себе набагато краще і впевненіше в соціальному плані, ніж відчували себе на Батьківщині.

Таким чином, за останні два роки в українському соціумі відбулися кардинальні зміни, які торкнулися всіх без виключення сфер суспільного життя та розвитку. Були ці зміни прогресом чи регресом, зможе дати відповідь тільки час, але досвід, який отримали та продовжують отримувати всі без виключення українці, є безцінним. Нам необхідно використати його для свого блага і без викривлення передати наступним поколінням. Також, попри все ми маємо бути готовими до нових майбутніх викликів

і, використовуючи отриманий досвід, намагались спрогнозувати і навіть попередити можливі, як соціальні, економічні, політичні проблеми, а також і природні та техногенні катастрофи.

Vasilets O., Rozghoniuk K. (Kyiv, Ukraine)
ovasilec@gmail.com, katernarozghoniuk@gmail.com

SOCIALLY RESPONSIBLE BUSINESS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION

The strength of the country, as the ability of its state institutions and civil society to form a social space without conflictive injustice in the distribution of public goods, is inextricably linked to true solidarity, cohesion and trust. Crisis situations, historical challenges, that are getting evident during hostilities, mobilize the society by revealing the effective nobility of fellow citizens' help. To preserve and develop the humanistic and state-building potential of such mobilization, it is necessary to pay attention to the actors and subjects of social action. The effectiveness of mobilization practices, the possibility of using their achievements in the transition to the stage of reconstruction and development, depends largely on how social the state is in general. The danger of poverty as a factor of isolation was emphasized by Ludwig Erhard (2007). Mobilization is inextricably linked to solidarity. However, solidarity should not be reduced just to a format of confrontation. The attitude of our entrepreneurs to support their business and fellow citizens in the conditions of hostilities is at the same time a focus on the development and progress of the country in the postwar period. After all, to bring peace back to our country, it is necessary to “unite people on a common denominator” (Fukuyama, 2022). Cohesion in times of danger is a call for solidarity in everyday work.

Prospects for human self-realization in business in modern conditions are possible only by uniting free individuals around the interests of ourselves as citizens of the country in which we live now and will live in the future. However, this would be impossible without everyone realizing the interdependence of their practical purpose and their social mission, their specific historical combination. According to A. Kolot, corporate social responsibility is “implemented in corporate governance a certain type of social obligations (mostly voluntary) to employees, partners, civil

society institutions and society as a whole” (Kolot, 2013). Entrepreneurs who make efforts to develop their business in difficult conditions are the ones who create the basis for organic social solidarity, the moral function of which was described by E. Durkheim (2021). Initiative, commitment, taking the risk and social responsibility at the same time – this is what becomes a factor of solidarity. The fact that small and medium-sized businesses are resuming their activities at the slightest opportunity: shops, cafes, service stations and other establishments are opening, testifies to the real patriotism of these people who support themselves, their families and try not to lay off workers. Moreover, most of them “not only sell goods or provide services, but also transfer funds from their income to support the Armed Forces of Ukraine,” according to the platforms Vkursi and “Economic Profile”. For instance, from the very first days of the war, byMe, a clothing manufacturing company, began sewing armor plate carrier on its production facilities. Along with buying armor plates they have been handing over ready-made kits to soldiers. They were also able to collect donations worth more than UAH 3 million. Furthermore, they not only have not raised the prices for its products, but instead lowered them to make clothes more accessible to all segments of the population, even though micro and small businesses have suffered the most from the military crisis. Almost half of those who completely stopped working are representatives of this category of business – companies up to 10 people (28.5 %) and companies with 10 to 50 employees (17.8 %).

Ukrainians with high income also show social responsibility. Thus, according to the Financial Club of Ukraine, from the beginning of the war they donated at least \$140 million to humanitarian aid and military support. However, we do not have the data on what percentage of their own wealth and profit that was received through proximity to the government was given away regardless of future profits. Charities in situations of institutional uncertainty undermine the idea of social assistance. After all, the creative function of entrepreneurship can be implemented only by reviewing the hostile atmosphere that arises in capitalists’ activities, because not every form of private property can evoke a sense of moral devotion (Schumpeter, 1995). The modern vision of the responsibility of the entrepreneur as a creative member of society draws attention to the position of D. Bogl, a member of the commission of the ten most influential investors of the International Council of Public Trust and Private Entrepreneurship. D. Bogl is positioned as a person who “for many years has set an example of improving standards of conduct in business.” In his famous book “The Battle for the Soul of Capitalism”

(Bogl, 2011) he emphasizes the need to return to fundamental values: “trust in others and yourself – as the main thing in capitalism”. We shall allow ourselves some doubts about the social responsibility of business in a format where the “return of trust” implies stricter control over the performers (managers, managers) so that they care more about the interests of owners. From our point of view, the owner, the manager of affairs, the minority shareholder, the shareholder with the big package, and the hired worker – all of them, first of all – citizens. And the task of a state that promotes development (Kutuev, 2016) is to ensure the balance of interests and their representation in the global space to protect the country from outside aggression. And this is possible with the unity of citizens not only on the battlefield.

References:

1. Na fundamenti novoyi Yevropy. Ahentsiya strachichnykh doslidzhen' Elektronnyy resurs. URL: http://sd.net.ua/2007/09/15/na_fundament_novo_vropi.html
2. Fukuyama F. (2022). Svitovi potriben sylovyy natsional-liberalizm. Foreign Affairs.
3. Kolot A. M. (2013). Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' i problemy yiyi spryumannya suspil'stvom. Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka : zbirnyk naukovykh prats'.
4. Dyurk-heyem, É. Moral'noe vospytanye. Sotsyal'naya teoriyya. M. : Yzd. dom Vyshey shkoly ékonomyky, 2021. – 456 s.
5. TM byMe – ukrayins'kyy brend zhinochoho odyahu z vlasnoyu dusheyu. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu TM byMe: <https://byme.ua/>
6. Yak pratsyuye ukrayins'kyy biznes pid chas viyny. Elektronnyy resurs. URL: <https://forinsurer.com/news/22/04/04/41050>
7. Biznes pid chas viyny: yak zminyuyut'sya ta vidnovlyuyut'sya ukrayins'ki kompaniyi. Elektronnyy resurs. URL: <https://promodo.ua/ua/blog/biznes-vo-vremya-vojny>
8. Shumpeter Yozef A. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya. Kyiv, vyd-vo “Osnovy”, 1995. – 528 s.
9. Bohl Dzhon K. Bytva za dushu kapytalyzma M. : Yzd-vo Ynstituta Haydara 2011. – 424 s.
10. Kutuyev P. V. Transformatsiyi modernu: instytutsiyi, ideyi, ideolohiyi / P. V. Kutuyev. – Kherson : Vydavnychyy dim “Hel’vetyka”, 2016. – 516 s.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДРОДЖЕННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Приватне підприємництво є не тільки надзвичайно важливий соціально-економічний феномен ринкового суспільства, але й знакове соціокультурне явище, яке радикально змінило і змінює соціум, сприяючи процесам модернізації та становленню сучасного суспільства. Існування успішного бізнесу є необхідним для суспільства в цілому; малий бізнес є одна з найпоширеніших у світі форм зайнятості. На жаль, такі «теореми» хоч і усвідомлені на державному рівні, українською елітою, суспільством, однак, як показує досвід, за будь-якої влади в Україні на жаль, не йшлося про малий і середній бізнес, як про локомотив економіки. Вже з перших років незалежності він бізнес почав зазнавати утисків, не маючи ключових можливостей, доступу до ресурсів для власного розвитку. Україна після відновлення державності так і не спромоглася впровадити дієву соціально-економічну модель розвитку.

Протягом тридцяти років незалежності в Україні формувалася система відчуження від суспільних ресурсів практично всього населення на користь нової формуючої політичної та економічної псевдоеліти. Звісно ці процеси багаторазово описані у наукових та публіцистичних джерелах, які в ретроспекції «закріпили» поетапне становлення українського квазікапіталізму. На відміну від розвинутих країн, де внесок малих підприємств у ВВП становить близько 70 %, в Україні він становив не більше 9–10 % зусиллями близько 1,9 млн суб'єктів (ФОП і юридичних) малого бізнесу.

Це картина недалекого процвітаючого минулого нашої держави. Однак, сьогодні ми маємо страшне сьогоднішнє, яке не вписується ні в які межі логіки розвитку сучасного цивілізованого суспільства. Оминаючи страшні дегуманізаційні та екзистенціональні виміри наслідків цієї війни, можна показати окремі соціально-економічні характеристики становища України та змодельовати можливості подальшого відновлення, скоріше – трансформації малого бізнесу та самозайнятості в контексті відродження економічного потенціалу України, системно аналізуючи ключові тренди у змінах цієї сфери.

Показників знищення економіки України у наслідок загарбницької війни багато. Аналізуючи різноманітну статистику

різносементних втрат ресурсу малого бізнесу (економічні, матеріальні, людські, структурні, логістичні, комунікативні тощо) важко дати оцінку збиткам, нанесені фактором війни та можливому потенціалу функціонуючому малому бізнесу і самозайнятості. Проблема і в тому, що результати різних статистичних та соціальних обстежень, отримані у різні періоди з початку війни не завжди синхронно відображають кінцевий стан ситуації, адже, з одного боку, йде процес зовнішнього знищення сфери малого бізнесу, з іншого – спостерігається і відновлювальний (з різним ступенем активності) процес.

З війною, практично всі господарські сфери та різновиди бізнесу потерпіли та надалі потерпають втрат. Основними проблемами для бізнесу стала насамперед сама війна – окупація територій, втрата засобів та можливостей. За кордон виїхало більше 5,5 млн українців, тому брак робочої сили вже відчувається, 42 % підприємців взагалі припинили працювати [1; 2]. Загальні прямі втрати малого та середнього бізнесу за місяць війни досягли \$85 млрд, а 53 % українських компаній, які призупинили комерційну діяльність, не знають, чи зможуть вони взагалі відновитися, і лише чекають на завершення війни в країні. Це, далеко мізерний опис характеристик цієї сфери. Влада намагається зараз пом'якшити умови ведення малого бізнесу, але це тактичні, «косметичні» дії.

Надалі питання стоїть «як відновлювати країну після війни» (якщо забрати деякі умовності подальшого ризику війни). Логіка вказує на те, що в міру того, як вирішуватимуться проблеми з розміщенням людей, почнуть трансформуватися бізнеси: переміщення у західну Україну, можливе за кордон. Очікується, що створюватимуться міжнародні фонди, гранти, за якими уряд визначатиме пріоритетні галузі, куди направлятиметься ресурс підтримки. Однак, зовнішні приватні інвестиції будуть вкрай обмежені. Але є інший ризик – великий бізнес може чинити опір цьому процесу, тому що буде втрачати свою монопольну позицію. Україна посіла 130 місце серед 177 країн в рейтингу економічних свобод, втрачаючи позиції через корупцію і суди. Можливо, що надія буде прикута і до можливого надання дотичності до членства ЄС в очікуваному процесі євроінтеграції, що суттєво може змінити на краще критерії та вітчизняну філософію розвитку малого бізнесу в Україні.

Очевидно, що ринкові реформи в Україні потрібно розпочинати саме із деолігархізації влади, поміркованих відносин держави до

бізнесу, а не тільки заповнювати правову регулятивну сферу чисельністю законодавств щодо сприяння розвитку малого підприємництва, які за роки незалежності не вирішили цю проблему. Як показує практика, в Україні досі ще не створена стратегія розвитку малого бізнесу як такого. Також на сьогодні відсутні повноцінні національні програми підтримки і кредитування.

Список використаних джерел:

1. Бізнес під час війни. Access mode: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453>
2. УкрІнформ. Access mode: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3475804-tri-cverti-ukrainskih-pidpriemciv-prodovzuut-pracuvati.html>

*Скокова Л. Г. (м. Київ, Україна)
list.lgs@gmail.com*

ЗМІНЕНІ ВІЙНОЮ ЛАНДШАФТИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Останніми роками в соціальних дисциплінах вирізняється напрям досліджень змінених війною ландшафтів. Колишні поля боїв, воєнної агресії містять органічні матеріали, неорганічні уламки, створюючи нестабільний тип місцевості, де залишки війни можуть бути становити небезпеку, сприяти деградації середовища [Arensen, 2021]. Відбудова, рятування понівеченого, зруйнованого середовища стає соціальною проблемою – викликом для громадян, територіальних громад, урядовців і політиків.

Воєнна агресія РФ, з самого її початку у 2014 році створила серед інших загроз проблеми руйнування екосистем, порушення нормального функціонування соціальної і культурної інфраструктури регіонів України. Бойові дії в Луганській і Донецькій областях в 2014–2015 роках призводили до пошкодження процесів генерування електроенергії, ліній електропостачання, водопостачання тощо. Обстріли, мінування доріг, інших участків землі забирали життя цивільного населення, в тому числі і після активної фази війни. В багатьох районах спостерігали ознаки екологічних руйнацій і катастроф – після пожерів, затоплень шахт, пошкодження каналізаційних стоків тощо.

Напад росії на Україну 24-го лютого 2022 року поширив цю ситуацію практично на всю територію країни, яка постійно зазнає ракетних та інших видів обстрілів. В місцях активних бойових дій масштаб руйнувань екосистем, інфраструктури є величезним і з кожним днем збільшується. Фізичний (матеріальний), соціальний і культурний простори країни і окремих її місць, які тісно пов'язані між собою, постійно зазнають руйнівних впливів, змінюються, трансформуються, втрачаючи звичні характеристики і набуваючи нових.

Звичні соціальні і культурні практики можливо здійснювати лише за умови безперешкодного функціонування інфраструктури, безпечного природного і соціокультурного середовища. Матеріальне аранжування більшості практик сучасних людей пов'язане із використанням централізованого постачання води, електроенергії, опалення осель. Важко уявити нормальне життя без регулярного надання і функціонування соціальних послуг – постачання продуктів, ліків, медичної допомоги, пенсій, заробітної плати тощо.

Окупація територій, бойові дії у містах і сілах призводять до того, що тисячі цивільних людей гинуть, не мають регулярного доступу до води, голодують, не мають необхідних ліків і медичної допомоги. Тисячі людей пережили жах сидіння у холодних, не призначених для переховування підвалах, рятуючись від обстрілів. Багато хто з громадян загинули у намаганнях самостійно вийти / виїхати з районів бойових дій чи окупованих територій.

Велика кількість міст, селищ, сел перетворені майже повністю у руїни. Господарі квартир, будинків (ті, хто вижив чи вчасно евакуювався) стають безхатьками, в одну мить втративши оселю і майно. Населені пункти потребують відновлення водо-, електро-, газопостачання, ремонту вцілілих будівель, розмінування величезних обсягів територій – доріг, земельних (сільськогосподарських угідь), лісів, парків, скверів тощо.

Так, в Чернігові знищено повністю 10 тисяч квартир і 135 приватних будинків. Частково пошкоджено 635 будинків і 40 тисяч квартир. За словами місцевої мешканки, *«Зараз ідеш центром, дивишся, ніби все гарно: алейка, квіточки цвітуть. А повернеш голову – а там розбитий готель «Україна», без даху, весь у тріщинах; кінотеатр «Україна» побитий; Молодіжний центр знищений. Трошки далі – розбомблені будинки і багатопверхівки, в які попало. На кладовищі Яцево навіть не знаю, чи пам'ятники*

вцілили. А далі повністю потроцена Новоселівка, там 250 будинків зруйновано. Просто жах» [Цвіт Чернігівщини, 2022].

Наслідкам матеріальних руйнацій намагаються запобігти відповідні організації і служби (зокрема, пожежні команди, співробітники Державної служби з надзвичайних ситуацій тощо). Реальні соціально-матеріальні збитки (втрачання майна, матеріальної інфраструктури держави та її територіальних громад) супроводжуються падінням рівня соціального забезпечення індивідів та громад, їх збіднінням. Руйнування України як держави, фізичне знищення її громадян, загарбання територій та ресурсів – це, власне, і є основні завдання розв’язаної росією війни.

Урядові і дослідницькі організації фіксують масштаби руйнувань територій, в тому числі з метою оцінки необхідних коштів на відновлення, пошуку шляхів компенсації збитків постраждалим громадянам, містам, територіальним громадам, розробки проєктів відновлення пошкоджених територій та інфраструктури. Процеси оцінювання урядовими і дослідницькими організаціями, спеціальними експертними комісіями дозволяють показати масштаби руйнувань як соціальної проблеми, донести цю інформацію до стейкхолдерів, міжнародних донорів, підприємців, меценатів тощо. Те, що таку активність проводять під час активних бойових дій в країні, свідчить про інституційну і громадську стійкість нашої держави і громадян.

У Міністерстві інфраструктури України оцінюють масштаби руйнувань транспортної інфраструктури, зокрема: втрата 6,3 тис. км головних колій; пошкодження 23 573 км автодоріг; пошкодження 289 автомобільних та 41 залізничного мостів. До фіксації свідків руйнувань залучають й громадян, які можуть онлайн надати свідчення про руйнування на спеціальному сайті. Цей сайт (<https://damaged.in.ua>) є проєктом Київської школи економіки за підтримки Офісу Президента України, Міністерства економіки, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерства інфраструктури та Міністерства розвитку громад та територій.

Через цифрову програму «Дія» українці можуть подати заявку на відновлення зруйнованого внаслідок воєнних дій нерухомого майна. Порядок збору та обліку такої інформації вже схвалив Кабінет міністрів України. Соціальна проблема змінених війною ландшафтів є складним викликом для стійкості держави, особливо в умовах новоокупованих областей, поточних бойових дій

і обстрілів всієї території. Постійний контроль і підтримка функціонування критичної інфраструктури, розмінування територій, надання тимчасового житла потерпілим разом із зусиллями щодо фіксації руйнувань, оцінювання збитків, пошуків ресурсів для післявоєнної відбудови і реновації середовища – все це є важливими елементами інституційного вирішення соціальної проблеми змінених війною ландшафтів.

Таблиця 1

Оцінки пошкодження матеріальної інфраструктури України з початку воєнних дій (станом на 26.04.2022)

Об'єкти інфраструктури	Обсяг, шт./км
Дороги, км	23574
Житлові будинки, тис. кв. м	32182,81
Активи підприємств, одиниць	173
Цивільні аеропорти, одиниць	11
Залізнична інфраструктура та рухомий склад	н/д
Мости та мостові переходи	289
Заклади охорони здоров'я	231
Заклади середньої та вищої освіти	866
Земельний фонд, га	4224
Порти та портова інфраструктура	2
Військові аеродроми	11
Адміністративні будівлі	75
Дитячі садочки	535
Релігійні споруди	95
Торгові центри	16
Культурні споруди	130
Складська інфраструктура	138

Джерело: damaged.in.ua

Список використаних джерел:

1. Arensen L. (2021). Living with landmines: Inhabiting a war-altered landscape. *Journal of Material Culture*. URL: <https://doi.org/10.1177/1359183521997506>
2. Цвіт Чернігівщини. Частина I. Розбомблені (2022). URL: https://lb.ua/society/2022/05/27/518043_tsvit_chernigivshchini_chastina_persha.html

ДОВІРА ДО РЕГІОНАЛЬНИХ МАС-МЕДІА ДО І ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах функціонування українських соціуму і держави засоби масової інформації відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки саме вони є головним ретранслятором інформації з фронту та від влади. Особливого значення в цьому контексті набуває діяльність регіональних і місцевих мас-медіа, до яких звертається громада за актуальними новинами і правдивими даними і які є джерелами інформації про життя «на місцях». На відміну від загальнонаціональних для того, щоб існувати локальні медіа мають завоювати довіру кожного всім тим, що вони друкують.

Довіра до регіональних ЗМІ являє собою раціонально обумовлене і емоційно підкріплене позитивне ставлення аудиторії до ЗМІ, сутність якого становить упевненість аудиторії у сумлінності виконання конкретним медіа функції неангажованого та точного інформування, представлення дання всіх можливих точок зору на дискусійні питання, виконання функції watchdoging по відношенню до влади та відмови від маніпулювання аудиторією. Медіадовіра спирається на внутрішню мотивацію, а не на страх і примус, що передбачає ознайомлення з позицією та аргументацією іншої сторони без витрати соціальних, психологічних та інших ресурсів на їх верифікацію [1].

Як свідчать результати щорічних опитувань компанії InMind наприкінці 2021 р. найбільшим рівнем довіри серед регіональних медіа користувався інтернет – 44 %. Довіра до регіонального телебачення зафіксована на рівні 39 %, регіональне радіо – 25 %, регіональна преса – 23 %. Встановлено, що у 2021 р. довіра аудиторії найбільше зменшилась щодо регіональних онлайн-медіа (у 2020 р. показник становив 48 %, 2019 р. – 44 %, 2018 – 52 %), головними причинами цього названі – недостатня ненадійність та упередженість новин. Довіра до регіонального телебачення взагалі демонструє негативний тренд з 2018 р., коли був зафіксовано найвищий рівень довіри на рівні 52 %. Проте спостерігалось незначне відновлення довіри до національних та регіональних радіо та газет, оскільки починаючи з 2019 р. показники поступово зростають – на 6 % для радіо та 3 % для друкованих медіа [2].

Говорячи про особливості функціонування і рівень довіри населення до місцевих ЗМІ за військового стану відзначимо, що вони залишаються місцем висвітлення найбільш і найцікавіших проблем, які є актуальними для місцевої аудиторії. Саме у місцевих виданнях ми знаходимо різноманітні ексклюзивні матеріали про війну, які мають безпосереднє відношення до наших співмешканців. На жаль, не всі вони носять позитивне забарвлення. Це, з одного боку, сприяє «демасифікації» інформації та її орієнтації на невеликі спільноти, а з іншого – дозволяють кожному українцю бути активним учасником подій, сприймати і підтримувати зв'язки з оточуючим світом, шляхом залученості у інформаційний простір.

Треба наголосити, що, окрім інформаційної, місцеві ЗМІ виконують аксіологічну та інтегративну функції, формуючи певні цінності у власної аудиторії та формуючи місцеве ком'юніті. Вони сприяють просуванню та сприйняттю аудиторією тих установок, які передаються військовими і політичними лідерами як системні, сенсоутворюючі. ЗМІ є досить важливим інститутом соціалізації, потужним інструментом впливу на формування ціннісних орієнтацій і моделей поведінки населення, духовно-моральний розвиток і виховання особистості. Означені функції місцевих медіа особливо актуальні в умовах воєнного стану, оскільки об'єднання людей навколо найвищих цінностей значно сприяє досягненню перемоги України. Цитата Президента України В. Зеленського «Життя перемаже смерть, а світ – темряву» стала гаслом цієї війни.

У цьому аспекті слухними є тези В. Паніотто, який зазначив, що «монолітна» позиція засобів масової інформації, як загальнонаціональних, так і місцевих, істотним чином вплинула на високі показники рівня віри українців в перемогу (90–95 % за даними різних опитувань). Це пов'язано з тим, що про це весь час кажуть ЗМІ, а опозиційні канали не працюють [3].

Говорячи про довіру до регіональних ЗМІ слід зазначити, що вона являє собою комплексну систему, яка включає не лише довірою до конкретних медіа, а й до інформації, її джерел, особистостей журналістів тощо. Саме тому, особливо в умовах воєнного стану, регіональним ЗМІ для утримання наявного рівня довіри та його підвищення слід уважно перевіряти інформацію, яка транслюється та її джерела, адже кількість «фейків», що супроводжують російсько-українську війну є рекордною.

Список використаних джерел:

1. Приходько Ю. І. Довіра до ЗМІ в суспільстві. 2021. С. 98–100. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/55feb2021/70.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).
2. Щорічне опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа. 2021. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/Opytuvannya-stavlennya-naseleण्या-do-media-ta-spozhyvannya-riznyh-tyriv-media-2021.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).
3. Черниш О. Чому українці вірять у перемогу, а росіяни люблять війну? Пояснює соціолог Паніотто. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61151164> (дата звернення 29.05.2022).

Шкуров Є. В. (м. Київ, Україна)

e.shkurov@knu.edu.ua

СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ РЕЛІГІЇ У МІСТАХ УКРАЇНИ

Місто – складна просторово-комунікативна конфігурація, що постійно змінюється. На процеси розбудови міст впливає релігія, оскільки вона обумовлює сакральні та культурні практики. Для того, аби містяни могли реалізувати їх та зручно почуватися в умовах ущільнення матеріального, культурного та комунікативного вимірів міста, релігія трансформує окремі простори у сакралізовані або робить їх такими у межах певної часово-просторової модальності. Скажімо, простір окремих місць переходить у сакралізовану модальність під час хресних ходів. За часів соціальних платформ, у мережі також реалізується окремий вимір релігійного побуту містян. Україна показує високий рівень цифровізації [13], що позначається і на релігійному житті.

Міста демонструють ріст населення по усьому світі, що типово і для України. Із розвитком глобалізації, збільшується інтеграція соціокультурних практик різного типу, зокрема релігійних [12]. У місті реалізується взаємодія, накладання одне на одне та ущільнення матеріального та віртуального соціально-комунікативних просторів. Такі простори можуть реалізовуватися, наприклад, у вимірах комерційних мереж та торгових зав'язків. Так Макс Вебер підкреслював, що місто – торговельно-ринкове утворення, і в його основі завжди є функціонуючий ринок. На

місто можна дивитися також з огляду індивідуалізованого простір комунікації: у містах відсутнє особисте знайомство мешканців, що властиво для громади села [1, ст. 335], однак містями перебувають у складних мережевих стосунках одне із одним. Місто є особливою адміністративно-правовою одиницею. Водночас, місто є простором релігійних та пов'язаних із ними практик та комунікацій [18].

У сучасній Україні релігія – невід'ємний компонент соціальних процесів. З початку XXI ст. громадяни демонструють ріст долученості до релігії. У 2010 р., порівняно із 2000 р., число громадян, які вважали себе віруючими зріс з 58 % до 71 %. З 2013 р. по 2014 р. число віруючих зросло з 67 % до 76 %. Соціолог релігії Хосе Казанова зазначає, що ще близько 9 % населення – прихожани греко-католицької церкви [14]. У сукупності, релігійність українців одна із найвищих у світі [15].

За дослідженнями, проведеними Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова у 2020 році, невіруючими вважають себе лише 5,6 % населення. Українські міста показують приклад успішного співіснування навіть опозиційних одне до одного церков, серед яких, зокрема, Православна церква України (митрополит Епіфаній), Українська православна церква Московський патріархат (митрополит Онуфрій) та Українська православна церква Київський патріархат (патріарх Філарет).

Як і решта соціальних інститутів, релігія впливає на життя міст. Так соціально-комунікативні простори міста можуть перебувати в ієрархічних стосунках. Окремі райони міст вважаються елітними, а окремі – неблагополучними. Ієрархія також може оприявнюватися у сакралізації просторів, де матеріалізуються релігійні практики.

Традиційно показник відсотку віруючих у місті менший за сільську місцевість. Дослідження Центру Разумкова також показують, що серед жителів українського села віруючих більше: 75 % порівняно з 64 % містян (див. табл. 1) [9, ст. 5].

Водночас, релігійний простір є одним зі специфічних і важливих соціально-комунікативних вимірів міста. Він може бути реалізованим як у матеріальних інфраструктурних проєктах, так і віртуально-комунікаційних. Зокрема, Київ є одним із усесвітніх центрів православ'я, оскільки тут відбулося хрещення Київської Русі в 988 році. У Києві знаходиться одна з головних святинь православ'я – Свято-Успенська Києво-Печерська лавра, яка має статус священного Уділу Богородиці, землі під особливим

покровительством і небесним управлінням Божої Матері, на рівні зі Святою Горою Афон. Також Київ здавна є центром іудаїзму, який згадується в історичних пам'ятках ще з 945 р.

Таблиця 1

Розподіл віруючих українців за типом поселення, незалежно від того, чи відвідують вони церкву

Місто					Село				
2010	2018	2019	2020	2021	2010	2018	2019	2020	2021
69,2	69,4	64,7	64,9	64,0	75,9	76,3	68,6	74,1	75,4
11,3	12,2	12,9	15,0	13,7	11,9	9,9	10,9	8,9	11,6
8,9	5,7	6,4	4,1	6,5	5,9	2,7	3,3	4,5	4,1
1,8	3,7	4,1	5,1	4,0	0,8	1,5	3,8	1,2	2,4
4,8	6,0	6,6	7,7	7,2	3,6	4,1	6,2	6,7	3,9
3,9	3,0	5,2	3,3	4,6	2,0	5,6	7,1	4,6	2,6

Джерело: за даними дослідження Центру Разумкова, 2021 р. [9]

Значна частина віруючих в Україні визначає себе як православних, але не відносить до певної церкви. Це майже третина опитаних або 27,6 %. Не відносить себе до жодної з конфесій 8,8 %. Таким чином, станом на 2020 рік у сумі частка віруючих, які не пов'язують себе із конкретною конфесією чи деномінацією становила 36,4 %. Така значна частина цієї категорії віруючих показує на широту та толерантність побутових релігійних поглядів українців. Згідно опитувань Центру Разумкова, станом на 2021 р. частка віруючих, які не відносять себе до жодного віросповідання становила 19 % [9, ст. 8].

У більшості держав Європи домінує одна релігія. При цьому, хоча Україну прийнято вважати «православною країною», Україні не притаманна модель, де панує одна релігія. На відміну від решти держав, у яких превалує православ'я, в Україні є кілька православних церков, і жодна з них не є домінує. Конкуренція великих і малих конфесій та деномінацій у поєднанні зі світською державністю та єднанням конфесій у протистоянні російській агресії

створила демократичне та толерантне релігійне середовище. Своїм багатоманіттям, релігійною толерантністю та відсутністю панівної релігії Україна нагадує США.

В ущільнених умовах міського життя релігійні практики прагнуть або до невидимості та відокремлення від решти міста, що, зокрема, допомагає уникати конфліктів, або, навпаки, до видимості сакральних місць та практик. В останньому випадку місця сакральної інфраструктури набувають естетизованого візуалу.

Подібні місця стають і туристично привабливими. Київ, Чернігів, Одеса, Львів та інші великі міста України мають багато сакральних місць, що стали об'єктами культурного та історичного надбання.

Мережа релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року демонструє велику кількість релігійних центрів, громад, монастирів та духовних навчальних закладів [4]. Звертає увагу те, що Київ за кількістю організацій перевершує окремі області (табл. 2). Так, станом на 2021 р., у Києві діяло 1314 релігійних організацій [4]. Столиця є і великим центром релігійного паломництва. Не зважаючи на дещо менший рівень релігійності серед городян, українські міста мають значну кількість сакральних інфраструктурних елементів та пам'яток.

Київ також є великим центром релігійної освіти. У цьому місті розташовується Київська православна богословська академія, Інститут релігійних наук Св. Томи Аквінського, Київська духовна семінарія, Українська євангельська теологічна семінарія та інші. До навчання долучаються і миряни, і клірики. Станом на 2021 р. у Києві діяло 50 духовних навчальних закладів. У них вчилася 1782 здобувачів освіти на денній формі та 2959 на заочній [4].

Також у Києві створюється значна кількість релігійних періодичних видань. Зокрема, станом на 2021 р. випускалося 48 друкованих та 1 електронне видання [4]. Київ демонструє властиву для міст, а особливо для великих митрополій, концентрацію комунікації. Як бачимо, це оприянюється і в сфері релігійної комунікації.

Містам властива більш складна порівняно із сільською місцевістю соціальна структура, оскільки у містах у постійній взаємодії знаходяться представники надзвичайно великої палітри соціальних верст, етнічних груп, рівня освіти. Разом із тим, сучасні міста, особливо такі великі як Київ, сполучають у різні релігії.

Таблиця 2

Мережа релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року

№	Область	Кількість релігійних організацій															
		Разом релігійних організацій	Центри	Управління	серед них									Духовні навчальні заклади			
					Громади			Монастирі			Братства	Місії	Разом ДНЗ	вищі ДНЗ	середні ДНЗ	служачі	
					Разом	Апости	медіації	незарєстровані	Разом	у них ченців						Аенна форма	звична форма
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	Вінницька	2244	0	16	2184	1964	4	216	26	211	5	8	5	4	1	17	248
2	Волинська	1683	3	8	1635	1511	101	23	19	226	3	7	8	1	7	286	406
3	Дніпропетровська	1540	5	13	1484	1484	0	0	14	156	3	12	9	5	4	391	230
4	Донецька	1876	6	16	1803	1571	232	0	13	429	1	26	11	11	0	33	45
5	Житомирська	1622	1	8	1561	1561	0	0	28	310	4	13	7	0	7	154	20
6	Закарпатська	2011	3	17	1905	1721	19	165	61	490	8	9	8	3	5	476	0
7	Запорізька	1142	2	10	1104	1019	48	37	12	153	0	10	4	1	3	175	20
8	Івано-Франківська	1442	1	10	1359	939	7	413	35	141	10	17	10	5	5	272	101
9	Київська	1914	4	7	1850	1850	0	0	22	134	2	20	9	6	3	192	640
10	Кіровоградська	745	0	5	734	620	91	23	5	35	0	1	0	0	0	0	0
11	Луганська	869	0	11	840	792	42	6	6	58	0	7	5	2	3	10	60
12	Львівська	3286	4	26	3128	2925	67	136	70	794	11	28	19	13	6	1518	999
13	Миколаївська	807	1	9	786	722	13	51	5	32	0	4	2	1	1	1	0
14	Одеська	1388	3	17	1310	1291	16	3	25	477	2	20	11	11	0	485	264
15	Полтавська	1194	0	11	1164	1164	0	0	8	88	4	4	3	3	0	54	615
16	Рівненська	1636	0	7	1581	1557	5	19	22	505	1	19	6	4	2	727	1611
17	Сумська	545	0	4	532	532	0	0	7	0	0	0	2	0	2	1	1
18	Тернопільська	1843	0	12	1767	1767	0	0	47	506	2	4	11	1	10	423	290
19	Харківська	1043	0	12	1001	758	47	196	11	65	2	9	8	3	5	62	299
20	Херсонська	990	0	9	967	965	2	0	7	32	1	5	1	1	0	0	101
21	Хмельницька	2070	2	14	2003	1588	333	82	22	240	3	18	8	5	3	111	20
22	Черкаська	1448	0	10	1419	1360	0	59	7	230	1	10	1	1	0	0	450
23	Чернівецька	1381	1	12	1332	1051	119	162	21	447	0	7	8	8	0	0	598
24	Чернігівська	1016	0	8	987	868	73	46	14	221	1	3	3	0	3	58	29
25	м. Київ	1314	57	29	1017	977	0	40	29	849	21	111	50	50	0	1782	2959
	РАЗОМ	37049	93	301	35453	32557	1219	1677	536	6829	85	372	209	139	70	7228	10006

Джерело: за даними Державної служби України з етнополітики та свободи совісті [4]

Релігійні вірування українців здавна демонстрували еклектичний характер. Давні греки, скіфи, сармати, готи, що жили на теренах України, були носіями різних релігій. Згодом за часів Київської Русі співіснували осередки християнства, юдаїзму, ісламу. Після хрещення Русі поширилося ще одне еклектичне явище, яке проіснувало століттями: синкретизм, тобто поєднання християнства та язичества в межах однієї системи вірувань. За доби Речі Посполитої на Галичині, Волині й Поділлі поширився католицизм, а з початком реформатського руху і протестантизм. Берестейська церковна унія 1596 р. утвердила греко-католицизм. Юдаїзм займав важливу частину релігійного життя з 9 ст., часів Хозарського

каганату, а також через пізнішу вимушену міграцію євреїв із Західної Європи. З 17 ст. прихисток в Україні знайшли і старообрядці через гоніння та утиски в Російській імперії. Іслам набув поширення на півдні України з 13 ст. на теренах Золотої Орди, а пізніше Кримського каганату.

Як ми зазначали, велика частка вітряна сучасної України, а саме 36,4 % опитаних станом на 2020 р., не відносить себе до певної конфесії чи деномінації, хоча називають себе віруючими. Частково у цьому можна вбачати наслідки пропаганди атеїзму, який насаджався за часів Радянського Союзу та перервав релігійну традицію. Однак, релігія, зокрема Руська православна церква Московського патріархату (РПЦ МП), почасти толерувалася в СРСР і була під патронажем та фактичним керівництвом державної влади. 4 вересня 1943 р. Сталін зустрівся із ієрархами православної церкви та створив РПЦ МП, якою опікувалася Рада у справах РПЦ при РНК СРСР. У 1956 р. Раду в справах РПЦ поєднали із Радою у справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Цей орган державної влади, який здійснював контроль та нагляд за релігійними структурами, проіснував до кінця Радянського Союзу та був розпущений в 1991 р.

Водночас, толерантність та еkleктизм у системі вірувань українців можуть бути пов'язані, першою чергою, із тривалою історією співіснування релігій, коли жодна не була домінуючою. Культурним маркером такого толерування до еkleктичних релігійних систем, зокрема християнства та язичества, можуть бути змієвики [12]. Це медальйони, де з однієї сторони містилося зображення християнського святого, а з іншої – зображення зміїв чи хтонічного змієподібного демона, що сходить до міфології скіфів. Так, один зі змієвиків містився навіть у іконостасі Троїцького собору Троїцько-Сергієвої лаври у 17 столітті [8, ст. 8]. Поєднання християнського та язичеського находимо і в українському фольклорі, зокрема численних колядках та інших обрядових піснях. Якщо на заході Європи активно боролися із усім язичеським та іншими релігіями, українці історично утворили інклюзивне релігійне середовище, більш терпиме до вірян інших релігій.

Властива Україні релігійна інклюзія і толерантність уможливує існування такої міжконфесійної інституції як Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яку утворено наприкінці 1996 року. Різні церкви та релігійних організації узгоджено сприймають суспільні виклики і підкреслюють єдність у боротьбі за мир [11].

У Стратегії участі Церков і релігійних організацій у миробудуванні «Україна – наш спільний дім» зазначено: «релігія також може бути використана як небезпечна та руйнівна зброя в конфлікті, однак спільне завдання всіх конфесій – продемонструвати свою доктринальну та практичну прихильність до миру та якнайкраще реалізувати свій миротворчий потенціал» [10]. Стратегія ВРЦіРО наголошує єдність українських конфесій та релігійних організацій у подоланні суспільних викликів та розломів.

Звернемося до результатів моніторингу церковно-релігійної ситуації в Україні, який проводиться Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова починаючи з 2000 року і до сьогодні. Останнє опитування цієї інституції, до якого ми апелюємо, відбувалося з 12 по 19 листопада 2021 р. Дослідниками опитано 2018 респондентів віком від 18 років, теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 % [9, ст. 3]. Згідно результатів фокус-групових дискусій, віруючі українці асоціюють релігію із духовністю та моральними орієнтирами, відповідальністю за власні вчинки. У релігії вбачають таїнство, альтернативу повсякденним проблемам та рутині. Невіруючі респонденти підкреслюють інструментальне начало релігії: вбачають у ній спосіб впливу та маніпулювання [9, ст. 4].

Західні регіони України показують вищий рівень релігійності від Півдню і Сходу. Порівняно з 2000 р., кількість віруючих на Півдні та Сході зросла. Рівень релігійності вищий серед старших вікових груп. Згідно опитувань 2021 р., серед 18–24-річних – 48 % ідентифікує себе віруючими [9, ст. 4]. Частка збільшується із зростанням віку опитаних. Серед респондентів, кому 60 і більше років, віруючих 75 %. Серед жінок віруючих 75 %, що більше, ніж серед чоловіків: 59 %, відповідно. Серед опитаних із нижчим рівнем освіти віруючих більше, ніж у високоосвічених: 71 % і 63 % відповідно [9, ст. 4].

Отже, серед рис релігії як соціального інституту в сучасній Україні перш за все варто відмітити високий рівень релігійної толерантності населення, пов'язаний із фактичною відсутністю домінуючої релігії та традицією еклектичного і синкретичного існування різних релігій та вірувань. Усі релігії демонструють єднання у питаннях протистояння російській воєнній агресії. Хоча частка віруючих серед українців дуже велика, а невіруючих лише 5,6 %, значна частина українців не демонструють високої релігійності та залученості до релігійного життя і не відносять себе до

конкретних церков. Станом на 2020 р. частка таких опитаних сумарно становила 36,4 %. Великий показник цієї частини вірян може бути однією з причиною надзвичайної релігійної толерантності. У містах менша кількість релігійного населення, водночас, значний рівень релігійної інклюзії та толерантності. Київ є провідним релігійним центром держави та усесвітнім центром православ'я. Столиця України обумовлює толерантне співіснування різних конфесій та деномінацій, їй властиво надзвичайно розвинута релігійна інфраструктура. Станом на 2021 р. у Києві діяло 1314 релігійних організацій, зберігаючи при цьому толерантне ставлення одне до одного навіть у випадку різновекторних релігійних позицій.

Список використаних джерел:

1. Вебер М. История хозяйства. Город. М., 2001. 576 с.
2. Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій. URL: <https://vrciro.org.ua/ua>
3. Докаш В. Соціологія релігії. Чернівці, 2010. 256 с. URL: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Soc.%20Rel%202010.pdf>
4. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dcss.gov.ua/statistics-2020/>
5. Кондратик Л. Релігія як соціальний інститут. *Соціологічні студії*. 2016. № 2. С. 10–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2016_2_4
6. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020 р. Соціологія). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>
7. Николаева Т., Чернецов А. Древнегреческие амулеты-змеевики. М., 1991. – 124 с. URL: https://www.archaeolog.ru/media/books_1990s/drevnerus_amulety_zmeeviki.pdf
8. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2021 рр. (інформаційні матеріали). К. : Центр Разумкова, 2020. 110 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf
9. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.). *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/religiyni-organizaciji-v-ukrajini-stanom-na-1-sichnya-2019-r_n97463
10. Стратегія участі Церков і релігійних організацій у миробудуванні «Україна – наш спільний дім» від 22 листопада 2017 року. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій*. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/documents/uccro-peacebuilding-strategy-ukraine>

11. Толочко О. П. Зміювки. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К., 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Zmiyovyky>

12. Шкуров Є., Єнін М., Коломієць Т., Лаундра К. Глобалізаційні процеси в сучасному місті. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. Київ, 2021. № 3 (51). С. 19–30. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3\(51\).246412](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246412)

13. Шкуров Є. В., Єнін М. Н. Можливості імплементації електронної демократії в Україні через призму рейтингів IDI та NRI. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління: трансформація публічного управління у постковідному світі»* (18–19 листопада 2021 р., м. Київ). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 327–322.

14. Щур М. Шість тез, які змусять українців по-новому подивитися на своє релігійне життя. Радіо Свобода Україна. 14 травня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/religijna-sytuatsija-v-ukrajini/31253931.html>

15. 2020 Report on International Religious Freedom: Ukraine. *U. S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/ukraine/>

16. Brik T., Casanova J. Chapter 7 Thirty Years of Religious Pluralism in Ukraine. *From “the Ukraine” to Ukraine. A Contemporary History, 1991–2021*. Stuttgart, 2021. P. 249–283.

17. Burchardt M. The im-materiality of urban religion: towards an ethnography of urban religious aspirations. *Culture and Religion*. 2018. 19 (1): 1–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/323589483_The_im-materiality_of_urban_religion_towards_an_ethnography_of_urban_religious_aspirations DOI: 10.1080/14755610.2018.1444656

18. Rüpke J., Rau S. Religion and Urbanity: Reciprocal Formations. 2020. URL: <https://www.degruyter.com/database/URBREL/entry/urbrel.13230336/html>, DOI: 10.1515/urbrel.13230336

Geraskov S. (Kyiv, Ukraine)

sergii.geraskov@gmail.com

HOW JAPANESE MEDIA PERCEIVE THE WAR IN UKRAINE

The events in Ukraine after 24 February 2022, when a full-scale Russian invasion happened, as well as the relevant growth in the world interest in it, have also become the focus of attention of Japanese society. The number of media content around the war in Ukraine has increased, and all major mass-media have approached daily events regarding Ukraine. Japan’s particular attention to Ukraine is comparable to the situation in 2014–2015, when Russian intervention started with the

annexation of Crimea and occupation of parts of Donbas. Here we explore the dynamics of Japanese media perception of the war in Ukraine, considering a shift in Japanese public opinion since 2014.

First, when it comes to the mindset of Japanese society, we can trace some tendency in sentiment towards Russia and Ukraine. According to a survey on public sentiment towards foreign countries, conducted by Japanese government in 2021, only 13.1 % of respondents have somewhat positive attitude towards Russia, while 86.4 % generally disapprove it (Administration, 2022). This data should also be considered over the last two decades: we can find a steadily negative attitude towards Russia (while the positive attitude varied between 10 % and 20 %). Thus, pro-Russian sentiment has almost never prevailed in Japanese society. Meanwhile, it is still an undeniable fact in Japan that people have poor knowledge of Ukraine. After 2014, an information wave caused by the interest in relevant events in Ukraine has been gone up, though it seemed to get fall afterwards. Moreover, it became clear that Ukraine's image in Japan has often been constructed under the pressure of "Russian factor", and Japanese people may not necessarily have any established cultural associations with Ukraine (Geraskov, 2018; Gerasymchuk & Bureiko, 2020).

Daily newspapers, news agencies and television are currently the most common media platforms in Japanese society. Since 2014, major newspapers (Asahi Shimbun, Yomiuri Shimbun, Mainichi Shimbun, Nihon Keizai Shimbun, and Sankei Shimbun), news agencies (Jiji and Kyodo), and the NHK public broadcaster have been addressing the situation in Ukraine most frequently. As their headquarters are in Moscow, journalists used to examine events in Ukraine off-site and move to the spot, if necessary. It generated a general problem that news on the situation in Ukraine has often contained efforts of Russian propaganda. Another important thing was that in most of cases Ukraine had been mentioned only along with papers where the main semantic meaning was reporting of events in the world in general, or events in a particular country or alliance, such as Japan, Russia, USA, EU/NATO.

This general lack of knowledge about Ukraine probably led to misunderstanding by Japanese media of the processes that have recently happened in Ukraine. Previously Japanese reporters in Russia had visited Ukraine mainly regarding some important events (e. g., Maidans or elections). Otherwise, they caught up messages about Ukraine using data from the Russian state-controlled media drawn into the "narrative wars" (Hosaka, 2019; Hosaka, 2021). Obviously, they had a very limited

view of Ukraine, and their coverage has often blended ideology and disinformation.

Since 2014, however, the general vision of Japanese journalists regarding the war in Ukraine has clearly become more objective and balanced. Hirano (2022) notes a gradual shift in the rhetoric from initial “conflict” and “civil war” to the “war” and “aggression”, which became more common and eventually used terms. Furthermore, Japanese media tend to include opinions of local Ukrainian people and experts directly from the field, which deepens their understanding of Ukrainian society. Through the more frequent use of the standard interview method, they enhanced their view of the situation in Ukraine as the request for information around Ukrainian developments in Japanese society increased.

References:

1. Administration of the Cabinet of Ministers of Japan (2022). *Sociological Survey on Foreign Policy*. URL: <https://survey.gov-online.go.jp/r03/r03-gaiko/gairyaku.pdf> (in Japanese).
2. Geraskov S. (2018). Ukraine’s Image in Japan: Forming Factors. *Kobe Gakuin Economic Papers*, 50 (3), 99–121.
3. Gerasymchuk S., & Bureiko N. (2020). Perceptions of Ukraine Abroad: Japan. Analytical Report. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/yaponiya_povnyj-zvit_eng-0503.pdf
4. Hirano T. (2022). How Japan Perceives Russia’s War against Ukraine? Analytical Commentary. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/Hirano_-ENG.pdf
5. Hosaka S. (2019). Welcome to Surkov’s Theater: Russian Political Technology in the Donbas War. *Nationalities Papers*, 47 (5), 750–773. doi: 10.1017/nps.2019.70
6. Hosaka S. (2021). Enough with Donbas “Civil War” Narratives? Identifying the Main Combatant Leading “the Bulk of the Fighting”. In J. Hauter (Ed.), *Civil War? Interstate War? Hybrid War? Dimensions and Interpretations of the Donbas Conflict in 2014–2020* (pp. 89–112). Columbia University Press (Soviet and Post-Soviet Politics and Society; 227).

СВІТ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ

Війна в Україні вже призвела, і призведе до серйозних соціально-політичних змін не тільки в нашому регіоні, а і по всьому світу. Тому треба подивитися на ситуацію і через призму світ-системного аналізу, щоб зрозуміти що може чекати світ у майбутньому.

Сучасна світ-система, яка остаточно склалась у 1991 році після перемоги США у Холодній війни, вже багато років перебувала у кризі. Економічна не стабільність, зниження росту темпу економіки «ядра» (колективний «Захід»), бурхливий ріст економіки на колишній периферії (Китай, В'єтнам, Індонезія, Індія, і навіть деякі країни Африки), провал кампанії по «експорту демократії», політичне розбалансування у середні ЄС, популярність правих популістів, невдачі на близькому сході включаючи Афганістан та встановлення бонапартиського експансійного режиму в Росії. Так, ядро світ-системи продовжувало і продовжує мати монополію на ключовий ресурс сучасного світу – високі технології (в яких і досі обмежений навіть Китай), контролює фінансову систему та має незрівнянну військову конвенціональну силу. Втім, з одного боку, «криза Заходу» була помічена всіма іншими, а з другого боку периферія в багатьох інших областях почала наздоганяти ядро, і паралельно росли і їх амбіції (серед основних Китай, Індія, Туреччина, Пакистан, Іран, Бразилія, Індонезія). Росія ж, яка стабілізувалася після кризи у 90х, централізувала владу, та розбудувала армію, хоч і не мала такої сили в економіці (всього 1,5 % світового ВВП), продовжувала нарощувати свої амбіції, та на основі ресентименту намагалися встановити вплив на країни колишнього СРСР, що в свою чергу можна було зробити виключно зруйнувавши встановлену систему міжнародних відносин, та перейти до багато разів озвученого нею «багатополярного миру». І у цьому намаганні Росії, насправді знайшлося і багато зацікавлених серед інших амбітних країн, які в свою чергу не ризикували переходити до активних дій, але з великою зацікавленістю споглядали за ситуацією.

Війна в Україні стала остаточною ознакою розпаду міжнародної політичної системи, та мала не лише загарбницьку ціль щодо

України, а мабуть в першу чергу – формування нового політичного балансу сил у світі, що б за планом остаточно б свідчило про втрату гегемонії Заходом. І якщо ми подивимось за першими реакціями які були – ми побачимо що насправді багато країн які не входять до ядра – були або нейтральними, або дуже пасивними, і навіть Турція яка входить до блоку НАТО – втрималася від запровадження санкцій. Багато в чому Росія зіграла роль такого собі тарану «периферії проти ядра», і хоч ці країни відкрито не підтримали російську агресію, але це відкрило для них вікно можливостей.

Але, у Росії не вийшло зробити бліцкриг, та швидко встановити військово-політичний контроль над Україною, ба більше наразі війна перейшла в довготривалу фазу, де Росія немає жодних гарантій на закріплення хоч якогось успіху. На разі важко прогнозувати як і коли закінчиться війна в Україні, але вже можна констатувати російська відверта авантюра – не вдалася, а отже, і наслідки від цієї кампанії будуть протилежними.

По-перше, ми зараз споглядаємо консолідацію, та мобілізацію сил «Заходу» який останні роки скоріше був дезінтегрованим, та демілітаризованим (переважно стосується ЄС). Росія яка багато років діяла з намаганнями зруйнувати єдність США та ЄС, в підсумку своїми діями призвела до протилежного. Що насправді зовсім не в інтересах і Китаю, та інших амбітних країн.

По-друге, невдалий приклад застосування військової сили, та економічні та політичні наслідки від цього – тепер поставлять під сумнів ефективність війни такого характеру – для інших амбітних акторів (чи зважиться тепер Китай розпочати військову кампанію проти Тайваню?).

По-третє, авторитет Росії наразі значно впав – її армія виявилася не такою могутньою, санкції зробили її менш привабливою для економічної співпраці, і прогнозована політична криза в Росії – різко змінили всю ситуацію в регіоні, в якому насправді вже почалася криза: різко постало питання щодо Молдови і ПМР, різко погіршилася політична та економічна ситуація в Булорусі, послаблення Росії одразу ж змінила баланс сил і на Кавказі, та надала більше простору для дій Туреччині та Азербайджану. Казахстан також різко отримав багато нових можливостей.

В тім інші країни все ж таки отримали деякі можливості – так чи інакше, не дивлячись на консолідацію Заходу, нарощення ескалації між Заходом і Росією дає змогу іншим країнам виторгувати собі преференції (наприклад, Турція яка вже торгується щодо приєднання

Фінляндії та Швеції до НАТО, чи країни перської затоки які відмовляються від збільшення видобутку нафти), або отримати зиск від подорожчання енергоресурсів, або через покупку енергоресурсів у Росії з великим дисконтом. Китай у свою чергу з одного боку отримав простір для маневрів, да у майбутньому сильно збільшить вплив на Росію, але з іншого боку під великою загрозою його проєкт шовкового шляху, та консолідація заходу.

Треба також вказати, що війна в Україні вже спричиняє продовольчу кризи у світі, що в свою чергу буде мати величезні соціальні наслідки в бідних країнах. Також повністю зсуваються старі логістичні шляхи, що також призведе до соціальних наслідків у багатьох регіонів. І все це накладається на і так важку ситуацію у світі через пандемію ковіду яка тривала 2 роки, і можливо ще не закінчилась.

Наразі світ-система так чи інакше буде перебувати у трансформаційному періоді, що призведе до великих соціальних катастроф, та серії війн у різних регіонів світу. Втім казати про «Захід заходу» – буде дуже поспішно, адже з одного боку колосальна технологічна перевага, та консолідація через цю кризу – насправді навпаки дають змогу заходу на другий подих. Скоріше за все проєкти по лібералізації та демократизації світу будуть припинені, ймовірно західні країни багато в чому перейдуть до своєрідного закриття у межах свого блоку, а в світовій системі буде встановлена короткочасна система на кшталт Вестфальського миру.

СЕКЦІЯ 3. ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ. ЩО МОЖЕ ДАТИ ДОСВІД МИНУЛОГО ДЛЯ РОЗУМІННЯ СЬОГОДЕННЯ?

*Коломієць В. С., Северинчик О. П. (м. Київ, Україна)
vika.kolomiec145@gmail.com, o.severinchnik@gmail.com*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Відкрите вторгнення росії в Україну має значний вплив не лише на ці дві держави, але і в значній мірі змінює геополітичну ситуацію в світі, що була незмінною з кінця другої світової війни. Водночас, відкрите військове вторгнення росії має історичні передумови, утворення яких сягає століть.

Всі події, що відбуваються у нашому світі мають історичне підґрунтя, причини війн та конфліктів, як на місцевому, так і на глобальному рівні, криються в минулому.

Протягом значного часу Україна була під впливом культурного та державного гніту попередниць росії – радянського союзу та російської імперії. Проте сучасне вторгнення росії в Україну дестабілізує сучасний порядок, який здавався непохитним. Оскільки відкрите військове вторгнення в незалежну суверенну державу в центрі Європи є не лише порушенням всіх усталених міжнародних норм, але і таким що виходить за межі здорового глузду в свідомості пересічного громадянина Європи або будь якої розвиненої країни.

Прикладів боротьби українців за незалежність від росії безліч, але щоб зробити певні висновки варто заглибитися у вивчення цієї проблеми.

Спроби підкорити всі сусідні держави мають дуже просте пояснення. Насамперед справа в тому, що з погляду геополітики, росія як імперія завжди прагне будь-якими шляхами розширитися і тим самим поглинути країни, що знаходяться поряд, і це стосується не тільки України. Замовчування, пропаганда, підміна фактів – все це є методами прийомами, завдяки яким після війни з'являються примусові союзи між імперією та державами

поряд, які для інших країн висвітлюються як добровільні. У той же час у середині держави населення запевняють, що це треба було, що без цього було б все погано. Так було за часів російської імперії, за часів СРСР і зараз, мета завжди залишається одна та сама, змінюються лише методи. Саме у зв'язку з цим зараз ми можемо навести безліч прикладів конфліктів, підґрунтям яких стали зіткнення імперських прагнень росії та прагнень українського народу до розширення своїх прав, автономності і в подальшому незалежності: московсько-українська війна 1658–1659 років під проводом Івана Виговського, протистояння під проводом Юрія Хмельницького 1660–1663 рр. та під проводом Петра Дорошенка 1665–1676 рр. в ході російсько-польських війн, московсько-українська війна 1708–1709 рр. під проводом Івана Мазепи в ході Північної війни, потім в складі російської імперії 1768 р. придушення гайдамацького повстання та Радянсько-українська війна 1941–1958 рр. як наслідок придушення намагань українців вийти з протекторату росії [2].

Розглядаючи сучасну війну в Україні у розрізі історичних подій, насамперед варто зрозуміти, чому раніше Україна не мала безперечного успіху у своїй боротьбі і чому саме зараз все може вирішитися?

До прикладу можна взяти події 1917–1920 років – Радянсько-українська війна. Основною причиною невдачі цієї боротьби українців було внутрішнє громадянське протистояння (Кремень, 2022). Причиною цьому і попереднім поразкам було те, що Україна знаходилась у стані роздробленості, перебуваючи дуже часто у складі інших держав. Саме це мало великий вплив на успіх становлення України як незалежної держави. Як наслідок, більшість людей не знало достовірно історію власної держави та нації, втрачалася культурна спадщина, традиції, мова. Це питання і до сьогодні є актуальним, адже є певна кількість українців, які не знають історію, не знають мови, що може стати ґрунтом для маніпуляцій та фейків. Одними з таких є фейки про «братські народи», про зверхність російської нації над українською та взагалі відсутності української нації. Попри декілька етапів майже мирного співіснування та певної схожості в деяких аспектах, Україна не є ні «братським народом», ні частиною росії, доказом чому є велика кількість трагічних подій минулого. Росія майже завжди прагнула поглинути український народ, чому в часи імперії сприяли різноманітні способи, які інколи виглядали як акт доброї волі, як-от:

інкорпорація козацтва в російське дворянство; або ж прями викорінення мови та культури через жорстку цензуру та переслідування, починаючи з XVII століття та наказу царя Михайла про спалення примірників «Учительного Євангеліє» К. Ставровецького, закінчуючи переслідуваннями та арештами шістдесятників та дисидентів.

Іншими словами, варто розуміти, що саме роздробленість, міжусобиці в середині держави, наявність при владі проросійських чиновників, є тими чинниками, які роблять можливими продовження багатолітнього конфлікту. Також не варто забувати про критичне мислення, адже саме воно в еру інформаційних технологій, є гарантом успіху та розвитку людини та суспільства в цілому. Найголовніше, на нашу думку є те, що цінності зараз справді мають величезне значення. Саме гідність, чесність, порядність, розуміння цінності свободи та наявність Ідеї, за яку кожен буде боротися, стимулювали самоорганізацію народу України, заохотили до активних дій та згуртованості. Слід тут також розуміти важливість організації комунікації з іншими державами, адже тиск іноземної громадськості на свою владу, задля постачання нових видів допомоги є однією з багатьох сходинок до завершення цього тривалого конфлікту.

Безумовно, у результаті цієї війни, Україна зазнає докорінних змін. І ці зміни відбудуться у всіх сферах життях. З цього випливає, що українське суспільство теж матиме певні модифікації. Зважаючи на це, можна дійти висновку, що українські соціологи мають важливе завдання – проведення досліджень у галузі соціології війни, розбудови її методологічної та методичної бази, що надасть можливість вирішити питання визначення певних аспектів війни (розкриття сутності, характер, засоби, закономірності). Перед соціологами та соціальними дослідниками постає завдання не лише щодо дослідження функціонування суспільних відносин під час війни, але і те як військове вторгнення росії вплине в подальшому на трансформацію суспільства, інтеграцію українців до нових умов, а також формування історичної пам'яті та інші сфери, що неодмінно модифікуються після закінчення військового конфлікту.

Насамкінець, хотілося б процитувати українського поета М. Рильського, рядки вірша якого є дуже влучними з огляду на тему моєї доповіді – «Хто не знає свого минулого, не вартий свого майбутнього...».

Список використаних джерел:

1. Кремень В. Г. (2022). Віроломне вторгнення Росії в Україну: виклики і перспективи: Виступ на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4 (1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4121>
2. Багацький В. В., Кормич Л. І. (2010). *Історія України. Підручник*. Алерта.

*Коломієць Т. В., Дяченко К. О. (м. Київ, Україна)
kdacenko58@gmail.com*

ДОСВІД ВІЙНИ У ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ЯК ДЖЕРЕЛО УРОКІВ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ

Протягом всієї історії людство періодично зіштовхувалось з війнами як «актами насильства, що мають на меті змусити супротивника виконувати нашу волю» (К. фон Клаузевіц). Війни неминуче супроводжували розвиток цивілізації. Згідно даних актуального «Звіту щодо світових військових витрат», підготованого експертами Міжнародного стокгольмського інституту дослідження миру (SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute), вперше за останні роки, 2016 року по всьому світі було витрачено на озброєння майже 1,7 трильйона доларів США. Це на 0,4 відсотка більше, ніж 2015 року. Насамперед збільшили свої витрати провідні за військовою міццю країни – США, Китай і Росія [3]. Для реалізації своєї стратегії по домінуванню та нав'язуванню власної волі в рамках реалізації ідеї «руського міра», росія, в умовах сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури, накопичила потужні матеріальні та військові ресурси, які вклала у повномасштабне вторгнення в Україну.

Актуальність теми обумовлена тим, що вивчення історії збройних конфліктів минулого можуть дати неймовірний досвід та уроки для сьогодення.

Аналізуючи історичний досвід ведення воєн, важливо зрозуміти, що гнучкість, швидкість, мобільність майже завжди перемагають, бо саме в них більше стратегічних можливостей. Що чисельніший ворог, то легше довести його до краху. Прикладом даної думки може слугувати ілюстративна історія, корисна для всіх, хто здатний

жертвувати мобільністю заради розмірів (буцімто розмір війська свідчить про його силу: чим більше, тим краще). 483 р. до н. е. перський цар Ксеркс напав на Грецію, бо вважав, що зможе легко загарбати її за один похід. Ксеркс зібрав величезну армію (понад 5 мільйонів вояків за оцінкою Геродота). Перси планували побудувати міст через Геллеспонт, аби захопити Грецію із суходолу. Паралельно готувалась можливість перським флотом заблокувати грецькі кораблі в порту й не дати їм вийти в море. План видавався надійним, хоча радник Ксеркса Арбатран попереджав його, що проти нього дві найпотужніші сили у світі – це земля і море. Ксеркс сказав, що немає такої сили, яка могла б протистояти його величезній армії. В результаті морської стихії, громіздкий флот персів, який не вмщався у жодному грецькому порту, зменшився вдесьтеро. На суходолі військо персів знищувало все на своєму шляху, що тільки ускладнювало продовольчі проблеми, бо ліквідовувалися і посіви, і запаси харчів. Саме військо, що повільно просувалося і зазнавало продовольчих проблем, стало легкою ціллю. Ксеркс зазнав приголомшливої поразки завдяки допомозі союзників греків [1, с. 603].

Аналогії напрошуються самі собою. Громіздка і розтягнута на велику територію наступальна операція великих і маломобільних російських військових бригад не принесла бажаних наслідків «взяти Київ за три дні», тому наступ на Київ у березні зазнав провалу, що дозволило очистити території Київської, Чернігівської і Сумської областей від російських загарбників. Маневреність і мобільність української армії, що значно поступається чисельністю армії росії, стали тими чинниками, що дозволяють більше ста днів утримувати військові позиції.

Здебільшого, найрозумніша тактика – це змусити інших виснажуватися, переслідуючи вас. Буває, що раптовий і агресивний удар деморалізує і знесилоє ворога. Стрімкий напад може виявитися дивовижною зброєю, бо не лишає іншій людині часу на планування чи роздуми. Не маючи на це часу, військо припускається помилок у своїх міркуваннях і переходить до етапу оборони. Ця тактика є протилежною до вичікування і приманювання, але функція та сама – це змушення ворога реагувати на ваших умовах [1, с. 115].

Важливою умовою успішної війни є утримання лідерів громадської думки та військових експертів від розголошення ворогові своїх планів щодо контр-наступальних операцій. У найдавнішому трактаті про філософію війни «Мистецтво війни»

Сунь-Цзи говориться: «Форма у війська подібна до води: форма у воді – уникати висоти і прагнути донизу; форма у війська – уникати повноти і вдаряти по порожнечі. Вода встановлює свою течію залежно від місця; військо встановлює свою перемогу залежно від супротивника» [4, с. 57]. Доки ворог напружується, намагаючись розгадати ваш наступний хід, він неминуче розкриває свою стратегію.

Чи не найважливіший досвід надають нам результати військових операцій, що велися загарбниками на чужих територіях. Всі ці війни неминуче закінчувались поразкою агресора. Карл Клаузевіц у своїй загальновідомій роботі «Про війну» зазначає: «Щоб розтрошити ворога, ми повинні порівнювати свої зусилля з його силою опору, яка виражається результатом взаємодії двох факторів, невіддільних один від одного: розміром доступних йому засобів та його волею до перемоги. Розмір доступних засобів противника до певної міри піддається оцінці, оскільки тут усе зводиться до цифр. Однак визначити його волю до перемоги важче, і вона може бути оцінена певною мірою лише силою мотивів, що штовхають його до війни» [2, с. 196]. У цьому контексті, попри переважаючі матеріальні ресурси російських окупантів, воля до перемоги та незламний моральний дух української армії і народу, що чинять шалений опір цинічним і жорстоким російським агресорам, підкріплені цінностями збереження власної ідентичності та захисту власних територій, кордонів і мирного населення.

Список використаних джерел:

1. Грін Роберт. 48 законів влади. Київ. 2017. 607 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Robert_Greene/48_zakoniv_vlady.pdf
2. Клаузевиц К. Принципы ведения войны. Центрполиграф. 2009. – 224 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=74585&p=34
3. Кніпп Керстен. Звіт SIPRI про витрати на оборону: Зброя приходить на зміну дипломатії. URL: <https://www.dw.com/uk/звіт-sipri-про-витрати-на-оборону-зброя-приходить-на-зміну-дипломатії/a-38559940>
4. Сунь-цзи. Мистецтво війни / Сунь-цзи; переклад Григорія Латника. – К. : Арії, 2014. – 128 с.

УРОКИ «ХОРВАТСЬКОГО СЦЕНАРІЮ» ДЛЯ УКРАЇНИ

Сьогодні Україна переживає дуже складні часи, коли на карту поставлені держана цісність, суверенітет та, загалом, збереження національної ідентичності українців. Хоч цей збройний конфлікт ще не закінчився, однак корисним є вивчення досвіду інших країн, які зазнали воєнної інтервенції та успішно подолали практично всі негативні наслідки. Корисним уявляється досвід розв'язання збройного конфлікту в Хорватії в 1991–1995 роках.

Воєнні дії на території Хорватії мають багато спільного з війною в Україні: активна зовнішня агресія та процеси внутрішньої сецесії (внаслідок чого Хорватія втратила 27 % території, а під окупацією знаходиться близько 20 % української території); численні жорстокі воєнні злочини проти мирних жителів (Вочин-Буча, наприклад); етнічні чистки / геноцид; героїчна оборона міст, які стали символами нескореності та героїзму (Вуковар – Маріуполь); значний підйом національного духу; масова міграція та еміграція населення.

Для Хорватського конфлікту з появою утворення Республіка Сербська Країна існував ризик появи замороженого конфлікту, який в будь-який момент міг спалахнути з новою силою. Так само й зараз є тенденції до затягнення війни в Україні Імперські амбіції сербів (створення «Великої Сербії»), як і зараз росіян («Русский мир») штовхали й штовхають країн-агресорів до застосування навіть заборонених методів ведення війни задля знищення національної ідентичності суперників. Також схожим є розрив в військовому плані: гарно підготовлена армія сербів та новостворені загонами самооборони у хорватів, а також Росія, яка постійно накопичувала військову міць та Україна, яка хоч і закалилася в 2014–2015 роках, однак внаслідок незадовільної внутрішньої політики не забезпечила воєнний сектор.

Активні дії в Хорватії тривали близько півроку, згодом відбулося підписання перемир'я та проведення здебільшого політико-дипломатичних заходів. В цей час Хорватія займалася економічним розвитком та зміцненням своїх збройних сил. В Україні до сих пір триває активна фаза, однак, деякі європейські країни вже намагаються схилити країну до перемир'я з агресором.

Значною відмінністю цих конфліктів є те, що на території Хорватії був введений миротворчий контингент ООН, що не дозволяла двом сторонам проводити активні воєнні дії та переводив конфлікт в стадію «замороженого».

На третьому етапі Хорватія обрала наступний сценарій розвитку подій – звільнення відбувається в результаті силової операції та відмова від будь-яких компромісів з окупантами (Горбулін, 2015). Серед очевидних позитивів такого сценарію можна назвати реальну військову перемогу над агресором, можливість притягнення до відповідальності винних та можливість встановити свої правила на звільнених територіях.

Попередньо запропонований план (Z-4 (Загреб-чотири), що складався з трьох фаз: загального припинення вогню, угоди з економічної співпраці і переговорів про політичне врегулювання не отримав схвалення сербами й це дозволило хорватам активізувати наступ. (Нагірний, 2015). Таким чином, завдяки спецопераціям «Буря» та «Блискавка» було звільнено значну частину території. Інша ж частина ввійшла шляхом реінтеграції під егідою ООН (Ердутська угода). Ці території після м'якого влиття до складу Хорватії отримали спеціальний статус, але в більшості він стосувався економічного характеру (проголошення вільних економічних зон, звільнення від низки податків).

Аналізуючи весь процес мирної реінтеграції окупованих територій до складу Хорватії, варто виокремити три ключові комплекси проблем, які вдалося вирішити: завершено демілітаризацію окупованих регіонів; здійснено процес амністії; проведення виборів, що стали заключним етапом у процесі входження даних регіонів до складу Хорватії.

Чи можливий такий сценарій в Україні) Варто розуміти, що військову міць та ресурси, в тому числі людські, Сербії та Росії неможливо порівнювати. Також, варто врахувати, що Росія здійснює набагато активніші дії щодо винищення та залякування України – бомбардування всієї території та зтирання міст з лиця землі разом з населенням.

Блискавичне повернення Україною своїх територій можливе тоді, коли буде швидке та повноцінне оснащення військових об'єктами зброєю. Чого зараз не відбувається. Міжнародна підтримка є суттєвою, однак вона поки допомагає стримувати наступ росіян, але не здійснювати активний контрнаступ. Також, варто помятати, що у війні України та Росії активізувався

й інформаційний фронт, що дозволяє деморалізувати ворога та підтримувати бойовий дух українців.

Крім того, слід розуміти що, якщо війна в Хорватії була значним, але більш саропейським конфліктом, то війна Росії з Україною вже давно набула значення глобальної кризи з багатьма зацікавленими гравцями на політичній арені, які здійснюють тиск на обидві сторони.

Отже, досвід Хорватії слугує одним з найбільш успішних прикладів звільнення окупованих територій, який відбувався як в процесі мирної реінтеграції, так і в результаті силового сценарію.

Список використаних джерел:

1. Горбулін В. (2015) Три сценарії повернення Донбасу. URL: <https://www.ukrinform.ua/tubric-presshall/1924018-donbas-i-krim-tsina-povremennyya-zala-1.html>

2. Нагірний М. (2015) Миротворчі зусилля світової спільноти у хорватсько-сербській війні 1990-х рр. і сучасний український контекст. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_35

*Просяник А. С. (м. Київ, Україна)
franklin.angelinka@gmail.com*

ТОРГОВЕЛЬНІ СТОСУНКИ КНР ТА США

Взаємні звинувачення впливають із різних, але паралельних аналізів у кожній країні. Деякі американські стратегічні мислителі стверджують, що китайська політика переслідує дві довгострокові цілі: витіснити Сполучені Штати як провідну державу в західній частині Тихого океану та консолідувати Азію у блок, що виключає китайські економічні та зовнішньополітичні інтереси. Згідно з цією концепцією, навіть незважаючи на те, що абсолютні військові спроможності Китаю формально не дорівнюють Сполученим Штатам, Пекін має здатність створювати неприйнятні ризики в конфлікті з Вашингтоном і розробляє все більш витончені засоби, щоб заперечити традиційні переваги США. Його невразливий ядерний потенціал для другого удару в кінцевому підсумку буде поєднуватися з розширенням діапазону протикорабельних балістичних ракет і асиметричними можливостями в нових областях, таких як кіберпростір і космос.

Найпростіший підхід до стратегії полягає в тому, щоб наполягати на переважанні потенційних супротивників за допомогою переважних ресурсів і матеріальних засобів. Але в сучасному світі це рідко можливо. Китай і Сполучені Штати неминуче залишаться постійною реальністю один для одного. Жодна з цих великих держав не може довірити свою безпеку іншій, кожна з них продовжуватиме переслідувати свої власні інтереси, іноді за відносний рахунок іншої.

Протягом майже двох поколінь американська стратегія спиралася на локальну регіональну оборону американськими сухопутними військами – в основному, щоб уникнути катастрофічних наслідків загальної ядерної війни. В останні десятиліття Конгрес і громадська думка спонукали до припинення таких зобов'язань у В'єтнамі, Іраку та Афганістані. Тепер фіскальні міркування ще більше обмежують діапазон такого підходу. Американська стратегія була перенаправлена з захисту території на погрозу неприйнятним покаранням потенційних агресорів. Для цього потрібні сили, здатні до швидкого втручання та глобального охоплення, але не бази, що оточують кордони Китаю. Що Вашингтон не повинен робити, так це поєднувати оборонну політику, засновану на бюджетних обмеженнях, з дипломатією, заснованою на необмежених ідеологічних цілях.

Подібно до того, як китайський вплив у навколишніх країнах може викликати побоювання домінування, так і намагання переслідувати традиційні американські національні інтереси можна сприймати як форму військового оточення. Обидві сторони повинні розуміти нюанси, завдяки яким, здавалося б, традиційні та начебто розумні курси можуть викликати найглибші занепокоєння іншої сторони. Вони повинні разом прагнути визначити сферу, в якій обмежується їхня мирна конкуренція. Якщо цим керувати мудро, можна уникнути як військового протистояння, так і домінування; якщо ні, ескалація напруги неминуча. Завдання дипломатії – відкрити цей простір, розширити його, якщо це можливо, і не допустити перевантаження відносин тактичними та внутрішніми імперативами.

Китай може знайти запевнення у власному досвіді витривалості і в тому, що жодна адміністрація США ніколи не намагалася змінити реальність Китаю як однієї з найбільших держав, економік і цивілізацій світу. Американцям було б добре пам'ятати, що навіть коли ВВП Китаю дорівнює ВВП Сполучених Штатів, його потрібно буде розподілити на населення, яке

в чотири рази більше та брати участь у складних внутрішніх перетвореннях, спричинених зростанням та урбанізацією Китаю. Практичним наслідком є те, що значна частина енергії Китаю все ще буде спрямована на внутрішні потреби.

Обидві сторони мають бути відкриті для того, щоб сприймати діяльність один одного як звичайну частину міжнародного життя, а не самі по собі як привід для тривоги. Неминучу тенденцію втручатися один в одного не слід ототожнювати зі свідомим бажанням стримувати або домінувати, якщо обидва можуть підтримувати відмінність і відповідно відкалібрувати свої дії. Китай і Сполучені Штати не обов'язково перевищать звичайну операцію суперництва великих держав. Але вони зобов'язані докласти зусиль перед собою та перед світом.

Список використаних джерел:

1. Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні / Наук. ред. В. Юрчишин. – Київ : Заповіт, 2019. – 190 с.
2. Business as Usual? Economic Responses to Political Tensions / Christina L. Davis, Sophie Meunier. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/3524/c8c970fcb3b4506b23bb6eeff94ab55f20d.pdf>
3. The Future of U.S.-Chinese Relations – Conflict Is a Choice, Not a Necessity / Henry A. Kissinger. URL: <http://www.eastlaw.net/wp-content/uploads/2016/09/Kissinger-China-US-91ForeignAff44.pdf>
4. Trade Wars and their Effect on the Economy and You. URL: <https://www.thebalance.com/trade-wars-definition-how-it-affects-you-4159973>

Ratushniy D. M. (Kyiv, Ukraine)
denizioratushchini@gmail.com

PERCEPTION OF THE NATIONAL VULNERABILITY: THE DANISH CASE

The theme of our investigation is a variety in vulnerability-perception and post-war society reaction in the different countries or states. We make a focus on the Danish case, namely – on the middle-nineteenth century tract of Denmark history, which is intertwined with an active Prussia politics (mainly military) and risks of lose own sovereignty and identity.

There are many studies considering the ways of how Denmark got success in spite of various limits; results of some of them we will briefly show later. We have attempted to determine, *why* regardless to all of own efficient-in-future sides Denmark nevertheless got into vulnerable situation and which elements thus situation consisted of. After we have considered whether these elements were gone through the history process, or became an important part of Danish comparative success.

The same stimuli on the some subjects can provide its different reactions. Of course, there are also some oscillations between the first-glance “same” stimuli, that opens a rich field for the speculations about their real similarity. So, one can ask, is there any reason to do some research in which reactions on the certain events would be considered? By the way, it is possible to announce one type of event, or rather state, that can be named as general for the different subjects we can talk about. This total experience we can call as *vulnerability for existence*. No matter whether we are talking about individual (even about non-human, it worth to note) or whether about some degree of social organization – but being-threat is one of the strongest (if not the most powerful one) drives for subject-behavior.

In addition, there is no differences in the causes of this threat after all (if excluded some idiosyncrasy in regard of certain types of phobias single as well as collective ones). The *output* itself in turn can be enormously different. Some of the societies becomes stronger and more stabilized herewith; other suffers from the multitude problems that can be described as dis-integrity. Sometimes this decay is tied with the growing state-power and some authoritarian instruments, which should not be taken as an accurate sign of a growing society itself.

We have supposed that it is so because of non-same cultural background and socio-economic conditions in the societies as well as because of strategy chosen by elites. We decide thus to use these three crucial factors for an analysis of the Danish case. All this things forms an input of the vulnerability situations; output in turn was considered as the special Danish society legacies that distinctly aroused in the second half of XIX century and still have an influence on this Scandinavian country.

In the first half – middle of the XIX century there were two main currents for Denmark state. On the one hand was loosing of Norway part of monarchy, on the other – the growing power of the German Nationalism. The former current had the next influence: there began the process of becoming homogeneous Denmark instead of multinational Oldenburg monarchy state. In addition, this event made Sweden again the

strongest state among the Scandinavian, and potential unifying of the region was no more possible at the conditions likely to the Kalmar ones.

The latter current brought a few menaces for the Denmark. At first, there were doubts in capacity and even existing of a separate Danish identity, while the pan-germanism ideas were on its peak. Denmark and Danish people had to choose between German, Scandinavian or separate Denmark apperception. First variant could led to the assimilation of Denmark itself, but the last two led to the future conflicts with the Prussia, that had an intention to unify around itself all the German lands. For at the end Denmark chose third variant, appeared the Schleswig-Holstein problem.

So, vulnerability for the Denmark (and it will remain until the Cold War time) consisted in following elements: 1) sovereignty menace; 2) territorial menace; 3) loosing of identity menace; 4) economic menace. The main menace was the first one; crucial for it became year 1864 and loosing in Second Schleswig war. The main consequences of it became improving of the social coercion and national identity (process that had begun before the Schleswig wars), refusing the multinational concept of previous Danish state organization and proceeding to the more homogeneous and directed into inner progress society into the conterminous of XIX and XX centuries.

References:

1. Campbell J. L., Hall J. A. (2010). Defending the Gellnerian premise: Denmark in historical and comparative context. *Nations and Nationalism* 16 (1). C. 89–107.
2. Dyce J. (2015). Grundtvig of Denmark – (Still?) a Guide to Small Nations: Some Grundtvigian Reflections on the Scottish Independence Referendum Debate. *Grundtvig-Studier*, 65 (1).
3. Jenkins R. (2000). The limits of identity: ethnicity, conflict, and politics. *Sheffield OnLine Papers in Social Research*, no. 2.
4. Lundvall B.-Å. (2009). The Danish model and the globalizing learning economy: Lessons for developing countries. *WIDER Research Paper*, No. 2009/18.
5. Lykketoft M. (2009). The Danish Model: A European success story. *Friedrich-Ebert-Stiftung International Policy Analysis*.
6. Mouritsen P., Olsen T. V. (2011). Denmark between liberalism and nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, Taylor & Francis.
7. Østergård U. (2006). Denmark: A Big Small State. The Peasant Roots of Danish Modernity. *National Identity and the Varieties of Capitalism: The Danish Experience*.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО: УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ ЗА УМОВ ВІЙНИ

Розглядаємо «національну ідею» як буденний конструкт (першого порядку), контекстом генерування якого є біографічна ситуація й досвід, що седиментується в запасі знань, перетворюючись у «правила користування» – стійких, відтворюваних інтерпретацій ситуацій, які роблять соціальний світ «зрозумілим». Якими є узвичаєні «правила користування» своєю належністю до нації? Національна ідея як сукупність суб'єктивних переконань виступає, з функціональної точки зору, такими «правилами», формулює очікування індивіда щодо його національної спільноти, артикулює суб'єктивно значущі сенси цієї належності [Шюц, Лукман: 2004, 28, 40–42; Ванденфельс: 2004].

Емпіричною базою слугують 20 напівструктурованих інтерв'ю із юнаками (7) та юнками (13) 15–24 років із яких 9 із особистим досвідом війни (проживали на окупованій території, в населених пунктах в стані облоги тощо) та 11 – опосередкованим, записані дистанційно 8–13 травня 2022. Рекрутинг інформантів, які представляють Київ/область (6), Чернігівську (1), Рівненську (3), Вінницьку (1), Кропивницьку (1), Миколаївську (1), Одеську (2), Херсонську (1), Запорізьку (4) області, здійснювався методом снігової кулі. Гайд містив 3 блоки: 1) ознайомчий, 2) уявлення про національну ідею, 3) воєнний досвід. Уявлення інформантів про національну ідею – репродуктивні, пов'язані із зовні засвоєними настановами. Їх загальне ставлення до України обрамлене поточними подіями, седиментація воєнного досвіду ще не завершилася, вагомий вплив на артикуляцію сенсів пов'язаних із Україною продовжує попередній досвід. Уявлення України як «гордої» країни «волелюбного народу» є загальноновизнаним сентиментом, але водночас це уявлення має почасти ознаки чогось несподіваного, ключові властивості національного в уявленнях інформантів ще не стали складниками їхньої природної настанови, навпаки, вона радше підважували усталене уявлення про Україну як пасивну, слабку, нездатну до великих діянь країну, що виразно резонує із їхньою власною соціальною пасивністю (за незначним винятком). Останнє пояснюється юним віком інформантів, які ще не

мають належної суб'єктності, досвідом війни, який скоротив для багатьох ресурсні можливості соціальної активності й посилив вагу базових аспектів виживання та типовою соціальною пасивністю властивою молодим українцям, що узгоджується із репрезентативними дослідженнями цінностей молоді останніх років. Не цілком позитивні sentimenti до країни, які часом фіксувалися в інтерв'ю, пов'язані знову ж таки не стільки з особистим досвідом, скільки із ретрансляцією уявлень їхнього близького оточення. І хоча для низки інформантів ці уявлення змінювалися в часі в принципових питаннях ідентичності, настанова на важливість підтримки зв'язків із «ближніми людьми», важливість цього зв'язку додатково зростає для молоді в умовах невизначеності, що потенційно підвищуватиме лояльність до норм у первинній групі до якої вони належать і від якої залежать. Тож, якщо уявлення про країну не змінюватимуться у їхньому «ближньому оточенні», крізь призму якого формуватиметься їхня «ти-настанова», то лишатиметься відкритим питання наскільки «гордість» стане конститутивним компонентом їхнього горизонту сенсів. Особисті життєві бажання інформантів вкорінені в їхній «ми-зв'язок» із близьким оточенням, батьками й нерідко опиняються в ситуації ускладнених рішень раніше простих побутових проблем (наприклад, відвідин офіційної установи в іноземній країні). «Ми-зв'язок» із країною лишається менш особистісним (за винятками більш соціально активних інформантів, тих, хто має родичів-військових). Більша соціальна активність має тісний зв'язок із більш особистісним переживанням національної ідеї. Для молодих людей «ми-зв'язок» із первинною групою лишається ще поки вагомим. Воєний досвід як такий не переживав «ми-зв'язку», а радше був інтегрований у вже попередні горизонти сенсів.

Асоціативні межі «українськості» показують зв'язок уявлень із набором масових стереотипів («борщ», «вареники», Київ, Львів, «пшеничне поле») й почасти школою («пам'ятки архітектури») і політичними інститутами («прапор»). Але центроутворюючим сенсом є категорія «дому» – дуже особистісна та інтимна, хоч її обрамлюють сенси, що вкорінені в масову культуру (рис. 1). Зрозуміло, що значущість цього центроутворюючого сенсу стала особливою за умов активної фази бойових дій. Якщо артикуляція цього сенсу обумовлена «актуальним теперішнім» їхньої життєвої ситуації, тоді виникає питання, що може його змінити, якщо гострота відчуження від рідного місця знизиться?

Список використаних джерел:

1. Шюц А., & Лукман Т. (2004). *Структури життясвіту*. Український центр духовної культури.
2. Вальденфельс Б. (2004). *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого*. ППС-2002.

Лук'яненко К. І. (м. Київ, Україна)

lukianenko.carina@gmail.com

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ. ЩО МОЖЕ ДАТИ ДОСВІД МИНУЛОГО ДЛЯ РОЗУМІННЯ СЬОГОДЕННЯ?

Люди воюють майже всю свою соціальну історію і не дивно, що проблема війни потрапила в предметне поле філософії досить давно, на самому початку розвитку філософії. Можемо згадати гераклітівські фрагменти, де він говорить про те, що війна загальноприйнята, що війна це загальний порядок речей, що війна це всім цар (Кесседі, 2009). Безумовно, Геракліт тут говорить про війну швидше метафорично, філософськи, але вже у Платона та Аристотеля ми зустрічаємо безпосередні міркування про ті війни, які вели греки.

Можна помітити тут зародження деяких загальних традицій, які можна простежити загалом у сучасних роздумах про війну. По-перше, примітно, що Платон починає розділяти всі війни, про які він може подумати, яким він є свідком, на два види (Тейлор, 2001). Одні з них ведуть між собою греки, і їх Платон називає «чварами», «розбратами». Він вважає, що це хвороба, яка вразила грецьку спільноту (до речі, хвороба – це досить живуча метафора, яка постійно використовуватиметься в подальших філософських підходах до осмислення війни).

Є другий тип війни – це війни, які ведуться проти решти всіх народів. Тут Платон не бачить жодних проблем: їх можна вести, і немає жодних підстав для того, щоб вигадувати спеціальні правила, за якими має вестися така боротьба.

Аристотель підхоплює цю традицію і починає говорити, що є деякі справедливі чинники, якими можуть вестися війни (Узбек, 2010). Власне, тут ми й бачимо зародження того, що зараз

називаємо теорією справедливої війни. Аристотель артикулює момент, що має бути справедливою причиною, яка дозволяє нам застосувати збройне насильство.

Якщо ми перемістимося ще на кілька століть уперед, то побачимо, що в IV–V століттях нашої ери християнські автори стикалися з необхідністю застосувати християнське вчення та обов'язки, які накладає на християнство статус релігії, яка стала у IV столітті державною.

Чому ж християни можуть вести війну? Тут необхідно пам'ятати твори Амвросія Медіоланського та Августина Аврелія, які фактично створюють доктрину справедливої війни. Амвросій і Августин починають говорити про те, що існують ситуації (нехай і не так багато), коли християнин не просто може, а повинен вести війну. Це ситуація, коли він відчуває божественну волю, коли він бачить, що сам Бог керує ним та спрямовує його.

І вже в Новий час замість ідеї війни як покарання виникає ідея війни як захисту чи захисту суверенітету. Відтепер центральне поняття політичної філософії – право та безпека держави, її треба обороняти насамперед. Справедливою причиною війни виступає самозахист, який не цікавив християнських авторів або менше їх хвилював.

У XX столітті з переродженням теорії справедливої війни ми побачимо, що теорія суверенітету займе положення про права людини. Тепер ідея захисту прав людини буде домінуючою. На цій підставі американські, британські, північноєвропейські філософи вибудовуватимуть свої міркування про можливість морального обмеження війни та одночасно про моральні обов'язки брати участь у війні. Як правило, для цього використовується консеквенціалістський аргумент: держава має певні права, але водночас і обов'язки перед громадянами.

Частково в цьому ми можемо побачити, що сучасна теорія справедливої війни насамперед виявляється ліберальною теорією війни. Це, безумовно, виявляється так, оскільки більшість сучасних мислителів, звісно, стоїть на ліберальних позиціях – тих мислителів, які намагаються висловитися наскільки можна морального обмеження війни. З іншого боку, мені бачиться в цій тенденції один значущий і, можливо, небезпечний елемент: ми бачимо тут реставрацію серпневого підходу до мислення про війну, бачимо, що держава тут виступає як суб'єкт, що захищає вищі цінності, якими є права людини. Держава може,

намагаючись захистити права людини, використовувати військове насильство, ведучи війну проти тих, хто сприймається як ворог свободи, ворог прав, ворог людини, ворог роду людського, таку тенденцію ми зараз бачимо в діях російської федерації, що намагається «захистити» російськомовне населення.

Список використаних джерел:

1. Кессіді Ф. Х. (2009). Геракліт та діалектичний матеріалізм. Питання філософії.
2. Тейлор А. Е. (2001). Платон: людина і її творчість. – Лондон Methuen&Co.
3. Узбек К. М. (2010). Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури. – Донецьк : Східний видавничий дім.
4. Козаков М. М. (1995). Спископ та імперія: Амвросій Медіоланський та Римська імперія в IV столітті. – Смоленськ.

*Петрухін С. В. (м. Кривий Ріг, Україна)
sergiy6543@ukr.net*

ІСТОРИЧНІ НАРАТИВИ М. ШАПОВАЛА ПРО УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО

В умовах повномасштабного наступу Російської Федерації 24 лютого 2022 р. постає на часі кардинальне переосмислення історичного досвіду українського народу щодо збройних конфліктів та розбудови власного війська, оскільки це дасть можливість не тільки зрозуміти події сьогодення, але виробити нову стратегію, яка дозволить уберегти майбутні покоління від повторення помилок минулого. Звертаючись до наративів громадсько-політичного діяча часів УНР, вітчизняного соціолога М. Шаповала, ми можемо констатувати, що його ідеї не втратили своєї актуальності, а тому вважаємо за необхідне репрезентувати пропозиції щодо українського війська, які він висловив ще на початку ХХ століття. Власне як тоді, так і сьогодні Україна зіткнулася із навалю російської орди, яка прагнула захопити, підчинити та пограбувати наші території, а також з проблемою щодо розбудови сильного українського війська. У зв'язку із більшовицькою окупацією українських територій, М. Шаповал змушений був в 1919 р. емігрувати до Чехословаччини. Там же починає працювати над розробкою нової стратегії відродження та

розвитку України, що можливо було після детального вивчення основних причин поразки українсько-визвольної революції (1917–1921 рр.). Одним із таких чинників, на думку М. Шаповала, була відсутність на ті часи сильної української армії, яка була би оснащена усім необхідним для оборони від зовнішніх ворогів. Для вирішення цієї проблеми М. Шаповал, рекомендує:

Насамперед, розпочати будівництво власної армії, яка захищатиме Україну від зовнішніх та внутрішніх ворогів, оскільки її відсутність – це пряма загроза суверенітету країни та поневолення, а тому армія має представляти увесь український народ, який творитиме технічний апарат для захисту інтересів України [2, с. 1].

По-друге, якщо Україна опиниться в ситуації, коли російський народ знову захоче поневолити українців, а сильної армії на той момент ще не буде, то необхідно її швидкими темпами створити, як нову фізичну силу, а військове обладнання по можливості почати збирати на лінії фронту за допомогою «летючих загонів» [1, с. 68], що є характерним явищем в сьогоденні, коли маємо вдаватися до таких самих процедур.

По-третьє, існування сильної боєздатної армії є запорукою миру та добробуту в Україні, а також гарантією стримування від необдуманих агресивних вчинків зовнішнього світу [0, с. 2], тобто кожен має зрозуміти із сусідів, що хто посміє посягнути на нашу незалежність, той згине в темній безодні.

По-четверте, українська армія має будуватися за територіальним принципом, тому що це має велику вагу для підвищення морального рівня солдата, оскільки у власній домові він не буде робити необдуманих вчинків, які могли б як-небудь зганьбити честь і гідність його родини, а перебуваючи в чужому місці, може проявляти безцеремонне ставлення до місцевого населення. Проте, це не стосується спецвійськ, такі як флот, авіація, автомобільна служба, залізничні та ін., які потребують необхідної підготовки, а тому мають бути формуватися у місцях з відповідними технічними можливостями [3, с. 2].

По-п'яте, обов'язок військової повинності має бути для всіх громадян України, а не для окремої її частини, тому що держава це примусовий союз, а тому оборона її суверенітету має стосуватися кожного українця.

По-шосте, М. Шаповал виступає проти найманого війська, оскільки це формує хибне уявлення в населення щодо обов'язку захищати незалежність та суверенітет України від зовнішніх ворогів.

По-сьоме, українське військо має будуватися не тільки на покращенні фізичної якостей та витривалості, але й має робитися великий акцент на інтелектуальному та морально-етичному розвитку солдата, адже демократична країна будується на відкритості, а тому їй ні-до-чого спиратися на темну масу.

По-восьме, військове виховання має орієнтуватися у першу чергу на розвиток «лицарського завзяття», «честі і поваги вояка», «патріотизму», «товариської єдності» і «дисциплінованості».

По-дев'яте, необхідно підготувати професійних «старшин-офіцерів», які прагнутимуть до вдосконалення та самоосвіти з військової царини, а також своїм прикладом надихатимуть українських вояків.

І нарешті, потрібно створити інститут «шановної старшини», який врегульовуватиме конфліктні ситуації між солдатами та офіцерами, а також займатиметься підтримкою духовно-морального контакту з громадськістю [3, с. 2].

Таким чином, ідеї М. Шаповала залишаються актуальними в сьогоденні та можуть бути використанні при розбудові нового війська.

Список використаних джерел:

1. Протокол засідання Генерального Секретаріату № 26 від 26 грудня 1917 р. (1997). *Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2-х т. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.* Ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф. та ін. Київ.

2. Реферат М. Шаповал. *Свобода: український щоденник. Svoboda: Ukrainiandaily.* Джерсі-Сіті, 16 лютого 1925. Ч. 38.

3. Шаповал М. Військо Української Республіки: підвалини військової організації. *Відродження: щоденна безпартійна демократична газета.* Київ, 5 травня (22 квітня) 1918. Ч. 32.

КРИЗА ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: ПРИКЛАД ДРУГОЇ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

На початку ХХ ст. у світі точилась активна боротьба між демократичними та автократичними і тоталітарними режимами за статус найуспішнішого державного ладу. Особливо активними ці процеси були в країнах Центрально-Східної Європи.

Відновлена 11 листопада 1918 р. Польська республіка опиралась на сторічні традиції демократії та вбачала свій політичний розвиток в цьому ключі. Передбачалося створення всіх сучасних демократичних інститутів влади та надання населенню значних свобод.

Важливим чинником у становленні Польщі і легітимізації влади мали стати вибори до законодавчого сейму. 28 листопада 1918 р. було опубліковано «Декрет про виборчий закон» і призначено вибори та розгорнуто широку кампанію за участь населення у виборах (*Wybory do warszawskiej konstytuandy, 1918*). В тому числі активно агітували брати участь у виборах і українське населення, адже воно складало значну частину Польської держави.

Комуністи бойкотували вибори, вбачаючи у них спробу капіталістів відволікти маси від революційної боротьби (Алексієвець, 2002, с. 100–101). Вони вважали, що необхідно опиратися на Ради робітничих депутатів у побудові державного устрою та вертикалі влади, а не давати у революційний час право голосу усім прошаркам суспільства, закликали робітників бойкотувати вибори і боротися за диктатуру пролетаріату (*Jabłonski, 1962*). Фактично фони виступали проти демократичного шляху розвитку держави.

26 січня 1919 р. відбулися вибори до законодавчого сейму, які завершували перший етап становлення незалежності відродженої Польщі як демократичної держави (Алексієвець, 2002, р. 100–101). Комуністи не були представлені у польському парламенті, водночас їх діяльність кваліфікувалася як незаконна а компартія та її національні представництва, такі як Комуністична партія Західної України (КПЗУ) та Комуністична партія Західної Білорусі (КПЗБ), були заборонені (Зашкільняк, 2002, с. 449).

Діяльність комуністів із середини 1919 р. перейшла у площину теоретичної популяризації здобутків революції в Росії

і протиставлення чинній польській владі. Проте вже з початку 1920-х рр. діяльність польських комуністичних сил (в тому числі КПЗУ та КПЗБ) почала керувалась з СРСР та велись пошуки інструментів до обходу заборони діяльності та спроби використати демократичні інструменти та інститути у своїх цілях.

Однією з таких цілей стала українська громада Холмщини та Підляшшя. Впродовж 1918–1930 рр. місцевий український політикум, на відміну від Галицького, брав активну участь у політичному житті держави – депутати обирались до Сейму та Сенату, була створена мережа локальних недержавних організацій, друкувались газети, політичні представники мали вплив на все українське населення в державі.

Практично все суспільно-політичне життя місцевого українського населення оберталось навколо недержавної організації «Рідна хата», створеної у 1919 р. та офіційно зареєстрованої 12 червня 1922 р. З серпня 1922 р. було отримано дозвіл польської влади на відкриття філій в усьому Люблінському воєводстві. Організація також опікувалась виданням газети «Наше слово», на сторінках якого точився політичний дискурс та яке було однією з найвпливовіших українських періодичних видань регіону (Перга, 2014, с. 96).

Впродовж 1924–1926 рр. комуністам вдалось інтегруватись у лави організації та демократичним способом захопити у ній владу. Результатом цього стало перетворення філій організації в підпільні ячейки КПЗУ, газету було перетворено на рупор політичної пропаганди, а вплив на місцеве населення було конвертовано у обрання про-комуністичних активістів до Сейму та Сенату Польської республіки.

У 1925 р. поліція Люблінського воєводства викрила цю схему, організацію було офіційно закрито а друк газети припинено (Перга, 2014, с. 98). Багато членів товариства були заарештовані за співпрацю з комуністами та підриг устоїв держави. В подальшому організація продовжувала свою діяльність нелегально, проте значного впливу на суспільно-політичне життя регіону не становила.

Підсумовуючи, можна зазначити що ще на початку ХХ століття, коли демократичні режими активно конкурували з тоталітарними та автократичними, останні не цурались використовувати демократичні інститути у досягненні своїх цілей. Знецінення та викривлення в суспільній уяві однієї з основних форм прояву народовладдя, а саме самоорганізацію на локальному рівні, зіграло значну роль в подальшому переході

Польської республіки від демократичної держави на початку 1920-х рр. до автократичної в другій половині 1930-х рр. Іншим важливим аспектом можна вважати ілюстрацію крихкості інститутів демократичної держави та відсутність інструментів протидії та захисту своїх громадян в подібних ситуаціях.

Список використаних джерел:

1. Jabłonski H. (1962). *Narodziny drugiej Rzeczypospolitej (1918–1919)*. Warszawa : Wiedza Powszechna.
2. Wybory do warszawskiej konstytuanty. (15.12.1918). *Nowy czas*, с. 4.
3. Алексієвець Л. М. (2002). *Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918–1939*. Тернопіль : Економічна думка.
4. Зашкільняк Л. О. (2002). *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка.
5. Перга Ю. М. (2014). Діяльність українського товариства доброчинності «Рідна хата» (1919–1930 рр.). *Часопис української історії*, 95–100.

СЕКЦІЯ 4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ЕМПІРИЧНА ТА ПРИКЛАДНА СОЦІОЛОГІЯ У ВОЄННИЙ ЧАС

Блохіна І. О., Москаленко О. В. (м. Київ, Україна)

irinablohinal@ukr.net, olgets@ukr.net

КОМУНІКАЦІЙНІ МЕТОДИ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Агресія РФ проти України з використанням широкого набору воєнних і невоєнних інструментів створюють серйозні виклики для нашої держави, національної безпеки. Відповідно, удосконалення інформаційних і комунікаційних методів протидії агресії є актуальною проблемою.

Термін «стратегічні комунікації» нині офіційно вживають в українському законодавстві після впровадження у новій редакції Воєнної доктрини України. У документі «стратегічні комунікації» визначено як «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави». Окремі аспекти застосування стратегічних комунікацій у протидії агресії, зокрема скоординоване використання комунікативних можливостей держави, розглянуто в національних документах з оборонного планування [2]. В умовах протидії агресії стратегічні комунікації виконують дві основні функції:

- внутрішню – забезпечують комунікацію з суб'єктами конфлікту;
- зовнішню – забезпечують комунікацію з навколишнім середовищем.

Зовнішня комунікація забезпечує стійкість системи протидії, а внутрішня, пов'язана з управлінням воєнним конфліктом, забезпечує постійний зв'язок між суб'єктами та об'єктами управління, що і зумовлює значущість інформації. Відсутність достовірної інформації призводить до стагнації структури

управління, яка починає працювати інертно, безрезультатно, що призводить до розвалу цієї системи [1].

Отже, одним із найважливіших елементів протидії агресії є процес комунікації – прямий і зворотний зв'язок між усіма об'єктами. Необхідне рішення противник формує через зміну його сприйняття. Сприймання – це активний процес, який створює, а не фіксує реальність. Приймаючи рішення, противник використовує інформацію про район конфлікту, свої війська і війська противника, їх бойові можливості. На основі технологій стратегічних комунікацій забезпечується такий вплив на канали отримання інформації та зміст повідомлень, які переведуть прийняте рішення у потрібне русло. Противник використовує найсучасніші методи оптимізації та шукає оптимальне рішення, однак це не буде дійсно оптимальне рішення, задалегідь визначене нами. Щоб прийняти власне ефективне рішення, необхідно знати, як формується рішення противника, що ґрунтується на інформації, яку він вважає правдивою. Стратегічні комунікації в цьому процесі забезпечують функціонування національної системи стратегічного, оборонного та оперативного планування, а також зниження результативності системи оперативного планування противника. Коли процес прийняття рішень стає мішенню, необхідно забезпечити безпеку власної стратегічної та оперативної функції.

Інформаційні, культурні, структурні і нормативні недоліки у процесі прийняття рішень з питань національної безпеки можуть бути найсерйознішою загрозою безпеці країни у протидії нападам. З огляду на це, можна визначити такі основні завдання стратегічних комунікацій в умовах протидії агресії:

- деморалізація противника,
- легітимізація своїх дій в очах населення,
- мобілізація цільових груп населення,
- підтримка власних політичних еліт.

Для вирішення цих завдань стратегічні комунікації додатково моделюють поведінку противника, імітують його рішення залежно від умов, обирають найефективніший інформаційний вплив, канали такого впливу.

Отже, через масштабність загроз в інформаційній сфері наявні види стратегічного стримування слід доповнити ще й стратегічним стримуванням завдяки використанню технологій стратегічних комунікацій – великомасштабного спеціального впливу на об'єкти інформаційного ресурсу та управління ймовірного противника.

Список використаних джерел:

1. Сальнікова О. Ф., Сівоха І. М., Івашенко А. М. (2019). Застосування методів рефлексивного управління в технологіях стратегічних комунікацій як засіб протидії загрозам гібридного характеру. *Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*, № 3, 16–22.

2. Сальнікова О. Ф., Сівоха І. М., Івашенко А. М. (2019). Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу. *Social Development & Security*, Vol. 9, № 5, 133–142.

*Осьодло В. І., Волянюк Н. Ю., Ложкін Г. В. (м. Київ, Україна)
v.osyodlo@gmail.com, n.volianiuk1@gmail.com, lozhkin35@gmail.com*

ПСИХОАНАЛІЗ ПРО ПРИРОДУ ЛЮДИНИ І СОЦІАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Розгляд насильства в координатах зіткнення інтересів та змагання воль, що торкається аспекту якщо не «раціональності», то «доцільності» насильства, можна знайти у творах мислителів від античності до новітніх часів. Значне місце в науці ХХ століття посідають дослідження війни в річищі «глибинної психології», що так чи інакше спираються на доробок психоаналізу. Зигмунд Фройд, фундатор психоаналізу, своїм відкриттям самосуперечливості, навіть саморозірваності людської душі влучив у резонанс із передчуттями і настроями європейського освіченого товариства межі століть. Прийняття новими науковими дисциплінами настанови про провідну роль безсвідомого в людському житті спричинили справжню революцію у природничому, гуманітарному та соціальному пізнанні.

3. Фройд не вважав себе філософом, однак його інтерпретаційні моделі охоплювали сферу суспільного життя, способи забезпечення в суспільстві миру, їх побічні ефекти-наслідки, витoki насильства та війни. За Фрейдом, людська натура містить в себе три автономні інстанції («просторова модель»). «Воно» (безсвідоме) є найглибшим шаром вроджених, генетично первинних неконтрольованих свідомістю імпульсів, потягів до задоволення. Вищим шаром психіки є «над – Я», тобто вкорінені в свідомість індивіда моральні та релігійні норми суспільства, що виконують у психічному житті індивіда функції обмеження, контролю та покарання. Проміжною ланкою між аморальними й ірраціональними потягами та

культурними обмеженнями є людське «Я». Цей шар дає змогу людині адаптуватися до середовища як посередник між стимулами середовища, імпульсами безсвідомого та руховими реакціями. З одного боку, спільне життя індивіда та встановлення внутрішнього миру в суспільстві можливе лише завдяки впровадженню культурних норм (моральних, релігійних заборон), обмеження у реалізації та сублимації (переведенні) енергії потягів («лібідо») у прийнятний для суспільства та індивіда спосіб. З іншого боку, зіткнення природних прагнень з культурними заборонами у психіці людини спричиняють викривлення поведінки, немотивовані прориви агресивності, насильства та інші психічні розлади. Згідно з концепцією Фрейда, агресивність, війна і збройне насильство в певному значенні слугує формою зняття накопиченого в суспільстві психічного напруження, породженого зіткненням несумісних складових психіки людини, вроджених і набутих.

Пізніше Фрейд інтерпретує конфліктність людської психіки як втілення притаманного Природі, Життю в цілому зіткнення протилежних сил – творчої енергії життя (Ерос) та природного прагнення руйнування, смерті (Танатос). На його думку, є дві схеми тлумачення витоків війни: 1) коріння війн закладені в агресивності людини, агресивність є наслідком зіткнення підсвідомих бажань людини з культурними заборонами та нереалізованістю бажань; 2) війна є одним з каналів виходу природного потягу до руйнування, смерті, ситуація розрядки напруження, накопиченого під тиском культурних заборон.

Фрейд звертає увагу на ту обставину, що насильство є засобом вирішення конфлікту інтересів між людьми, як це відбувається і в світі тварин. Однак, у людей і конфлікти, і засоби розв'язання еволюціонують до більш опосередкованих форм впливу на протилежну сторону, хоча метою залишається ствердження однієї волі над іншою, навіть коли йдеться про «конфлікт думок». Незмінною залишається ставка конфліктів – лідерство та власність, але чинники переваги зазнають істотних змін разом із формою конфлікту: брутальна сила поступається різним знаряддям (зброї, приладам, технологіям), що вперше дало змогу розумовим здібностям запанувати над грубою силою. Але сутність конфлікту, на переконання Фрейда, не змінилася: «ослабнувши від збитку, одна із конфліктуючих сторін опиняється перед нехитрим вибором – відмовитися від своїх домагань або бути знищеною».

Фройд звертає увагу та той позитивний момент, що перехід від грубої сили до царства законності супроводжується змінами у психіці людей. Вже не лише насильницький примус, а й общинні зв'язки (групові ідентифікації), спільні цінності, переваги, інтереси стають чинником поєднання суспільства в єдине ціле, встановлення порядку й утвердження міцності.

Слушною є пророча думка Фройда, що протистояти насильству культурна спільнота зможе лише за умов створення міжнародної безпекової інституції із необмеженими інструментами виконавчої влади. Єдиний і основний шлях до закінчення воєн полягає в тому, щоб створити всеосяжний контроль, який при загальній згоді має відігравати вирішальну роль у будь-якому конфлікті інтересів.

Список використаних джерел:

1. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции. М. : Наука, 1991. 456 с.

Ємельянова Ю. П. (м. Луцьк, Україна)

emelianovasev@gmail.com

ПРОБЛЕМАТИКА КОРДОНУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ

Українська соціологія по своїй легітимації у 90-ті роки минулого століття включилася у загальносвітовий процес розвитку соціологічної теорії і методології, тому не може обійти важливіші теми, серед яких, безумовно, є проблематика структури соціальної реальності та взаємодії головних її суб'єктів. Саме під час динамічних змін у соціальному просторі і трансформації великих за розміром соціальних систем теоретико-пізнавальні функції соціології можуть реалізуватися з найбільшою користю для суспільства (Резник А., Резник В., 2004). Дослідження соціальної динаміки на теоретичному рівні під час катастрофічних соціальних змін, які зараз відбуваються на Сході Європи (масштабні військові дії і захват Росією частини української території), у певній мірі виглядає як виклик сучасній вітчизняній соціології та соціальній філософії. Вчасне реагування науки на актуальну соціальну проблему може підтвердити і посилити прикладні функції сучасної соціальної теорії.

Для українського суспільства такою найгострішою проблемою є уточнення ідентичності й збереження системної цілісності під час військового протистояння з Російською Федерацією, що почалося з 2014 року, а у лютому 2022 року перейшло у широкомасштабну війну між двома країнами. Росія відверто демонструє небажання вважати суб'єктом сучасного соціально-політичного простору Україну, бачить цю країну елементом своєї соціокультурної системи і обґрунтовує свою позицію відсутністю навіть повноцінного облаштованого державного кордону між Україною Росією.

Україно-російський адміністративний кордон у радянські часи уточнювався впродовж 1919–1928 років, пізніше у 1954 (передача Криму Українській РСР), нарешті у 1991 році кордон отримав статус державного. Класична науково-теоретична позиція, яка стверджує, що кордон дозволяє системі існувати як цілісності, бути визначеною, має давню традицію, і вона також передбачає у кордону як функцію «фільтруючу» («легального контролю») так і «функцію контакту» (Ratti R., 1993). За Р. Парком, можна говорити про маргінальність кордону як соціального простору та про позиційну специфіку населення прикордонних регіонів (Park R. 1928). На бар'єрних та водночас контактних функціях кордонів наполягає В. Каганський, якій стверджує, що вони іноді можуть набувати функції активно діючого центру (Каганский, 1975).

Автор вважає, що кордон України з РФ («межу» між соціально-культурними системами) можливо також розглядати як агента активізації процесу ідентифікації та утвердження суб'єктності певної соціальної системи, у нашому випадку, України (Емельянова, 2012). Проблематика «межі» між соціально-культурними системами відноситься до фундаментальних тем суспільствознавства і в сучасному світі, який пережив чергову хвилю глобалізації, набуває нових вимірів. Взаємодія систем у режимі постійного конфлікту на кордонах посилюється і розгортається у часі набуття однієї системою більшої складності і суб'єктності, тобто потенціальної соціально-політичної міцності у певному регіоні.

Список використаних джерел:

1. Емельянова Ю. (2012). *Этнос в социокультурной реальности*. Севастополь : Изд-во СевНТУ, 2012.
2. Каганский В. Л. (1975). *О территориальных границах*. Москва : Изд-во МГУ.
3. Резник А., Резник В. (2004). Украинская социология после 1991 года. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 3, 22–46.

4. Park R. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 33 (6). P. 881–893.
5. Ratti R., Reichman S. (1993). Theory and practice of transborder cooperation. Basel: *Verlag Helbing & Lichtenhahn*. Frankfurt am Main.
6. Kagansky V. (1975). About territorial boundaries. Moskva : Publishing House of Moscow State University, 24–25.
7. Park R. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 33 (6). P. 881–893.
8. Ratti R., Reichman S. (1993). Theory and practice of transborder cooperation. Basel: *Verlag Helbing & Lichtenhahn*. Frankfurt am Main.
9. Rezyk A., Rezyk B. (2004). Ukrainian sociology after 1991. *Sociology: Theory, Methods, Market Analysis*, 3, 22–46.
10. Yemelianova Y. (2012). Ethnos in sociocultural reality. Sevastopol : SevNTU Publishing House.

Іванкова-Стецюк О. Б. (м. Львів, Україна)
is.oksan@gmail.com

МЕТОД ЦИФРОВОЇ ЕТНОГРАФІЇ У ВИВЧЕННІ ВІЙНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВІЗУАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Із розвитком цифрових технологій, коли різноманітні аспекти соціального світу стають все більшою мірою доступними, зримі інтерпретації індивідуального досвіду все частіше «конкурують» у своїй популярності із вербальними. Це, серед іншого, стосується представленого в Інтернеті зорового ряду – як джерела інформації для вивчення траєкторій людських доль в контексті знакових масштабних історичних подій. Йдеться про світлини, відео, меми та інші зображення, які утворюють т.зв. візуальний універсум суспільства [Sztompka, 2005: с. 3–5]. Серед них виокремимо нет-арти – художні твори, створені для Інтернету та безпосередньо в Інтернеті, із використанням відповідного програмного забезпечення. Також їх називають цифровими малюнками.

Популярність цифрового образотворчого мистецтва невпинно зростає в останні роки. Багато митців, серед яких є дуже відомі, наприклад, Девіс Хонкі, Демієн Херст, Трейсі Емін, «проміняли» мольберт на iPad. Їх цифрові роботи, представлені у форматі медіа-презентації та/або у роздрукованому вигляді, прикрашають зали відомих музеїв світу. Втім, більшість нет-артів все ж розміщується на різного роду інтернет-платформах, створених не лише для

популяризації художніх творів, але й для налагодження комунікацій художників із глядачами, щодо актуальних проблем сьогодення.

Велика кількість візуальних матеріалів в інтернеті загалом та нет-артів, зокрема, актуалізують використання методів, які передбачають аналіз Інтернету як простору соціокультурних комунікацій нового зразка. Таким методом є цифрова етнографія. Його застосування має місце в дослідженнях, зорієнтованих на виявлення формоутворюючих елементів у системах соціальних взаємовідносин, в спільнотах та культурах [Marksam, 2005: с. 250], через поєднання архівної роботи із роботою в режимі он-лайн комунікацій, а включених спостережень – із новими формами цифрового та мережевого збору даних та їх медіа-презентації [Kozinets, 2015: с. 5].

Українська цифрова етнографія вже деякий час «набирає обертів». Зокрема, сучасні вітчизняні соціологи (Л. Бевзенко, О. Злобіна, В. Серета, В. Солдатова, О. Філіпова та багато інших) активно оперують візуальними даними у вирішенні поставлених перед собою наукових цілей, беручи до уваги здобутки своїх зарубіжних колег (Я. Данлон, Ж. Руш, Р. Сандалл, Б. Спенсер, К. Хайдер, П. Чіоззі та інші) у вивченні соціальних процесів та феноменів крізь призму візуальної культури. Для соціологів особливо важливими є праці, в яких здійснюється методологічний пошук у вивченні зорового контенту з перспективи візуальної соціології (Г. Бекер, П. Бурдье, Дж. Елкінс, П. Белл, П. Штомпка та інші).

Виразна тенденція до посилення візуальної складової в наукових працях загалом та методу цифрової етнографії, зокрема, актуалізує виклики, які стоять перед його використанням у наукових розвідках. Так, метод цифрової етнографії, будучи тісно пов'язаним не лише із соціальними науками, але й із гуманітарними, зокрема, історією мистецтва [Gross, 1974: с. 51–57], об'єктивно зумовлює широкий міждисциплінарний контекст застосування. Виникає певне протиріччя, між тенденцією «відстоювати переваги міждисциплінарного дослідження», з одного боку, та потребою у спеціалізації у сфері дослідження, з іншого [Wallerstein, 2004: с. 9–11]. До певної міри, таке протиріччя долається через дотримання логіки ведення дослідження у відповідних дисциплінарних рамках.

Так, для соціолога, який має на меті вивчати війну крізь призму візуальності, із використанням методу цифрової етнографії, важливим є належне обґрунтування критеріїв відбору дослідницьких кейсів та визначення оптимального алгоритму опису

візуальних даних, для виявлення ключових топіків – як невеликих розповідей визначеної тематики, та встановлення на цій основі характеру метанаративу. Такий підхід знижує ризики використання методу цифрової етнографії – як такого, що має розмиті дисциплінарні рамки у застосуванні, а натомість створює можливість належно використати його евристичний потенціал. Проілюструємо це на конкретному прикладі.

Попередньо відзначимо, що в українському сегменті Інтернет-простору, з часу початку повномасштабної російської військової агресії, накопичилося багато цифрових малюнків, потенційно ресурсних у вивченні впливів війни на життя людей, зокрема, на зміни у їх соціальній поведінці та в системах культурних цінностей й смислів. Зокрема, українські цифрові художники (Ольга Курська, Сергій Ткаченко, Юрій Болса, Ярослав Войцеховський, Ніна Савенко, Катерина Лісовенко, Дана Кавеліна, Саша Токарева, Інга Леві та багато інших) звертаються у своїх творах до теми злочинів проти мирного населення в часі повномасштабної війни росії проти України – як таких, що суперечать усталеним загальнолюдським цінностям і які не мають терміну давності. Звісно, така тематика так чи інакше завжди була присутня у творчості митців – живописців, графіків, скульпторів [Bourk, 2017]. Однак, на відміну від художніх творів «класичного» формату, нет-арти дають змогу максимально швидко реагувати на події, які відбуваються довкола і які масово проживаються членами суспільства, і при цьому виражати навіть не до кінця усвідомлені людьми почуття – як реакції на певні події. Тож закономірно, що нет-арти даної тематики зараз дуже популярні.

Дослідження візуального ряду із використанням методу цифрової етнографії передбачає необхідність здійснення докладного опису зображень (що зображено; хто зображений; кого не має на зображенні тощо) та їх інтерпретацію у соціокультурному контексті, зокрема, через виявлення специфіки образної мови та динаміки сюжетів художніх творів, представлених у цифровому форматі. Тобто йдеться про т. зв. «алгоритмічний візуальний аналіз» [Rettberg, 2014: с. 55].

Враховуючи апробаційний характер даної наукової розвідки, вважаємо виправданим звзити предметне поле нашого дослідження до аналізу одного доступного кейсу, охарактеризувавши його загалом та проаналізувавши усі візуальні дані, представлені у ньому. Це означає, що об'єкт дослідження не прив'язаний до візуальних феноменів і є загальним для соціологічних досліджень. В такий

спосіб забезпечується виконання методологічної вимоги щодо «вичерпності» бази даних у вивченні феномену з перспективи якісного аналізу візуальних повідомлень, зокрема, в рамках візуальної соціології.

Ми зупинили свій вибір на аналізі кейсу цифрової художниці, яка публікує свої роботи під ніком *Olga.art* (*Ольга Wilson*) на своїй сторінці у Instagram⁵. Творчість мисткині стала особливо популярною в часі війни в Україні: з перших днів повномасштабного російського вторгнення в нашу країну кількість читачів (фолловерів) відповідної сторінки в Instagram суттєво зросла і на даний момент складає близько 55,2 тисячі. Це є хоча й непрямим, та все ж достатньо переконливим свідченням того, що твори художниці співзвучні настроям, відчуттям та цінностям сучасних українців.

Ольга Wilson у своїх нет-артах торкається низки важливих і болючих для сучасних українців запитань. Як пережити втрату усього того, що є дорогим для людини? Як при цьому зберігати ментальне здоров'я, не черствіючи душею і, водночас, не втрачаючи оптимізму? Що ми можемо і повинні зробити на індивідуальному рівні, щоби страх, гнів та інші негативні емоції, зумовлені неможливістю протидіяти злу, спочатку каналізувалися, а відтак, змінилися відчуттям віри та надії у справедливість? Понад те, що відповіді на ці актуальні в наші дні запитання кожен українець шукає для себе самостійно, залежно від своїх особистих обставин, для наших співвітчизників є особливо важливим побачити можливі шляхи подолання травматичного досвіду жорстокої війни. Художниця опосередковано вказує нам на це, акцентуючи увагу на присутності втраченого в нашому житті. Втрачене в її творах є водночас реальним і нереальним, а метанаратив жертви фактично відсутній. Це досягається через використання низки художніх прийомів.

Так, для нет-артів *Ольги Wilson*, створених в часі війни (біля 150-ти цифрових малюнків), характерним є зображення глибоким синім кольором, із виразним ефектом «безтілесності» та «неземного сяйва», тих об'єктів, яких більше немає з нами, але «душа» яких є близько, через що ми практично фізично відчуваємо їх незриму присутність. Це насамперед близькі люди. Але не тільки. Художниця у своїх нет-артах, розповідаючи історії людських втрат та сподівань, «наділяє душею» домашніх улюбленців, дерева, квіти, будинки,

---

⁵ <https://www.instagram.com/Olga.art/>

словом, усе те, що є для люди значимим і дорогим. Малюнки доповнюються вербальними розповідями. Таким чином, нет-арти *Ольги Wilson* маємо підстави вважати фрагментами свого роду візуального щоденника. Їх аналіз дає нам змогу бачити, як в індивідуальних людських долях знаходять відображення зовнішні військові катаклізми; як психологічно проживається суспільством війна на рівні її «повсякдення»; що для людей в критичних обставинах становить найбільшу цінність.

Підіб'ємо підсумки. Метод цифрової етнографії має потенційно високий потенціал у дослідженнях збройних конфліктів з дослідницької перспективи, яка передбачає акцентуацію на виявленні впливів історичних подій на внутрішнє життя та долі людей. Зокрема, це стосується вивчення війни крізь призму візуальності, із використанням зорового ряду, представленого в Інтернеті, зокрема, нет-артів. Евристичний потенціал методу цифрової етнографії до певної міри можуть знижувати методологічні ризики, які стосуються відсутності виразної дисциплінарної теоретичної рамки. На такі виклики потрібно належно реагувати, зокрема, шляхом дотримання аналітичних процедур, які є стандартними в аналізі нечислових даних. Важливим у такому контексті є візуальні свідчення, які відображають актуальні для суспільства цінності та смисли.

Список використаних джерел:

1. Bourke J. (2017). *War and Art: A Visual History of Modern Conflict*. London : Reaktion Books.
2. Gross L. (1974). Art History as Ethnography and as Social Analysis: a review essay. *Studies in Visual Communication*, 1 (1), 51–57.
3. Kozinets R. V. (2015). *Netnography: Redefined*. SAGE Publications.
4. Markham A. N. (2007). The methods, politics, and ethics of representation in online ethnography. *Collecting and interpreting Qualitative materials* (ed. by N. K. Denzin & Y. S. Lincoln). SAGE Publications, 247–275.
5. Rettberg J. (2014). *Seeing Ourselves Through Technology. How We Use Selfies, Blogs and Wearable Devices to See and Shape Ourselves*. London : Palgrave Macmillan UK: Imprint: Palgrave Macmillan.
6. Sztompka P. (2005). *Socjologia wizualna: fotografia jako metoda badawcza*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. 150 с.
7. Wallerstein I. (2004). *World-systems analysis. An Introduction*. Durham and London : Duce University Press.

**EXPLORING THE POSSIBILITIES OF TEXT ANALYSIS
TO UNDERSTAND THE DISCOURSE OF HUMANITARIAN NEEDS
IN OCCUPIED AREAS**

During the full-scale Russian invasion in Ukraine, huge part of the country was occupied. At the beginning of June 2022, the President of Ukraine claimed that more than 20 % of Ukrainian areas are under Russian occupation (Президент України, 2022.06.02), at the moment, and this share tends to be increasing.

The access of Ukrainian government representatives, local and international NGOs to these areas is limited, so it is impossible or almost impossible to deliver any kinds of humanitarian aid there; also there are difficulties connected with data collection for assessing humanitarian situation and understanding potential humanitarian needs there.

Armed conflict imposes several limitations on data collection for social science researchers. First and foremost, there can be situations where the researcher could not guarantee the participant's security, which can result in the breach of the "minimizing harm" ethical principle and put the researched group/individuals at risk. The second concern is the inaccessibility of certain groups of respondents due to physical or political barriers (inability to reach dangerous areas, lack of means of communication, "spiral of silence" issue, lack of trust in research agencies etc.).

Communication, mediated by internet technologies, is one of the essential kinds of communication nowadays. Existing communities embedded in the context of social media tend to turn into "Virtual communities", that are "social aggregations that emerge from the Net when enough people carry on those public discussions long enough, with sufficient human feeling, to form webs of personal relationships in cyberspace" (Airoldi, 2018).

In this sense, local social media communities (chats), built around territorial units (e. g. city, district, etc.) tend to be extended neighborhood communities mediated by digital space. It is important to note, though, that they do not fully represent the local community per se, since they can be known / accessible for some residents, however, inaccessible for other categories of residents, they also might have internal moderation. The use of such chats also relies a lot on the availability and quality of

telecommunication and electricity supply; hence, some “blind spots” in this type of communication can stem from these limitations.

Applying Fairclough discourse-analysis model, local (city-related) chats on social media platforms should be analyzed in terms of (1) social situation /social practice; (2) situation and mode of content consumption and creation /discourse practice, and (3) the content/text itself (Jorgensen & Phillips, 2002). Thus, applying to the current exercise, the content of local chats (3) has to be analyzed as the one that created in (1) situation of the emergency, breach of normal social practices together with physical insecurity and barriers in fulfilling basic needs; possible loyalty to different sides of the conflict. As a discourse situation (2), here we have word-of-mouth spreading of information between neighbors (extended neighbors community), mediated by digital means.

For ensuring better preparation and response, globally, the emergency humanitarian response provided by both UN and non-UN organizations is being coordinated via the cluster-based approach (division into clusters as coordinating hubs, related to the specific technical areas) (IASC, 2006). Each cluster represents a specific area of humanitarian action and expertise; thus, using the terminology specific to the clusters’ area of expertise and operation could be helpful in mapping the humanitarian needs and gaps.

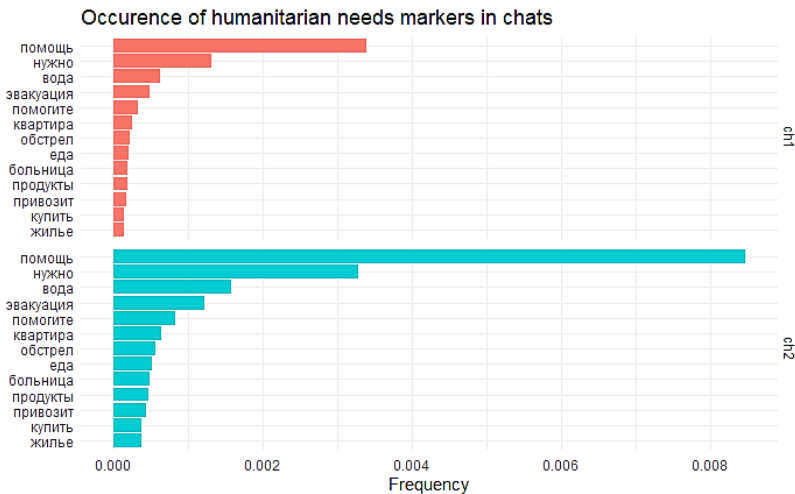
Volnovakha is a town in the South of Donetsk oblast, close to the 2014–2021 line of contact. It is the center of Volnovakha raion. Since the beginning of the full-scale Russian invasion in Ukraine, it has experienced severe damage. Since March 11–12 it was occupied by Russian forces and now, it is under the control of the “DPR” («Керівник Донецької ОДА каже, що ЗСУ залишили Волноваху. Що це означає?», 2022.03.13).

For the current analysis, messages from the two most popular Telegram chats, dedicated to Volnovakha were used. A number of participants in each of them is around 4000–5000. As the occupation of the town happened on 12-th March 2022, this date was selected as a starting point of the analysis. Chats’ histories up to June 2022 were analyzed. As needs markers, 295 words¹ that could serve as needs/items indicators for Food Security and Livelihoods, Protection, Shelter, Health, Water, Sanitation and Hygiene (WASH) areas were used. Also, the reference dictionary contained terms that can be related to humanitarian action and needs in general and used as a discourse markers for topics, related to urgent needs (e. g., humanitarian, aid, help, volunteers, need etc.). For the analysis, needs markers in Russian were used.

Attempting to understand the occurrence of needs and aid related words and topics, we have applied the “bag of words” and “n-grams” methods of text analysis to the content of these two chats.

Overall, from 48 769 words in total, only 10 069 were attributed to humanitarian discourse markers. The frequency of occurrence of these words is significantly lower than the frequency of occurrence of other words, which indicates that some other topics could be more debated in these chats.

Top-markers in both chats were general ones (“help”, “need”, “evacuation”), WASH (“water”), and Shelter related (“apartment”).

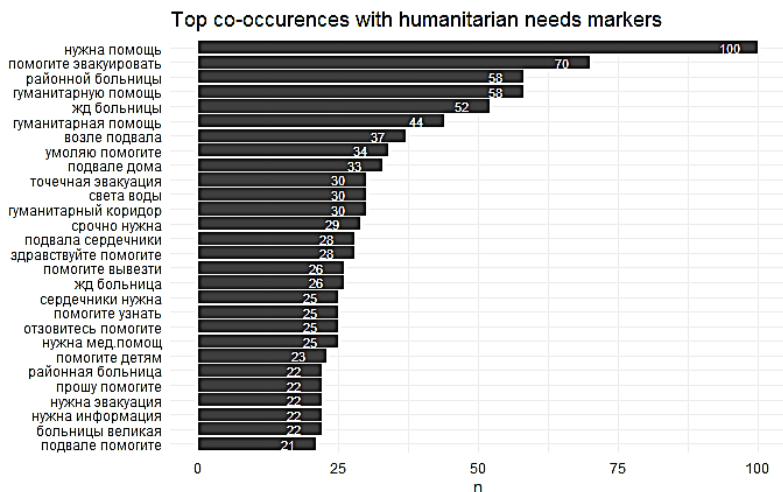
Fig. 1. Frequency of occurrence of humanitarian needs markers in each chat (words with n > 50)

N-grams approach in text mining represents frequencies of co-occurrence of n-words in the text. N-grams can be helpful in adding more context to the most occurred words (Slidge & Robinson, 2017). The following chart represents the co-occurrences of 2 words (bigrams) where at least one belongs to humanitarian discourse markers.

Among the top co-occurrences there were expressions like (“need help”, “please, help”, “urgently needed”) which means that people place their requests in Telegram chats. “Help [to] evacuate”, “humanitarian aid”, “humanitarian corridor” where one of most frequent co-occurrences with this set of words (n > 30). Among the “sectoral” or “cluster areas

related words” there were “raion hospital”, “railway hospital”, “basement” and “electricity [and] water” (utilities).

Fig. 2. Most frequent co-occurrences with humanitarian needs markers (n > 20)

These markers can be connected to either events, related to the certain entity (for example, attack on the hospital, evacuation, disruption of utilities) or actual needs and access to certain items, which requires further elaboration on each co-occurrence.

In conclusion, it can be noted that current kinds of text analysis could be helpful in assessing humanitarian situation in hard-to-reach areas as an additional source of information and complementary type of analysis. However, they have to be triangulated by other quantitative and qualitative pieces of research.

References:

1. Airoidi M. (2018). Ethnography and the digital fields of social media. *International Journal of Social Research Methodology*, 2018. URL: <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1465622>
2. IASC. (2006). *Guidance Note on Using the Cluster Approach to Strengthen Humanitarian Response*. INTER-AGENCY STANDING COMMITTEE (IASC). URL: <https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/IASC%20Guidance%20Note%20on%20using%20the%20Cluster%20Approach%20to%20Strengthen%20Humanitarian%20Response%20%28November%202006%29.pdf>

3. Jorgensen M. & Phillips L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. SAGE Publications.
4. Silge J. & Robinson D. (2017). *Text Mining with R. A tidy approach*. O'REILY Media.
5. Керівник Донецької ОДА каже, що ЗСУ залишили Волноваху. Що це означає (2022.02.13). BBC Україна. Retrieved June 01, 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60688909>
6. Президент України (2022.06.02). Промова Президента України в Палаті депутатів Люксембургу. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-v-palati-deputativ-lyuksemburgu-75533>

Лобанова А. С., Каритка В. В. (м. Кривий Ріг, Україна)
alla.lobanova@kdpu.edu.ua, karitkavvv@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (2014–2022): ОКРЕСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Екологічні проблеми є одними з найбільш гострих в сучасному світі. Забруднене повітря та водні басейни, знищення лісів, накопичення побутових відходів, наслідки кліматичних змін потребують посиленої уваги з боку урядів усіх держав світу. Не є винятком і Україна. Екологічні проблеми в Україні поглиблюються, *по-перше*, у зв'язку з тим, що у процесі видобутку корисних копалин порушуються геологічні умови, що призводить до деградації земельних ресурсів, відновити які нерідко стає неможливим. Особливо це стосується промислових регіонів, до яких відносяться Дніпропетровський, Запорізький, Донецький промислові регіони, частина територій з яких є тимчасово окупованою. А, *по-друге*, російсько-українською війною, яка розпочалася у березні 2014 року, коли РФ анексувала Крим і тимчасово окупувала частину Луганської та Донецької областей і з 24 лютого 2022 р. перейшла в фазу повномасштабного вторгнення російських військ практично на всю територію України. Тому *актуальність* дослідження екологічних наслідків російської агресії проти України є особливо значущою як для сучасної України, так і для її майбутнього. Отже *метою наукової рефлексії* є спроба у тезах окреслити небезпеку екологічних наслідків, які вже має і може мати у майбутньому Україна від російсько-української війни.

1. *Забруднення і пошкодження природних ландшафтів.* Як свідчать екологи, агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України. Під загрозою знищення перебувають близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га, природоохоронні території якої створені задля збереження видів та оселищ, існування для тисяч видів рослин і тварин. Російські війська, просуваючись вглиб природних територій на сході, півдні та півночі України, формують бази та фортифікаційні споруди, руйнуючи ліси, ґрунтовий покрив та території природно-заповідного фонду. Це призводить до деградації рослинного покриву та посилює вітрову та водну ерозії (Омельчук & Садогурська, 2022).

2. *Мінування та забруднення водних шляхів.* Під час наступу російських військ, обстрілів і бомбардувань міст та інфраструктури було завдано шкоди системам водопостачання, водовідведення та комунікаціям багатьох міст на півночі, сході та півдні України. Це загрожує запасам прісної води, спричиняє забруднення річок, які є джерелами водопостачання для промислових, комунальних підприємств та окремих домогосподарств (Лівіцька, 2022). Окрім того, вкрай небезпечна ситуація склалася в морській акваторії, оскільки російські військові замінували морські узбережжя та морські шляхи від Босфору до Одеси, постійно обстрілюють українські морські порти, зокрема Маріуполь, Бердянськ, Одесу та інші. Все це призводить до потрапляння отруйних речовин, зокрема нафтопродуктів, у море, що негативно впливає на морський біоценоз, порушуючи його.

3. *Хімічне забруднення повітря і ґрунтів,* яке відбувається під час обстрілів промислових об'єктів, соціальної інфраструктури, міст та селищ. Після детонації ракет та артилерійських снарядів утворюється низка отруйних хімічних сполук, а також велика кількість токсичної органіки, внаслідок чого забруднюється повітря та окислюються навколишні ґрунти, що вкрай негативно позначається на організмі людини, а також вбиває живі організми флори і фауни (Омельчук & Садогурська, 2022).

4. *Потенційна загроза радіаційної та ядерної безпеки,* яка існує внаслідок пошкоджень під час окупації Чорнобильської АЕС, Енергодарської АЕС, обстрілів Харківського фізико-технічного інституту, де розташована ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів».

Російська агресія проти України нанесла і продовжує наносити колосальні екологічні збитки як для екосистеми країни, так і для здоров'я і життя населення. Відновлення *соціально-екологічної рівноваги*, яка визначається як «такий спосіб взаємодії суспільства з природою, за якого *оптимально* використовуються та відтворюються природні та людські ресурси для задоволення *розумних* суспільних, групових та індивідуальних потреб» (Лобанова & Калашнікова, 2018, с. 37) потребуватиме: *по-перше*, юридичної фіксації екозлочинів РФ в Україні та відшкодування нанесених збитків; *по-друге*, систематичного екологічного моніторингу; *по-третє*, надпотужних трудових зусиль українського народу і, *по-четверте*, значних фінансових ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Омельчук О., Садогурська О. (2022). *Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України*. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>
2. Лівіцька А. (2022). *Півтора місяці війни: злочини проти довкілля*. Юридична газета. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pivtora-misyaci-viyuni-zlochini-proti-dovkillya.html>
3. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. (2018). *Порушення соціально-екологічної рівноваги як загроза безпеці життєдіяльності регіонального соціуму (на прикладі Криворіжжя та Донбасу)*. *Релігія та Соціум*, 3–4 (31–32), 31–37.

*Лапан Т., Химович О. (м. Львів, Україна)
tetianalap@yahoo.com, o.khymovych@gmail.com*

МОЖЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЇ У ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПОЛІ ВОЄННИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ ПРОБЛЕМ

Важливого значення під час війни набуває роль соціолога. Зі здатністю відрефлексувати тему російсько-української війни прямо пов'язане майбутнє нашої країни. Проаналізувавши сучасну соціологічну емпіричну базу в Україні із питань, пов'язаних з війною, можна лише частково, а не системно і комплексно проблематизувати війну як явище [1]. Більшість досліджень, проведених за час широкомасштабної війни в Україні, розкривають лише певні аспекти проблеми. З одного боку, надзвичайну важливість цих досліджень не можна заперечити. Але, також потрібно акцентувати увагу на розумінні

того, що, нажаль, такі часткові чи різноаспектні емпіричні соціологічні дослідження не можуть стати основою для більш комплексного і системного розуміння війни як широкомасштабного явища. У проведених соціологічних дослідженнях здійснюється точковий і недовготривкий зріз ситуації. Крім цього, вони і в подальшому не дадуть змоги концептуалізувати проблематику війни, бо не створюють можливості більш глибокого дослідження особливостей війни, її специфіки багатовекторності, багаторівневості і багатовимірності. З іншого боку, маємо визнати, що, нажаль, найбільш важливим є питання відсутності розуміння війни як певної дослідницької традиції серед соціологів України. Дослідницькі масштаби вивчення мілітарної проблематики в Україні перебували на маргінесі, в силу різних на це причин [2]. Сьогодні проблема дослідження війни як ніколи є актуальною. З'являється питання *що саме і яку проблематику соціолог має аналізувати у війні, що саме у війні є предметом і об'єктом аналізу соціології*. Ми б хотіли внести одразу ряд важливих, на наш погляд, зауважень, розподілу дослідження мілітарної проблематики на соціологію війни (і миру) та соціологію армії/ війська [3]. З точки зору рівнів соціологічного аналізу **соціологія війни** могла б аналізувати наступні проблеми (до прикладу):

Мегарівень (глобальність) – види війн (як от війна гібридна), фази війн (війна масштабна, короткотривала (бліцкриг) / довготривала), геополітичні настрої щодо питання миру та війни у світі, озброєння/ роззброєння у світі; воєнне насильство, правила ведення війни, міжнародні інституції для стримування воєнних загроз, збройна боротьба, воєнна політика, проблеми ризиків і безпеки за умов ядерної війни, питання мілітаризації/ демілітаризації світової спільноти і т. ін.

Макрорівень – готовність/неготовність суспільства до ведення війни, вивчення громадської думки щодо воєнних кампаній, воєнна організація суспільства, дослідження громадської думки щодо воєнної доктрини держави і т. ін.

Мезорівень – воєнно-цивільні відносини у розбудові громадянського суспільства і т. ін.

Мікрорівень – активізм цивільного населення, добровольчі ініціативи і формування, взаємна підтримки та людські відносини/стосунки, під час щоденних викликів та загроз війни, ресурс для забезпечення життя цивільного населення під час війни, залякування, емоції, страхи цивільного населення і т. ін.

Соціологія армії/ війська могла б аналізувати наступні проблеми (до прикладу):

Мегарівень – типи, види соціально-політичні особливості армій, міжнародні інституції (НАТО), військова служба, військова діяльність, військово-службові переміщення, військове насильство, полон і т. ін.

Макрорівень – суспільні функції армії, військово-соціальна структура суспільства, найманство, збройні сили, «приватні» армії, рівень готовності армії до участі у міжнародних військових операціях, питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, вирішення соціально-побутових проблем життя військових і т. ін.

Мезорівень – державні і приватні військові формування, військові статuti, атмосфера у військових колективах, військові традиції, бойовий потенціал, рівень боєздатності частин та підрозділів і т. ін.

Мікрорівень – особистість воїна, процес відбору та соціалізації у збройних силах, мотивація військової служби, бойова активність, усі аспекти професійної діяльності у військових колективах та участі військових у цивільному житті (взаємодія військового у всіх процесах соціального життя); військово-професійна адаптація до мирного життя; досвід воєнних операцій і т. ін.

Список використаних джерел:

1. Сайт Соціологічної групи «Рейтинг». URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>; Сайт компанії Info Sapiens. URL: <https://sapiens.com.ua/>; Сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/>; Сайт компанії Factum Group Ukraine. URL: <https://factum-ua.com/>; Сайт Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/ukrainci-ta-vijna>

2. Військова соціологія: як ініціатива в українському спротиві нищить рабську армію росіян. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/06/vijskova-socziologiya-yak-inicziatyva-v-ukrayinskomu-sprotyvi-nyshhyt-rabsku-armiyu-rosiyan/?fbclid=IwAR1gNTTrWVNp1DwrPR3Ka1rKdyujDFAn8DsZIUDs9SaTWvkm1qE2Va5ArkQ>

3. Ряд дослідників, які стверджують про виокремлення воєнної соціології і військової соціології. І в цьому існує теж певна проблема плутанини назв, обстоювання різних позицій, яка лише ускладнює і так непросту дослідницьку ситуацію.

(НЕ) ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ ВІЙНИ

Мета нашої роботи – дослідити та розкрити деталі умов та ситуацій з життя дітей на сході України в окупованих зонах за допомогою інтерв'ю та опитування серед підлітків й очевидців побаченого. Розкрити таку проблем, як обізнаність молоді в цій темі, бо після початку війни на нас впливає багато хвиль новин (як пропаганда так і достовірна інформація), тому багато дітей набагато швидше піддаються фейкам та неправдивим новинам. Нам важливо почути історію і думку кожного, розповісти та показати справжню реальність.

Об'єктом нашого дослідження стала війна на сході України, а саме те, що пов'язане з дітьми; відповідно предметом дослідження є наступне: 1) розповіді з життя підлітків, які у молодшому віці побачили справжню війну і пережили її; 2) ставлення сучасної молоді до подій 2014 року на сході України та їхні знання на цю тему.

Війна на сході України або Війна на Донбасі – збройний конфлікт, розпочатий російськими загонами, які вторглися у квітні 2014 року на територію українського Донбасу після захоплення Російською Федерацією Криму, серії проросійських виступів в Україні і проголошення «державних суверенітетів» ДНР та ЛНР. Конфлікт, після 24 лютого 2022 року, набрав характер міжнародного.

Інтерв'ю

Для нашого дослідження ми використовували два види дослідження – інтерв'ю і опитування. Ми врахували, що очевидці на той час були ще дітьми і багато можуть не пам'ятати, для цього ми провели інтерв'ю з ними. В нашому місті нам вдалося знайти п'ятеро підлітків, які змогли надати нам більш достовірну інформацію про події в Україні 2014 року, бо пережили все власним життям і пам'ятають до сьогодні.

Перше питання інтерв'ю показує, що всі очевидці були у віці 8–9 років. Головічці Вікторії було 9 років, вона сказала, що один снаряд пролетів поряд с її домом, але не зачіпив його. «Моему младшему брату исполнился годик и на следующий день мы сразу уехали.» – каже Вікторія. Хлопцю Сергію довелося навіть побути в Луганську в 2017 році і ось, що він розповідає: «Ніколи не забуду коли приїхавши вже в окупований у 2017 році Луганськ

підлітки, які мали постійне місце проживання там, перетворилися на бидло. Відтоді мій дух не переносить росіян та усе, що з ними пов'язано. Ця саранча забере увесь хліб та спотворить думки майбутнього покоління».

Матеріал, отриманий нами в результаті проведення інтерв'ю, є безцінним. Ми мали змогу дізнатися про історії дітей особисто від тих людей, яким довелося на власному досвіді дізнатися, якою нищівною була війна і залишається до сьогодні.

Опитування

Ми провели опитування серед місцевих шкіл, всього брало участь у цьому 5 закладів, приблизно 150 учнів 10–11 класів. Тож до якого висновку ми прийшли? Звісно, сумно, що більшість дітей були зовсім дітьми на момент початку бойових дій. Можливо, на щастя, через вік, діти не зовсім до кінця розуміли ситуацію, тому багато не пам'ятають і для деяких навіть було цікаво змінити місце проживання, але все ж таки, це великий «удар» для дитячого світогляду і подальшого життя. Через нинішню активну фазу війни в Україні діти потрапляють в таку саму ситуацію, тому це є ще більшою «травмою» для них. На питання про складнощі у зв'язку з війною, 67 % відповіло, що «Так», інші, можливо, ті самі діти, для яких все це було не зовсім зрозуміло, вони вважали переїзд «пригодою», а вибухів, тим паче, не розрізняли, відповіли «Ні». Наразі, станом на 2022 рік в Україні у біженців набагато більше складнощів, ніж в 2014 і це, звичайно, дуже прикро, через це потерпає велика кількість дітей.

Маємо наступні результати: 1) ми отримали всі історії та інформацію не із вторинних джерел, а особисто від тих людей, які змогли пережити цей жах; 2) ми проаналізували результати опитування в місцевих школах, дізналися рівень знань і ставлення дітей до цієї ситуації; 3) висвітлили головну проблему – вплив на розум та світогляд дітей під час війни, пропаганда та фейкова інформації.

Зібраний нами матеріал претендує на самостійність і новизну, тому що був зібраний з таких першоджерел, як інтерв'ю свідків війни України з РФ, так й відповідей на анкету старшокласників деяких шкіл нашого міста.

Kalashnikova A. O. (Kharkiv, Ukraine)

kalashnikova@karazin.ua

THE STORIES TO ESCAPE: THE SHELTERING POTENTIAL OF CO-CREATED FICTIONAL NARRATIVES

*The power in any society is with those who get
to impose the fantasy*

© Philip Roth

One of the frequent accusations towards the science fiction and fantasy products is their service to escapist needs of individuals (Nichols, 1976). In psychology and pedagogy escapism is widely regarded as the negative phenomenon, opposing to the normal socialization and adaptation (Lavrinenko, 2020; Sergeta et al., 2021), as it is associated with inability or unwillingness to cope with the social life challenges, expressed through cultural and/or behavioral rebellion. It emerges, in fact, as an answer of the vulnerable to the outer conditions (s)he isn't able to control, and if this inability is severe enough, it may result in addiction to the fictional world, character or activity. This addiction to the fictional (MMO games, fantasy films, comics, roleplaying and so on) is the great concern of our time.

However, escapism has also valuable social functions, giving an individual the way to withdraw socially inappropriate intentions, to decrease stress and break the monotony of the regular life (Novohatko, 2020). It is, therefore, inevitable, and in certain situations can serve the security of the social subject integrity.

The present paper is the sketch of a research on narrative escapism practices under the circumstances of the war in Ukraine. Being subjected to such large-scale and highly traumatic events, sometimes unable to provide the personal security, possessing no control of observed intervention, individuals tend to use fictional narratives to escape the burden. Besides the mentioned value for the individual sanity in complex situation, it also highlights the certain patterns of the really engaging stories creation – and of the (social) construction of reality.

The case I'm going to regard here is about the tabletop roleplaying game session, played in a basement shelter. A TTRPG is basically a game where players create the characters and impersonate them through the narrative trajectory; while the person called a game master sets the special, social and other parameters of the imagined world and answers

players' actions. These games aren't aimed to win, rather, to create a common story.

As the real world constantly reminds of its existence by invading the players' mind through the unwilling events (such as too loud noises we don't want to hear), the escape to the imagined one demands to create a space possessing at least the same level of realism, and, desirably, the higher levels of security, justice and causality. When it comes to the game practice, it means the game master has to introduce the maximum of means used to make an imagined world feel real. For example, through the introduction of physical activity the escapism becomes even deeper, providing the closer connection to the imagined events (Kuo, et al., 2016), but sole physical activity isn't enough.

As the game itself is an example of social communication, we can suggest the imagined world of the narrative, to feel real enough to engage people, has to be constructed in the same way as the "regular", real social reality does. And it is constructed through the consistency of the rules, the things, and the practices.

The rules are basic principles, ranging from physics to culture, mainly describing the world as the uncontrolled conditions it offers. The sheltering potential in co-created narrative lies in the ability to create the rules of the imagined world first, as opposite to the real world where an individual ability to control the circumstances is rather low. However, in most cases, the story doesn't go that deep, so the physics stays untouched, same applies to the basic rules of social interaction (tit for tat and so on). In a game, there are rules of the character creation and the certain activities performing, but they also could be changed.

Things, or material aspects, are the basis to compare and approve the subjects' models of the social reality in a real world. In the imagined ones, they are substituted with dices, figures, music, cosplay, maps and pictures, which lend their physicality to the imagined world of narrative.

Practices, the repeated actions, are the part that mostly engages the social subject with the things (s)he uses in the space of rules, – and it also engages the player. Repeated actions are predictable and, therefore, secure, even if they include dice roll with a character's death at stake.

Interestingly, though the basement situation is stressful in itself and clearly isn't the best one to use all the means of creating the "realisticness" of the imagined world, their absence or lack can be compensated by the players' wish to escape the real world. So the co-created narrative possesses the properties of existential shelter due to its controllability and embeddedness in the social communication itself.

References:

1. Lavrinenko V. (2020). Структурні та змістовні характеристики смислової сфери підлітків із неформальних об'єднань. Психологія і особистість, (1), 71–93.
2. Kuo A., Lutz R. J., & Hiler J. L. (2016). Brave new World of Warcraft: A conceptual framework for active escapism. Journal of Consumer Marketing.
3. Nichols R. (1976). Fantasy and Escapism. Canadian Children's Literature / Littérature canadienne pour la jeunesse, 20–20.
4. Novohatko A. (2020). Продюценти ескапізму в просторі масової культури. Філософські обрії, (44), 68–77.
5. Сергета І. В., Мостова О. П., & Панчук О. Ю. (2021). Характеристики соціально-психологічної адаптації дівчат і юнаків, що перебувають у віці 14–17 років: тенденції змін та проблеми формування. Science foundations of modern science and practice, 10, 310.

*Мацко-Демиденко І. В. (м. Київ, Україна)
idemidenko218@gmail.com*

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ СЮЖЕТІВ ПРО ВІЙНУ В СОЦМЕДІА НА ПРИКЛАДІ КОМУНІКАЦІЙ В ЗАКРИТІЙ ФЕЙСБУК-СПІЛЬНОТІ

Війна створює нову реальність, нові, не відомі раніше виклики для суспільства. Вже зараз можна говорити, що широкомасштабний наступ російської армії 24 лютого 2022 р. на територію України поділив життя наших співгромадян на «до» і «після» цієї дати. Збір емпіричних даних про війну, коли вона ще не завершена, має свої труднощі, але може підлягати аналізу, переосмисленню та прогнозуванню. Один з підходів до аналізу досвіду переживання війни – це дослідження обговорень війни у соціальних мережах.

Дане пілотне дослідження здійснювалось методом контент-аналізу повідомлень в закритій фейсбук-спільноті “Mammas”. Учасниками групи є жінки, переважно молодого та середнього віку, які мають дітей. Кількість учасників групи – 24 953. Аналізувались матеріали за період з 24 лютого по 26 травня 2022 р. Метою було виявлення контексту, в якому обговорюється тема війни жінками; мікросюжетів, які з'являються в цьому інформаційному полі; визначення найбільш обговорюваних мікротем поля та характеру комунікації.

У мирний час в закритій фейсбук-групі “Mammas” піднімались теми виховання дітей, здоров'я, сімейні проблеми тощо. Також група

використовувалась як інструмент пошуку педагогів для дітей, нянь, лікарів тощо. З початком війни жінки змушені замислюватись над іншими обставинами і піднімати абсолютно нові питання.

Один з найпоширеніших сюжетів обговорення після початку війни – евакуація населення. Тема евакуації є актуальною для цієї інтернет-спільноти, оскільки мами з дітьми починають шукати можливості виїхати з небезпечних або потенційно небезпечних територій, піклуючись про безпеку дітей та інших родичів. Публікації зі згадками про виїзд з'являються на другий день війни, 25 лютого і в першій такій публікації йдеться про пошук можливостей виїхати з Харкова. Піку обговорення ця тема досягає в перші тижні березня (дуже ймовірно, що саме в цей же час найбільшої інтенсивності досягають і евакуаційні переміщення населення України). Зокрема, пік обговорення евакуації – 4 березня (в цей день було найбільше постів з питаннями щодо евакуації), а після 22 квітня публікації на цю тему зникають зовсім.

У контексті обговорення евакуації дописи учасниць інтернет-спільноти можна класифікувати на декілька типів за. Сюжети, які найчастіше зустрічаються – про пошук можливостей виїхати (таких найбільше): пошук волонтерів, які вивозять людей; запитання про евакуаційні потяги; прохання про допомогу вивезти родичів (часто літніх або маломобільних) і знайомих; запитання про перетин кордону; пошук житла на Заході України.

Сюжети, які зустрічаються більш рідко, (але при цьому отримують найбільше вподобань та коментарів – а значить відгукуються учасницям спільноти) – це так звані емоційні дописи, про обговорення своїх почуттів у зв'язку з війною та евакуацією. Найчастіше це пости розпачу, наприклад про відчай через вимушену розлуку з чоловіком, який залишається, а дружина змушена від'їжджати з дітьми. Також до цієї групи можна віднести пости про важкі переживання у зв'язку з масовими вбивствами мирного населення на захоплених територіях Київської області (які згодом були деокуповані) та у м. Маріуполь. Наприклад, такий допис, опублікований 3 квітня, набрав 546 уподобань та 307 коментарів, що свідчить про високу комунікативну активність щодо цієї теми. В цій групі дописів, умовно названих емоційними, зустрічався лише один з позитивною авторською тональністю, коли учасниця групи висловлює підтримку жінкам, які евакуюються з дітьми, рятуючись від війни та похвалити їх за витримку і стійкість (набрав 480 уподобань та 74 коментарів).

Окрема група дописів (вони стосуються швидше загалом до сюжетів війни, не тільки до теми евакуації) – про пошук людей і навіть цілих сімей, коли за допомогою цієї інтернет-спільноти учасниці намагаються знайти родичів чи знайомих, які не виходять на зв'язок.

Починаючи з другої половини квітня, прослідковується зміщення акцентів у обговореннях в досліджуваній фейсбук-спільноті. Так, в травні це дискусії щодо повернення в Україну або ж тимчасовий в'їзд з можливістю потім виїхати; друга половина травня – перспективи для роботи в Україні/за кордоном; робота дитячих садків, запис у школу.

Загалом тема війни є емоційно важкою для обговорення, особливо тими учасниками та учасницями, які перебували в окупації і/або стали свідками військових дій. У дискусіях інтернет-спільноти знаходять відображення різні фази війни. Так, зокрема, після початку війни і наступальних дій у Київській області актуальними стають питання, пов'язані з евакуацією з цих та інших територій, де ведуться бойові. Після звільнення Київської області – дискусії щодо повернення на ці території. Підсумовуючи результати пілотного дослідження, актуальним видається проведення аналогічних замірів на більшій вибірці, а також на декількох майданчиках публічних комунікацій.

Панченко Л. Ф. (м. Київ, Україна)

lubov.felixovna@gmail.com

АНАЛІЗ БІБЛІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ SCOPUS З ТЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Дослідження питань миру та конфліктів знаходяться в центрі уваги світової наукової спільноти. Мета нашого дослідження: з'ясувати склад, структуру, проблемне поле публікацій з питань збройних конфліктів на основі аналізу бібліометричних даних системи Scopus. В дослідженні ми використовували розширений пошук Scopus з ключовими словами “armed conflict” для пошуку документів за останні 5 років (2017–2021). Ми обмежилися полем ‘sociology research’ та розглядали документи, які знаходяться у відкритому доступі (Gold Open, Hybrid Gold, Bronze, Green).

В результаті пошуку ми знайшли 770 документів, інформація про які надана в таблицях 1–2.

Таблиця 1

Розподіл документів по роках

Рік	Число документів	% документів
2021	181	23,5
2020	174	22,6
2019	171	22,2
2018	127	16,5
2017	117	15,2

Таблиця 2

Розподіл за типом документу

Тип документу	Число документів	% документів
Стаття	633	84,7
Огляд	79	10,6
Стаття в матеріалах конференції	14	1,9
Глава книги	12	1,6
Замітки	9	1,2

Аналіз результатів свідчить, що число документів зросло з 117 в 2017 році до 181 в 2021 р., більш, ніж в півтора рази. Переважну більшість документів, 85 %, складають статті. Серед 5-ти видань з найбільшою кількістю документів: Conflict And Health, Journal Of Conflict Resolution, Journal Of Peace Research, International Review Of The Red Cross, Sustainability Switzerland. Перші 5 університетів за кількістю статей складають: Uppsala Universitet (33), International Peace Research Institute (24), Oslo; University College London (15); University of Oxford (14); University of Essex (13).

Ключові слова документів свідчать про зв'язок збройного конфлікту з політичним конфліктом, громадянською війною, розглядають гендерні та вікові аспекти (чоловіки, жінки, діти, дорослі), юридичні аспекти (міжнародні гуманітарні закони, перехідна форма правосуддя, права людини), відображають географію країн конфлікту – Колумбію, Україну, Сірію).

Ми також візуалізували мережу авторів статей (38 авторів 20 статей) про конфлікт в Україні засобами VOSViewer. Мережу можна будувати, наприклад за співавторством в розрізі авторів, організацій, країн.

Рис. 1. Візуалізація мережі авторів статей про збройний конфлікт в Україні (Scopus, 2017–2021 рр.)

Таким чином, використання можливостей бібліометричного пошуку Scopus, узагальнення його результатів, та візуалізація результатів засобами інформаційних технологій (зокрема, VOSViewer), надають нові можливості для аналітичного огляду літератури з проблеми дослідження. Результати дослідження інтегровано в один з модулів курсу «Багатомірні методи в соціології», який викладається для магістрів соціології. Подальший напрямок роботи: вивчення можливостей цифрової етнографії в контексті дослідження конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Van Eck N. J., Waltman L., Dekker R., & Van den Berg J. (2010). A comparison of two techniques for bibliometric mapping: Multidimensional scaling and VOS. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61 (12), 2405–2416.
2. Van Eck N. J., Waltman L. (2022). VOSviewer Manual. 24 January 2022.

СЕКЦІЯ 5. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Варжанський І. В. (м. Київ, Україна)

thunderer@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ ПРОТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Тема комбінованих інформаційних та кібер-операцій проти критичної інфраструктури як елементу підготовки та проведення військової операції глибоко досліджується вже кілька десятків років. Проте успішні дії ЗС РФ при анексії Криму, можливо, призвели до перебільшення можливостей, щонайменше, російської інформаційної зброї в умовах повномасштабної агресії. Критична інфраструктура України загалом вистояла, банківська система працювала практично без збоїв, у більшості регіонів стабільно працював Інтернет та інші комунікації. Найефективнішим ударом була атака на супутникову мережу КА-SAT Viasat 23 лютого 2022 року (Pearson, 2022), яка призвела до перебоїв у телекомунікаціях кількох українських державних структур, підприємств та користувачів, а також побічно вплинула на роботу електростанцій у Центральній Європі. Згідно зі сценарним моделюванням, основною метою проведення комплексу диверсійних кібер-операцій перед вторгненням традиційно вважається нейтралізація неконтрольованих засобів зв'язку, для подальшого проведення інформаційно-психологічної операції проти населення і, за можливості, військових підрозділів. Ця мета була частково досягнута лише на територіях, де здійснювалося безпосереднє вторгнення бойової техніки з пересувними засобами РЕБ. Є низка факторів, які вплинули на відсутність очікуваного результату: насамперед це своєчасне отримання інформації щодо підготовки наступу, помилки у плануванні вторгнення з боку РФ, а також невисокий рівень комп'ютеризації багатьох об'єктів української критичної інфраструктури.

Проте, за інших обставин, противник може діяти ефективніше і тому необхідне ретельне планування заходів із захисту ключових державних систем, зокрема банків, ринку акцій, ВПК, охорони

здоров'я, агропромисловості тощо. У 2013 році «Сирійська електронна армія» взяла на себе відповідальність за злам акаунту Associated Press у соціальній мережі Twitter, де була розміщена недостовірна інформація про вибухи в Білому домі та поранення президента США Барака Обами, що призвело до негайного падіння котирувань на фондових ринках та відтоку 136 мільярдів доларів США (Fisher, 2013). Кібератака на американську компанію Colonial Pipeline у 2021 році зупинила роботу всіх трубопроводів системи на 5 днів, внаслідок чого на південному сході США почався дефіцит бензину та дизельного палива, 14 травня до 88 % АЗС у Вашингтоні залишилися без бензину (Qadeer, 2021). 28 лютого 2014 року спеціальні підрозділи ЗС РФ захопили кілька вузлів зв'язку «Укртелекому» у Сімферополі та пошкодили оптоволоконні магістральні кабелі компанії, які забезпечували зв'язок між півостровом та материковою частиною України, після чого на території Криму зник інтернет та мобільний зв'язок (Iasiello, 2017). Саме такі операції призводять до паніки серед населення, втрати керованості ізольованими військовими підрозділами або моментального економічного шоку для держави, який має схилити керівництво до негайних переговорів.

Для захисту від комбінованих атак на критичну інфраструктуру потрібна ешелонувана оборона. На першому рівні повинен здійснюватися постійний технічний аудит підрядників ключових організацій для запобігання кібератакам за принципом ланцюга поставок. На другому рівні має бути забезпечена фізична та кібербезпека об'єктів критичної інфраструктури, для чого доречно проводити регулярні навчання, у тому числі щодо виявлення одиночних диверсантів, інфільтрованих або завербованих агентів (red teaming). На третьому рівні доцільно налагодити комунікацію між державними ситуаційними центрами у сфері інформаційної безпеки та найбільшими інтернет-компаніями, представництвами популярних соціальних мереж, теле- та радіокомпаніями для можливості негайного блокування матеріалів, які ідентифіковані як елемент інформаційно-психологічної операції супротивника.

Методи і характер воєн змінюються, результати бойових дій більше не залежать виключно від кількості живої сили та техніки. Тому при вчасній трансформації засобів захисту, в тому числі від інформаційних операцій, можливо ефективно оборонятися від агресії економічно більш потужних держав. Розвиток аналітичних та

ситуаційних центрів стає запорукою успіху країни на макроісторичному рівні.

Список використаних джерел:

1. Fisher M. (23 Квітня 2013 р.). *Syrian hackers claim AP hack that tipped stock market by \$136 billion. Is it terrorism?* Отримано з The Washington Post: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/04/23/syrian-hackers-claim-ap-hack-that-tipped-stock-market-by-136-billion-is-it-terrorism/>

2. Iasiello E. J. (1 Червня 2017 р.). *Russia's Improved Information Operations. From Georgia to Crimea.* *The US Army War College Quarterly: Parameters*, с. 54. doi: 10.55540/0031-1723.2931

3. Pearson J. (11 Травня 2022 р.). *Russia downed satellite internet in Ukraine – Western officials.* Отримано з Reuters: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-behind-cyberattack-against-satellite-internet-modems-ukraine-eu-2022-05-10/>

4. Qadeer J. (27 Травня 2021 р.). *May's gas shortages were 'nothing more than an inconvenience,' says UH energy economist.* Отримано з The Daily Cougar: <https://thedailycougar.com/2021/05/27/gas-shortage-nothing-more-inconvenience/>

*Возненко О. М. (м. Київ, Україна)
aleksvoznenko@gmail.com*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАПОБІГАННЯ РИЗИКАМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

В усіх країнах світу об'єктам критичної інфраструктури постійно загрожує значна кількість антропогенних небезпек і природних катаклізмів. Вони можуть призвести до перебоїв у роботі як окремих її об'єктів, так і всієї системи інфраструктури. Необхідно враховувати, що наслідки цих небезпечних явищ можуть бути величезними та можуть проявлятися у вигляді людських, економічних втрат, екологічних катастроф тощо. Тому необхідно зосередити увагу органів державного та місцевого управління, всієї громадськості на захисті найбільш життєво важливих інфраструктурних об'єктів, тобто об'єктів критичної інфраструктури (далі – ОКІ).

Всі причини виникнення проблеми появи та закріплення ризиків ОКІ при управлінні ОКІ можна поділити на 2 групи – об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних причин належать ті, що пов'язані з функціонуванням ОКІ у будь-якій країні, незалежно від рівня її розвитку та рівня державного управління.

У системі державного управління практично всіх країн відсутній системний підхід до управління ОКІ, зокрема в більшості випадків визначають лише уразливість або стійкість об'єктів критичної інфраструктури. Не сформовані загальні критерії для визначення ризиків ОКІ, чітких та структурованих концепцій аналізу критичності інфраструктури, відсутні стандартизовані методики ймовірного аналізу наслідків прояву ризиків ОКІ.

До суб'єктивних причин належать недоліки, що притаманні саме системі державного управління ОКІ України. Зокрема, у законодавстві України захист об'єктів, які згідно зі світовою практикою належать до сектору КІ, регламентується численними нормативно-правовими актами, що мають переважно відомчий характер. Введення в дію Закону України «Про критичну інфраструктуру» [1] відбудеться лише 15.06.2022. Тобто, назріла необхідність поглибити теоретико-методологічні засади досліджень проблем державного регулювання процесів запобігання ризикам функціонування об'єктів критичної інфраструктури в Україні.

Протириччя полягають у тому, що, незважаючи на високий рівень значимості об'єктів критичної інфраструктури (особливо в умовах військової агресії росії) для національної соціально-економічної системи, дотепер не визначено раціональні підходи щодо формування масштабів і структури критичної інфраструктури для України; не визначено систему ризиків ОКІ та оптимальної моделі управління ними.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про критичну інфраструктуру» [1], передбачено «створення умов та впровадження заходів, спрямованих на ефективне зниження і контроль за ризиками безпеки, на зниження ризику реалізації можливих загроз, ліквідацію та/або мінімізацію наслідків реалізованих загроз, кризових ситуацій та інших їх видів».

Отже, необхідно розробити напрями удосконалення державно-управлінської моделі регулювання процесів запобігання ризикам функціонування об'єктів критичної інфраструктури в Україні.

Зокрема передбачається:

- огляд стратегічних документів щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури у зарубіжних країнах;
- ідентифікація ризиків ОКІ;
- розширення переліку ризиків ОКІ, що притаманні Україні;

- проведення оцінки ризиків на об'єктах критичної інфраструктури;
- обґрунтування методики ідентифікації ризиків ОКІ для застосування органами виконавчої влади України;
- визначення найбільш вдалих зарубіжних практик управління ризиками ОКІ на предмет їх застосування в Україні;
- визначення механізмів та інструментів управління ризиками критичної інфраструктури (що отримали позитивні оцінки у ЄС) для України.

Останнім часом наша країна зіткнулася з найжорсткішим та найруйнівнішим викликом – військовими діями, що розпочалися 24.02.2022 р., внаслідок агресії Російської Федерації проти України.

Внаслідок військових дій руйнування об'єктів критичної інфраструктури можуть бути значні або колосальні за своїми масштабами, як наслідок виникають ризики економічної, техногенної та гуманітарної катастрофи. Відповідно до матриці аналізу та оцінки ризиків ООН (Огляд загальноорганізаційного управління ризиками в системі Організації Об'єднаних Націй) [2] дані ризики набувають рівня критичних.

У разі, коли країна веде військові дії, норми і правила, які діяли раніше, повністю чи частково скасовуються. Натомість, владою екстрено вживаються вимушені надзвичайні заходи, які здатні мобілізувати наявні ресурси країни для перемоги у війні. Мова йде про заходи мобілізаційної економіки.

.Мобілізаційна економіка це – зосередження та використання ресурсів країни для протидії зовнішній загрози або подолання кризи, спричиненої надзвичайними обставинами.

У нашому випадку, виникає необхідність взяття під контроль державою сировинних, природних, продовольчих ресурсів (створення державних резервних фондів та жорсткий контроль над ними) – одержавлення економіки, імпортозаміщення, диверсифікація поставок, відновлення втрачених галузей промисловості.

Для повної перемоги над агресором необхідно протистояти і перемагати також (і насамперед) в інформаційній війні, тому що, як відомо, сучасні «гібридні» війни ведуться не лише на полях битв, а і в умах людства.

Список використаних джерел:

1. Про критичну інфраструктуру. Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

2. Обзор общеорганизационного управления рисками в системе Организации Объединенных Наций. Организация Объединенных Наций, Женева // JIU/REP/2010/4 Russian Original: ENGLISH. Объединенная инспекционная группа. – 2010 р.

*Говорун Н. (м. Київ, Україна)
govorunadiya@gmail.com*

РОЛЬ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

В умовах повномасштабної війни на території України питання розвитку публічного управління територіями в цілому та місцевого самоврядування зокрема набуває нового контексту та стикається з якісно новими викликами. Виключно важлива роль управлінської готовності місцевого самоврядування для національної безпеки неодноразово доводиться на практиці, зокрема, на прикладах міських адміністрацій Західної України, які з перших днів вторгнення завдяки завчасній підготовці змогли прийняти більше 300 тис. внутрішньо переміщених осіб (Синяк Д., 2022). Передумовою готовності громад до непередбачуваних ситуацій, за їхнім досвідом, є завчасне формування команд та їхнє навчання відповідно до самостійно визначених регіоном потреб; формування активних міжнародних зв'язків з міськими адміністраціями, організаціями та навчальними закладами, а також – завчасне налагодження контактів та комунікації з органами управління і самоврядування різних рівнів всередині країни. Не менш яскравими є численні приклади опору громад на тимчасово окупованих територіях. Тож місцеве самоврядування, як доведено на практиці в умовах кризової ситуації, є напрочуд ефективною формою самоорганізації суспільства, що значно переважає централізоване управління (Мірошник О., 2022).

Водночас, в умовах воєнного конфлікту виникають і певні спірні рішення, наприклад, стосовно необхідності запровадження на законодавчому рівні нової типології територій (Безгін В., 2022), що призведе до необхідності управлінських та податкових змін у згуртованих громадах та потенційно негативно вплине на їхню автономію. Відтак, постає надзвичайно актуальним вивчення цілого ряду специфічних проблем, пов'язаних з розвитком територій

в умовах військового конфлікту та по його завершенні, а також міжнародного досвіду відновлення систем місцевого самоврядування, реінтеграції та розвитку місцевостей, які зазнали окупації та руйнувань.

У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі представлена досить обмежена кількість публікацій на дану тематику. Ф. Шульц (2019) розглядає досвід Південного Тиролю та процес формування багатофакторної моделі успішного врегулювання конфліктів, що виникають на підґрунті етнічного самовизначення. Автор підкреслює, що чим більше автономії та керівних повноважень покладено на регіональні інституції, тим більшим стає «внесок» у позитивну групову ідентичність, і, як наслідок, автономні регіони з більшими повноваженнями з більшою ймовірністю можуть консолідуватись та запобігати сепаратистським рухам, які підривають здатність врегулювати конфлікти.

М. Гетцнер та С. Мороз (2022) фокусуються на різних складових територіального капіталу та роблять висновок про першочергове значення людського капіталу як фактора з найвищим позитивним впливом на ефективність економіки регіонів України. Водночас, такі складові, як транспортна інфраструктура та підприємницький капітал, за висновками цих дослідників, виявили найменш відчутний вплив на економічний розвиток територій. Автори також розглядають вплив військових конфліктів в Україні на регіональний розвиток, та акцентують на пріоритетності забезпечення та впровадження надійної правової бази для підвищення довіри та зменшення корупції, підтримки освіти та інституцій громадянського суспільства, а також сприяння місцевим (тобто муніципальним) інвестиціям.

Не менш вагомою при розробці планів та інвестиційних пропозицій щодо відновлення територій є орієнтація місцевого самоврядування на актуальні світові тенденції, адже саме ті технології та проекти, що відповідають принципам сталого розвитку, будуть здатні привабити інвестиції з-за кордону. До прикладу, прийнятий 22.05.2022 в ЄС план зниження залежності Європи від викопних видів палива РФ та «зеленого переходу» може стати актуальним орієнтиром для відновлення та модернізації енергосистеми України у повоєнний період. Підсумовуючи, варто підкреслити першочергове значення посилення ролі людського капіталу регіонів України у повоєнному відновленні, правового врегулювання балансу місцевого самоврядування та центрального

управління, а також реалізація принципів сталого розвитку в процесі розробки і прийняття політик відновлення та модернізації територій.

Список використаних джерел:

1. Getzner M., Moroz S. (2022). The economic development of regions in Ukraine: with tests on the territorial capital approach. *Empirica* 49, 225–251. DOI: 10.1007/s10663-021-09521-w
2. Schulte F. (2019). Toward a Multi-Causal Model of Successful Conflict Regulation through Territorial Self-Government: Lessons from South Tyrol. *Austrian Journal of Political Science*, 47 (4), 33–43. DOI: 10.15203/ozp.2660.vol47iss4
3. Безгін В. (2022). Як війна змінить регіональну політику в Україні: децентралізація, громади, податки, економіка. *Агрополіт*. URL: <https://agropolit.com/blog/503-yak-viyna-zminit-regionalnu-politiku-v-ukrayini-detsentralizatsiya-gromadi-podatki-ekonomika> (дата звернення: 02.06.2022).
4. Мірошник О. (2022). Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. UPLAN. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannya-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/> (дата звернення: 04.06.2022).
5. Сняк Д. (2022). «Війна робить нас чеснішими і забирає багато зайвого». *Інтерв'ю Андрія Садового*. Децентралізація: урядовий портал. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14777> (дата звернення: 04.06.2022).

Дудченко С. С. (м. Київ, Україна)
dss.21012002@gmail.com

ЗМІНИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ

Вже більше ніж вісім років йде гібридна війна України з Росією, яка розпочалася у 2014 році з анексії Кримського півострову, військових дій у Луганських та Донецьких областях, і продовжилася вже військовим вторгненням (яке і зараз російська пропаганда називає «Військовою операцією»). Гібридна війна – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права (Магда, 2015). Війна завжди призводить до негативних змін: соціальних, політичних, матеріальних або територіальних, економічних тощо. Для забезпечення функціонування держави під час військової агресії потрібно стійке

функціонування державного апарату та чітке функціонування публічного управління.

«Публічне управління – це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики» (Кілінг, 1972, як цитував Нагаєв, 2018). Людські ресурси також є однією з найважливіших складових.

Із-за військового вторгнення багато людей втратили свою роботу. Оцінка наслідків здійснювалася на основі даних загальнонаціональних опитувань (в якому приймали участь 1000 респондентів), які були проведені соціологічною групою «Рейтинг». Останнє опитування проведене 19 березня 2022 року, показало такі результати:

1. 53 % українців які мали роботу до війни зараз не працюють. Серед інших, 22 % працюють у звичайному режимі, 21 % у віддаленому, і лише 2 % знайшли нову роботу. Це може свідчити не тільки про економічні проблеми, а й про соціально-психологічні.

2. 40 % опитаних вважають що їх заощаджень вистачить лише на місяць.

3. Економічне становище значно погіршилося у 52 % громадян, і не змінилося лише у 18 % («Рейтинг», 2022).

Не маючи доступу о окупованих територій, важко описувати ситуацію, але можна зробити припущення що становище там значно гірше. Під час військових дій було знищені інфраструктурні об'єкти багатьох міст, селищ та сіл. Вже є немало загиблих як серед мирного населення, так і серед військовослужбовців, і коли точно закінчиться військові дії невідомо.

Саме такі фактори потрібно враховувати в майбутньому. У післявоєнний період держава повинна буде почати відбудову країни. Багато людей втратили свої сім'ї, житло. Проведення досліджень спрямованих на те, щоб дізнатися становище людей могло б скорегувати майбутню політику, у ту чи іншу сторону.

Впровадження та підтримання державної політики, спрямованої на відновлення країни, зокрема функціонування апарату публічного управління в окупованих територіях. Адже, як зазначало Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, зараз не здійснюється (що логічно) діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування окрім: розвідки, контррозвідки, боротьби з тероризмом, захисту культурних цінностей та інше (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, 2022). І слід пам'ятати про діяльність самостворених органів ДНР та ЛНР, або Російської федерації. Вони є провідниками політики своїх держав,

і мають прямий вплив як на населення підконтрольних територій, так і на самі території, їх економіку, тощо.

В Україні здійснюється модернізація апарату публічного управління. Основними послідами для здійснення змін були та залишаються країни Європи. Але в сучасних умовах на перший план виходить пристосування до власних подій. Адже після завершення другої світової, ні одна з країн Європи не зазнавала військових дій на власній території, а після десятиліть публічне управління перетерпіло значних змін. Зважаючи на це, ми не можемо використовувати тільки напрацювання країн заходу, але повинні проводити власні дослідження, спираючись на самостійний досвід подій сьогодення.

*Ищенко А. М. (м. Київ, Україна)
ishchenko.kpi@gmail.com*

ПОБУДОВА СИСТЕМИ РАНЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ ЗАГРОЗ ЗАДЛЯ СТІЙКОСТІ ГРОМАД

Війна в Україні, що розпочалась у лютому 2022 року, наочно продемонструвала рівень здатності окремих громад протистояти зовнішній агресії. Це рівень виявився досить різним. Безперечно, з практичної точки зору, висновки стосовно факторів стійкості громад повинні бути проаналізовані та використані для майбутнього.

Питання формування цієї здатності теж потребує окремого вивчення, і багато в чому стійкість громади визначається не тільки матеріальними чинниками («багата»-«бідна громада»), але й такими нематеріальними чинниками як рівень згуртованості громади, широка залученість громадян до процесів ухвалення рішень та управління громадою в цілому, та іншими цілком нематеріальними факторами. Операціоналізація поняття «стійка громада» на науковому рівні обов'язково має включати рівень дослідження соціального згуртування у громаді, що дуже часто трактується як здатність громади до значущих спільних дій, високий рівень самоідентифікації мешканців громади саме як членів громади, високий рівень довіри і взаємодопомоги.

Складність поставленого завдання з виявлення зовнішніх загроз та оцінки готовності громади до їх подолання полягає у тому, що

система моніторингу має відповідати дуже складним критеріям. В першу чергу, таким як комплексність/системність, своєчасність/актуальність виявлення загроз, безперервність, залученість, результативність.

Особливості управління такою системою повинні бути враховані ще на етапі її розробки, тоді, коли безпосередньо формуються мета (наприклад, попередження виникнення конфліктів) та завдання (наприклад, виявлення слабких сторін та гальм стійкості громад). Безперечно, що система раннього реагування повинна включати, щонайменше, такі етапи як розробка ключових індикаторів, виявлення зовнішніх та внутрішніх областей попередження (збір та обробка даних), класифікація загроз на основі визначення величин показників та допустимих інтервалів їх зміни (сегментація виявлених загроз за категоріями відповідно до певних критеріїв), заходи реагування та впливу (адаптація переліку заходів відповідно до специфіки громади, реалізація плану заходів), оцінка результату (оцінка ефективності заходів впливу, актуалізація моделі). Окремим управлінським завданням при формуванні такої системи є налагодження інформаційних каналів забезпечення прямого та зворотного зв'язку між джерелами інформації та самою системою, а також особами, що наділені владними повноваженнями.

Безперечно, що кожен з етапів має свої особливості. Так, наприклад, вирішення такого складного завдання як вимірювання рівня згуртованості громади вимагає включення до моделі так званих soft data, вимірювання яких передбачає залучення не лише статистичної або соціологічної інформації, але й експертних оцінок. Що, в свою чергу, позбавляє систему певного рівня оперативності, гнучкості, швидкості реагування. Проте, врахування цієї та інших особливостей ще на етапі розробки дозволить розробити більш гнучку та ефективну модель.

Питання про збільшення можливостей для опору військовій агресії та окупації громадами в Україні, якби такі системи вже були впроваджені до моменту настання війни залишається відкритим. Як і питання про те, чи можливо впроваджувати системи моніторингу на тимчасово окупованих територіях, в першу чергу, через ускладненість процесу отримання первинних даних та з інших очевидних причин. Проте, актуальність та важливість впровадження таких систем, наприклад, в громадах, які на даний момент прийняли найбільшу частину внутрішньо переміщених осіб, перш за все, це громади у Дніпропетровській, Київській, Львівській, Вінницькій та

Полтавських областях, залишається дуже високою. Адже ці громади стикнулись окрім звичайних викликів ще з жахливими викликами війни, прийнявши у себе представників різних регіонів нашої країни, отримавши збільшене економічне та соціальне навантаження, змушуючи працювати свої системи життєзабезпечення на повну силу.

Використання в таких громадах системи раннього попередження виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз дозволить забезпечувати швидку управлінську реакцію ще не початку або до безпосереднього виникнення кризової ситуації. Додатковою перевагою є виявлення нових можливостей та сильних сторін громад, що позитивно відображаються на їх стійкості. А високий ступінь стійкості громади передбачає високий ступінь адаптивності громад, їх здатність системно реагувати на загрози різного характеру. Стійкість громад – запорука перемоги!

*Клименко Я. В., Єнін М. Н. (м. Київ, Україна)
yana.klimenko62@gmail.com, yeninmaksym@gmail.com*

РОЗВИТОК ДІДЖИТАЛ-ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У соціологічних та управлінських науках точаться дискусії про переваги, перспективи та соціальні ризики розвитку інформаційно-комунікативних технологій [1–3]. Цифровізація сфери публічного управління створює можливості для ефективної комунікації задіяних у ній суб'єктів та інклюзії широких верств населення у сферу її послуг. Сьогоднішні реалії російсько-української війни вносять корективи у стратегічні цілі розвитку «держави у смартфоні», перелік її функцій, продуктів та послуг. До початку повномасштабного збройного конфлікту на території України основна стратегія розвитку цифрових технологій у сфері надання державних послуг полягала у розвитку сервісної концепції держави – прозорі та бюрократично незаангажовані цифрові процедури повинні були сприяти максимальному охопленню населення (в тому числі соціально-вразливих категорій) доступними та якісними послугами адміністративного характеру та підважувати корупцію. Пріоритетними цілями були: переведення адміністративних послуг в цифровий онлайн режим; контроль операційних процесів у соціальній сфері; перехід на електронний документообіг

у соціальній сфері; прозорий розподіл та контроль соціальних видатків у державі; інформування громадян України про їхні соціальні права, належні виплати та види соціальної підтримки [4].

Упродовж майже двох останніх років Міністерство цифрової трансформації разом із залученими суб'єктами реалізовували поставлені цілі. У 2021 році електронний застосунок «Дія» нараховував 12 млн користувачів та 72 державні послуги онлайн [5].

Здавалось, що ситуація масштабної кризи може уповільнити процес цифровізації української держави: зазвичай в умовах нестабільності організації піддаються негативному впливу зовнішнього середовища, що призводить до численних дисфункцій, виснаження кадрових ресурсів, зменшення матеріально-технічних та інформаційних можливостей повноцінної роботи. У випадку Міністерства цифрової трансформації цього не сталося через розроблені гнучкі мережеві інструменти, що дозволили не тільки зберегти повноцінний режим його роботи, але й створювати інноваційні продукти, в тому числі, у відповідності до цілей інформаційної війни. Як приклад, повноцінною бойовою одиницею на цифровому фронті став чат-бот «Ворог», за допомогою якого збирається інформація про війська та техніку держави-агресора. Для захисту україноцентричного порядку денного в медіа розроблено «Дію TV» та «Дію Радіо». Крім того, впроваджуються важливі соціальні послуги для підтримки населення [6]. Для цього Мінцифри та Мінсоцполітики спільними зусиллями розробили платформу «Допомога», що містить такі напрями підтримки громадян України, як грошова допомога від держави, отримання та надання волонтерської допомоги, виплати від міжнародних організацій [7].

Наразі актуальними є нові функції, які Міністерство цифрової трансформації додало в «Дію». Вони відкривають можливості у допомозі військовим в отриманні певної матеріальної підтримки від держави. На час воєнного стану було введено «Документ». Він містить усі необхідні дані про громадянина України (паспортні дані, РНОКПП), що за юридичною силою прирівнюється до паперового паспорта та полегшує українцям вимушено переїжджати зі свого місця проживання.

Корисною та дієвою є глобальна ініціатива Президента України – UNITED24. За допомогою цього цифрового інструменту відбувається збір коштів на армію, заходи щодо розмінування, гуманітарну та медичну допомогу, відбудову України.

Онлайн-опитування під час повномасштабної війни є важливим інструментом підтримки зв'язків влади з населенням щодо дискусійних та контраверсійних тем і питань. Так, серед користувачів «Дії» у червні 2022 р. проводилось опитування на тему володіння зброєю в Україні. За результатами опитування, 59 % вважають, що всі громадяни, які відповідають вимогам закону, можуть мати пістолет та вільно носити його з собою в громадських місцях; 22 % близька позиція, що пістолети не повинні бути в обігу серед цивільного населення; 19 % – відзначили, що пістолети можуть мати всі громадяни, які відповідають закону, але їх використання повинно бути обмежено тільки тирами чи стрільбищами. У такому разі носити зброю з собою заборонено [5].

Дані за 2022 рік свідчать, що на сьогодні вже 17,5 млн українців стали користувачами додатку «Дія», що демонструє підвищення рівня довіри та підтримки населення України ініціатив держави у запровадженні адміністративних послуг в онлайн режимі. Кількість можливих послуг зросла до понад 100, що значно покращує рівень сервісу в умовах війни [5].

Повномасштабна війна показала, що Україна має неабиякі потужності у сфері діджиталізації. Про це свідчать новостворені продукти та досягнення Міністерства цифрової трансформації. Криза стала рушійною силою у розвитку «держави у смартфоні», її продуктів та послуг, в тому числі – інструментів ведення інформаційної війни. Незважаючи на повномасштабну війну на території України, використання цифрових засобів взаємодії громадян з державою виявились надійними та ефективними.

Список використаних джерел:

1. Шкуров Є., Єнін М. Можливості імплементації електронної демократії в Україні через призму рейтингів IDI та NRI // Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління: трансформація публічного управління у постковідному світі» (18–19 листопада 2021 р., м. Київ) / Укладачі: А. А. Мельниченко, Я. Ю. Цимбаленко, О. А. Акімова, Д. В. Балашов, О. І. Криворот. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 327–331.

2. Єнін М., Коржов Г. Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу) // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. Київ; Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 1 (49). С. 22–29.

3. Соціологія громадської думки та мас-медіа: Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни [Електронний ресурс] : навч. посіб. для бакалаврів за спеціальністю 054 «Соціологія» / КПІ ім. Ігоря Сікорського;

уклад.: Єнін М. Н., Северинчик О. П. Електронні текстові дані. – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 81 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/45603/2/Sotsiolohiia_2021.pdf

4. Прес-офіс Міністерства цифрової трансформації України (2020, Жовтень 28). *Уряд затвердив Стратегію цифрової трансформації соціальної сфери, розроблену Мінсоцполітики разом з Мінцифрою*. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-cifrovoyi-transformaciyi-socialnoyi-sferi-rozroblenu-minsocpolitiki-razom-z-mincifroyu>

5. Федоров М. (2021–2022). *Офіційний телеграм канал міністра цифрової трансформації України*. URL: <https://t.me/zedigital>

6. Прес-офіс Міністерства цифрової трансформації України (2022, Травень 24). *Михайло Федоров на Diia Summit в Давосі презентував цифрову Україну та нове бачення розвитку діджитал-держави*. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mikhaylo-fedorov-na-diia-summit-v-davosi-prezentuvav-tsifrovu-ukrainu-ta-nove-bachennya-rozvitku-didzhitал-derzhavi>

7. Міністерство соціальної політики України, Міністерство цифрової трансформації України. (2022). *єДопомога*. URL: <https://edopomoga.gov.ua/>

*Кохан Д. О., Єнін М. Н. (м. Київ, Україна)
diankafr@gmail.com, yeninmaksym@gmail.com*

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЯКОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ

За останні роки соціально-економічно розвинуті країни активно впроваджують концепцію сервісної держави, яка ґрунтується на моделі «виробник та постачальник послуг – замовник та споживач», а також ідеї, що легітимність державних інститутів тісно пов'язана з ефективністю засобів моніторингу, виявлення та реалізації інтересів та потреб індивідів та соціальних спільнот. В сервісній концепції держави втілюється розуміння її соціального призначення, реалізація завдань демократичного врядування, зв'язок та партнерство з громадянським суспільством.

Методологічний апарат соціології може стати важливим елементом в сучасній системі моніторингу якості надання адміністративних послуг та ефективним інструментом забезпечення сервісної політики як завдання модернізації державного управління з орієнтацією на демократичні практики.

Знаковим для адміністративних процесів став 2014 рік, оскільки було почато впровадження адміністративної реформи. З 2014 по 2020 рр. (оновлення законів, розробка «Дії») механізм надання адміністративних послуг суттєво трансформувався, включивши в себе більш сучасні – цифрові засоби реалізації запитів громадян. В Україні, зокрема, для отримання різноманітних видів послуг громадяни все частіше звертаються у ЦНАП або замовляють їх через електронний портал Дія. Застосування соціологічних методів із залученням цифрових технологій проведення онлайн опитувань відкриває простір для охоплення значно більших обсягів вибірок респондентів, в тому числі безпосередньо споживачів адміністративних послуг. Можливість респондента у зручний для себе час пройти опитування за допомогою цифрових інструментів є також важливим проявом становлення концепції сервісної держави та дотримання клієнтоорієнтованого підходу в наданні адміністративних послуг.

В Україні опитування здійснюються за методикою екзит-полу під час візиту в ЦНАП, так і в онлайн режимі – за допомогою ІКТ [2; 4]. Для порталу Дія розроблений цифровий механізм моніторингу процесу якості надання послуг, рівня задоволеності суб'єкта звернення з метою покращення сервісу [5]. Результати першої всеукраїнської оцінки якості адміністративних послуг за результатами соціологічного дослідження з використанням ІКТ були опубліковані в січні 2022 року [1]. Опитування відвідувачів ЦНАП було здійснено за допомогою телефонних дзвінків (6,6 тис.), SMS та Viber-опитувань (300 тис.), QR-опитування в приміщеннях самих ЦНАП (2,3 тис.) [3].

При формуванні сучасної системи надання адміністративних послуг, органи влади завжди прагнули застосовувати найкращі інструменти впровадження. Одними із кращих практик у формуванні ЦНАП або як називають ці офіси в інших країнах – “one-stop-shop”, визнані Німеччина, Канада, Португалія. Ці країни також в свою чергу проводять соціологічні дослідження якості надання адміністративних послуг. Так, наприклад універсам послуг міста Оффенбах-на-Майні (Німеччина) проводить систематичні опитування відвідувачів: анкетні, інтерв'ю, через технічну систему STIMMAT [6; 8]. В Канаді адміністративні послуги надаються через Service Canada. З метою здійснення оцінки якості надання адміністративних послуг дослідження включає в себе інформацію про відвідування клієнтами вебсайту, соціальних мереж і персональних центрів, а також дзвінки в кол-цент, після чого на

основні отриманої інформації формується загальна оцінка [7; 8]. Португалія та її портал e-Portugal також має вбудовані інструменти для збору аналітичної інформації. Зібрані дані враховуються при здійсненні моніторингу та оцінки діяльності онлайн сервісу надання адміністративних послуг порталу e-Portugal. Серед таких даних: перегляд сторінок, відвідувачі, зареєстровані користувачі, кількість аутентифікацій, найбільш переглянуті сторінки, найбільш переглянуті послуги, найбільш виконані послуги та задоволеність користувачів, відгуки користувачів. Відгуки користувачів на порталі також є джерелом інформації для прийняття управлінських рішень щодо покращення сервісу [8].

Завдяки активній імплементації зарубіжних практик, українські ЦНАП на даний момент об'єднують в собі усіх представників суб'єктів надання адміністративних послуг та використовують найкращі та найсучасніші методи соціологічного дослідження оцінки якості надання адміністративних послуг.

Список використаних джерел:

1. Дашборд із результатами першої всеукраїнської оцінки якості адмінпослуг : веб-портал Дія. URL: <https://center.diiia.gov.ua/rezultati-persoi-vseukrainskoi-ocinki-akosti-adminposlug-2> (дата звернення: 26.05.2022).

2. Оцінки діяльності центрів надання послуг у 30 містах України : веб-портал Фонду Демократичної ініціативи імені І. Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/otsinki-diyalnosti-tsentriv-nadannya-poslug-u-30-mistakh-ukraini> (дата звернення: 29.05.2022).

3. Результати всеукраїнської оцінки якості адмінпослуг : веб-портал Дія. URL: <https://center.diiia.gov.ua/blog/93-ukrainsciv-zadovoleni-servisom-u-snap-a-78-gotovi-rekomenduvati-ih-blizkim-rezultati-vseukrainskoi-ocinki-akosti-adminposlug> (дата звернення: 26.05.2022).

4. Результати опитування задоволеності замовників якістю надання адміністративних послуг та роботою Центру надання адміністративних послуг : веб-сторінка Івано-Франківської міської ради. URL: <https://mvk.if.ua/fsuya/40671> (дата звернення: 22.05.2022).

5. Технічні Вимоги на удосконалення функціоналу модулів Єдиного державного веб-порталу електронних послуг «Реєстр адміністративних послуг» та «Система онлайн моніторингу та оцінки якості послуг». URL: http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Tehnichni-vymogy_Reyestr-i-Systema-monitoringu.pdf (дата звернення: 25.11.2021).

6. Citizens' office (Bürgeramt). URL: <https://www.iamexpat.de/expat-info/organisations-agencies-germany/citizens-office-buergeramt> (дата звернення: 16.04.2022).

7. OECD, One-Stop Shops for Citizens and Business, OECD Best Practice Principles for Regulatory Policy, OECD Publishing, Paris.

URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b0b0924e-en/index.html?itemId=/content/publication/b0b0924e-en> (дата звернення: 19.05.2022).

8. Service Canada. URL: <https://www.canada.ca/en.html> (дата звернення: 15.05.2022).

Кулиба В. В. (м. Дніпро, Україна)

kulyba15@gmail.com

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЗА ЧАСІВ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

На тлі сучасного загострення геополітичної ситуації (військова ескалація України з боку РФ) доцільним є дослідження особливостей державного управління в умовах війни та подальше прогнозування розвитку (повернення до стану норми) після військового конфлікту.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться на території усєї країни або в окремих її частинах у разі збройної агресії чи загрози нападу.

В умовах воєнного стану Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України.

Військовим командуванням, якому надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, є Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (стаття 3 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Військове командування, в межах повноважень, визначених цим Законом та Указом Президента України про введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, затвердженим Верховною Радою України, видає обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку,

здійснення заходів правового режиму воєнного стану. На територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Рішення про їх утворення приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування.

Щодо правосуддя на території, де введено воєнний стан, воно здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, такі заходи правового режиму воєнного стану як заборони та обмеження. Можуть: встановлювати (посиливати) охорону об'єктів державного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи; примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка; запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування; перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України тощо.

Розглянувши основи державного управління під час воєнного стану, можемо спрогнозувати що буде після. Звичайно буде відбудова. Відбудова не тільки зруйнованих міст, домівок і т. д., але й відновлення такого процесу як децентралізація державного управління. Бойові дії вплинули не тільки на психічне здоров'я місцевих жителів і їх подальшу міграцію, але й на скорочення матеріальної бази органів місцевого самоврядування. Тому в рамках децентралізації належить сформувати нові ідентичності ОТГ з урахуванням змін у складі громад, зміни у структурі економіки (диверсифікація, зупинення чи започаткування виробництва), гуманітарній сфері (наприклад, перенесення евакуйованих з непідконтрольних територій ВНЗ, відродження етнопонаціональних традицій тощо); впровадження нової економічної моделі регіонів, яка забезпечуватиме подолання кризи старопромисловості та здійснення диверсифікації економічної структури на основі впровадження методикі смарт-спеціалізації громад; подолання значних екологічних ризиків, пов'язаних з наслідками діяльності великих підприємств (у т. ч. після припинення їхньої роботи); – подолання проблем громад мономіст, в яких ринок праці, комунальна інфраструктура, доходи бюджету тощо залежать від одного великого підприємства – шляхом диверсифікації економік громад; – перебудова коопераційних зв'язків та логістики на заміну зруйнованим через лінію розмежування; – організація безпеки життєдіяльності в умовах близькості до зони бойових дій: забезпечення охорони правопорядку, виявлення незаконного обігу зброї та боєприпасів, адаптація господарського комплексу до тривалого перебування поблизу зони підвищених ризиків [3]. Можливий варіант повернення частини окупованих територій із іншим статусом, визначеним міжнародними договорами. Тоді можлива зміна обсягу повноважень місцевого самоврядування, може бути введена власна система самоврядування тощо.

Проаналізувавши основні особливості державного управління за часів воєнного стану в Україні, ми змогли коротко дати найвірогідніший прогноз відбудови управління після війни, у т. ч. й на окупованих територіях. Зокрема очікується, що новий етап децентралізації відбудеться із внесенням змін до Конституції щодо посилення спроможності органів самоврядування районного та обласного рівня та кристалізацію повноважень виконавчих органів державної влади на субрегіональному та регіональному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Конституція України.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану».
3. Електронне джерело: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf>

Pan Li (Kziv)

a504564464@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НА ТЛІ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

Продовольча безпека, одна з проблем, що вічно існують у будь-який історичний період, на будь-якому етапі розвитку людського суспільства і мають для нього найбільш вагоме значення, від її забезпечення безпосередньо залежать здатність до існування і добробут будь-якої держави. Розуміння актуальності проблеми продовольчої безпеки, яка, наприклад, у стародавньому Китаї була одним із ключових факторів загибелі та відродження династій, з'явилося ще з ранніх історичних часів. Однак більш глибоке і глобальне вивчення цієї проблеми почалося лише в середині минулого століття, після двох світових воєн, коли більшість країн світу зазнало тяжких наслідків воєнних дій, у тому числі дефіциту продовольства.

Зі створенням Організації Об'єднаних Націй (ООН) та міжнародної Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) у 1945 році світова спільнота приділяє пильну увагу продовольчій безпеці як найважливішій складовій національної безпеки країн та забезпечує стале виробництво продуктів харчування та їх доступність для населення. Продовольча безпека як концепція виникла в середині 1970-х років під час обговорення міжнародних продовольчих проблем під час глобальної продовольчої кризи [1]. Відповідно до ФАО, продовольча безпека це – ситуація, за якої люди мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування, що відповідають їх дієтичним потребам та перевагам для активного та здорового життя у будь-який час; іншими словами, люди вільні від голоду та недоїдання [2]. Дане визначення можна виділити три параметри для оцінки та вимірювання безпеки продовольства: фізична доступність,

економічна доступність та якість продуктів харчування. Також у ФАО [3] розглядає четвертий вимір продовольчої безпеки: наявність продовольства, доступ до продовольства, використання продовольства та стабільність. У разі продовольчої небезпеки, недостатнє забезпечення продуктами харчування та низькоякісний раціон людей негативно впливають на показники їхньої середньої тривалості життя та здоров'я, імунітет до хвороб та фізичну працездатність. Розроблений вченими спеціальний метод під назвою The Four Domain Food Insecurity Scale (4D-FIS) [4] для оцінки продовольчої небезпеки, включає наступні компоненти: кількісний показник, якісний показник, психологічний (переживання через невизначеність ситуації та занепокоєння населення щодо отримання доступу до необхідних продуктів харчування) та соціальний показник (стабільність).

Якщо навіть у мирний час, на планеті спостерігалось загострення таких проблем, як бідність і недостатнє харчування в багатьох країнах і регіонах, розвиток світових продовольчих криз, які супроводжуються різким зростанням цін на продукти харчування, зменшення реальних доходів населення, глобальна пандемія COVID-19 та її деструктуризуюча дія, факт того, що у 2020 році від 720 до 811 мільйонів людей зіткнулися з голодом, проблема недоїдання, яка збільшилася на 1,5 відсотка до 9,9 відсотка [5], то зараз, у контексті, поки що регіональної, але такої, що тягне за собою наслідки глобального масштабу, війні Росії проти України, актуальним стає аналіз та дослідження проблем продовольчої безпеки у нових реаліях. Сьогодні під загрозою опинилась стабільність міжнародного ринку продовольства, забезпеченість та доступність продуктів харчування для мирного населення. За даними статистики, обидві сторони війни – Україна та Росія є найбільшими гравцями на ринку продовольства. Так, і Україна і Росія входять до п'яти найбільших світових експортерів ячменю, соняшника та кукурудзи, на них припадає близько третини світового експорту пшениці. У 2020 році в двох країнах було вироблено близько 6 % усієї кількості зерна у світі, 14 % пшениць, 4 % кукурудзи, і більше 50 % соняшникового насіння [6], через їх вагому частку замінити і знайти альтернативне джерело продовольства буде дуже складно і малоймовірно навіть у довгостроковій перспективі.

Грунтуючись на методах ФАО та 4D-FIS для оцінки стану продовольчої безпеки, можна зробити такі висновки:

– на території України руйнування пов’язані з війною та деградація сільськогосподарських земель, знищення іригаційних шляхів та аграрної інфраструктури позначається на кількості врожаю у поточному році, тим самим завадять фізичному доступу населенню України та окремих країн світу до продовольства;

– збільшення зон бойових дій провокує широкомасштабне переміщення населення, різке зменшення кількості робочих місць у країні, порушує соціальну стабільність;

– знищення промислових, торгових та житлових приміщень посилює економічну кризу, що в подальшому вплине на реальний дохід та купівельну спроможність населення, таким чином, економічну доступність до продуктів харчування.

На жаль, сучасні наукові наробки, і дана робота, розглядає проблеми, але не висуває практичні рекомендації щодо їх усунення, оскільки з метою забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни, насамперед, необхідно її завершити.

Список використаних джерел:

1. *Chapter 2. Food security: Concepts and measurement* (n. d.). Retrieved May 26, 2022, from <https://www.fao.org/3/y4671e/y4671e06.htm#fn21>

2. *Focus: The state of food insecurity in the World 2000* (n. d.). Retrieved May 26, 2022, from <https://www.fao.org/FOCUS/E/SOFI00/sofi001-e.htm>

3. *Измерение различных проявлений продовольственной безопасности* (n. d.). Retrieved from <https://www.fao.org/3/i3434r/i3434r02.pdf>

4. Johnson C. M., Ammerman A. S., Adair L. S., Aiello A. E., Flax V. L., Elliott S., ... & Bowen S. K. (2020). *The Four Domain Food Insecurity Scale (4D-FIS): development and evaluation of a complementary food insecurity measure*. *Translational behavioral medicine*, 10 (6), 1255–1265.

5. FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming Food Systems for Food Security, Improved Nutrition and Affordable Healthy Diets for All*. FAO, Rome (2021). URL: <https://www.fao.org/publications/sofi/2021/en/> (Accessed: 18 Oct. 2021).

ЗМІНА ІДЕАЛІВ ПРИ ВИБОРІ ЛІДЕРА У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Лідерство є процесом соціального впливу, завдяки якому об'єкт лідерства, за допомогою підтримку соціуму досягає поставлених мети, задач та цілей. Бути лідером, на сьогодні, означає мати певний стиль, або ж модель поведінки, яку лідер використовує для впливу на вибраний об'єкт, тобто соціум. Характеризуючи лідера, найточніше можна підібрати такі описи, як високорозвинений емоційний інтелект, навички маніпулювання при веденні діалогу, лобювання масами, харизматичність та вміння використовувати потенціал інших людей заради своїх цілей. Ці якості можуть бути як природними для людини, або бути проектом певної групи піар-менеджерів. На сьогодні політик є лише проектом людей, які за допомогою певних технік, маніпуляцій та реклами можуть нав'язати йому певні якості, навіть якщо в реалі ця людина їх не має і є абсолютно інертною. У такому випадку обидві сторони є задоволені – маса людей, які в голові мають ідеал, якого вони обрали та за яким вони йдуть та створювачі проекту, які за допомогою цієї ляльки-політика не показуючи свого обличчя використовують це у власних цілях. І дана модель у мирний час є нормальною, можна назвати її працюючою. Бідні мають ідеали, багаті мають свою користь, замилюючи очі обіцянками. Однак усе кардинально змінюється, коли за вікном лунають вибухи.

Говорячи про лідера, завжди хочеться згадати вклад Вебера про дослідження лідерства і його поняття розкриття харизми. Вебер у своїх роботах виділяв три основних типи політичного лідерства: традиційне, раціонально-легальне та харизматичне. Варто відзначити, що традиційне лідерство втрачає свою популярність, а в реальних умовах не є таким ефективним. Раціонально-легальне, або ж бюрократичне, нібито в своєму підтексті вважається ідеальним. Натомість навіть його людство змогло спотворити та модифікувати. Сенс такого лідерства в тому, що лідер обирається законно, за допомогою певних процедур та правил. І має при собі головною метою – вибір кращого лідера більшістю народу. Спотворення цього типу з'являється тоді коли у державному апараті з'являється корупція та зловживання владою та використання

особистих зв'язків задля особистих цілей. Яскравим прикладом можуть бути країни, в яких протягом довгого часу зберігається один і той самий лідер. Навіть якщо проводяться офіційні вибори і зберігається ілюзія легітимності цього кандидата. Тому доцільність такого типу панування ставиться під питання у випадку спотворення державного апарату. І наступним типом легітимності, на який хотілося б акцентувати увагу саме сьогодні – є харизматичне правління. Харизматичне лідерство характеризується необмеженістю владою лідера, завдяки якій він підкорює все суспільство. Вивчаючи історію, ми часто бачили, що харизматичні лідери це не завжди щось позитивне, адже часто такі лідери були прихильниками радикального типу правління типу тоталітаризму. Так як вони використовували свою «Персону» задля досягнення лише своїх інтересів, маніпулюючи і, зазвичай, не зважаючи на запит суспільства. Натомість сьогодні саме харизматичне суспільство отримало найбільшу модернізацію та стало одним з найефективніших видів правління. Лідер, який є харизматичним і підкорює народ не тільки заради власної вигоди, а і заради інтересів народу, здатний вести не тільки своїх людей, а і підкорювати майже весь світ. Саме у воєнний час кампанія дешевого піару та «роздавання гречки» є зовсім не ефективною і навіть комічною. Орієнтири при виборі лідера у воєнний та повоєнний час стають абсолютно іншими. Маса більше не хочуть ідеальних картинок, обіцянок та ідеально випрасуваних костюмів політиків. Лідер у воєнний період має бути з холодним розумом, вмінням сказати людям будь-якої посади та країни правду в очі, не боючись бути засудженим, вміти вимагати допомоги у країн, що доклали свою руку до розпалювання війни.

Отже, управління у воєнний період розбиває рожеві окуляри соціуму, який зустрічається з суворою реальністю. Народу потрібні дії, які він буде бачити не тільки з екранів гаджетів, а і в реальному житті, просто подивившись у вікно. І найголовніша безпека має бути ґрунтована не на безмовній згоді з окупацією територій, а має полягати у якійсь армії, у відсутності корупції у ланці збройних сил. Тому нові образи лідерів, які нам будуть проноувати піар-кампанія на виборах у післявоєнний час будесуттєво різним та обіцянки вже будуть далеко не про гречку та обіцянки про світле майбутнє. Щоб стати лідером сьогодні необхідно показати реальні дії та захист людям, а також вміння у критичних ситуаціях не благати про допомогу, а вимагати її.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СУБ'ЄКТНОСТІ НА ТЛІ РИЗИКІВ ЇЇ ВТРАТИ

Війна, яку розпочала Росія проти України, однозначно має отримати відображення в додатковому розділі наступної редакції (другому виданні) книги «Конфлікти, що змінили світ», яка вийшла в Харкові в 2020 році. Звичайно, вибірковість включення до книги авторами (Наталя Іщенко, Ігор Попов та ін.) конкретних конфліктів і не включення інших, не завжди на нашу думку обґрунтована, проте беззаперечним є той факт, що російсько-українська війна є конфліктом, який вже змінив світ і, водночас, проілюстрував значущість врахування попередніх тенденцій трансформації світу.

Широкомасштабна воєнна агресія РФ проти України змусила знову ставити гострі питання не тільки перед сучасними політиками, а й першочергово перед науковцями в галузі суспільних наук щодо історичного поступу світ-системи та місця України в ній. Зокрема, чи була війна проти України невідворотною і стала наслідком розгортання логіки імперіалістичного протистояння? Які можливі були дії вищого керівництва держави щоб уникнути агресії і, водночас, зберегти дійсну суб'єктність держави? І, нарешті, чи готова була система публічного управління до ефективної діяльності в умовах викликів воєнного стану? Відповіді, які могли бути цілком очевидними і виправданими ще рік тому, нині здаються такими, що позбавлені сенсу. З одного боку, валлерстайнівське трактування занепаду США, як суб'єкта вислизаючого монополярного світу, і їх бажання різними способами стримати цей процес, нині радо піднімається на знамена тими, хто в такій інтерпретації пов'язує ключову роль США в допомозі Україні в її боротьбі проти агресора. З іншого боку, взявши за дужки економічний детермінізм у глобальному контексті, маємо визнати ймовірний сценарій формування України як повноцінного геополітичного суб'єкта, незважаючи на пряму залежність від допомоги країн Заходу. В цьому сенсі Україна набуває можливості подолати визначену їй перспективу «санітарного кордону» і стати важливим актором геополітичних взаємодій. Не останню роль в цьому контексті буде грати нова якість публічного управління, заснована на розбудові ефективних управлінських взаємодій. Зробити висновок, наскільки вдалося це протягом останніх років розвитку України можна за

результатами підготовки до відсічі збройної агресії, забезпечення стійкості функціонування основних державних інституцій, вирішення інших проблем. Поки-що, на момент проведення конференції, маємо прогноз падіння ВВП на 35–40 % (у березні масштаби падіння склали 44 %), проте навряд-чи це є результатом неефективності діяльності органів державної виконавчої влади, а радше наслідок нищення Росією цивільної економічної інфраструктури, особливо на Сході і Півдні України, відтік трудового капіталу тощо. Водночас, відносна стабільність збереження соціальних стандартів, за умови необхідності утримувати близько 1 млн військовослужбовців (включаючи мобілізованих та представників інших силових структур – МВС, СБУ, ДСНС), говорить про достатню ефективність органів публічного управління.

Важко відповісти на питання: чи потрібна нині Україні розбудова адміністративного управління за веберівською бюрократичною моделлю з чіткою ієрархічністю? З одного боку впорядкованість управлінських відносин з визначеною мірою їх формалізації, за обґрунтуваннями М. Вебера, забезпечують раціональність функціонування. Проте, в умовах війни, коли виникає необхідність виявляти неабияку гнучкість та оперативність, бюрократичні адміністративні структури можуть бути «неповороткими» і неефективними. Тому, варто звертати увагу на мережеві моделі управління і можливість застосовувати їх в публічному управлінні.

Одним з важливих і беззаперечних досягнень української влади є, на наш погляд, достатньо серйозний рух в напрямку цифрових трансформацій. Йдеться не тільки і не стільки про сервіси, що забезпечуються порталом державних послуг «Дія». Радше ми говоримо про цифровізацію управлінських взаємодій між органами державної влади, а також з громадянами. Нагадаємо, що звіт про рейтингування країн за індексом електронного урядування (E-Government Development Index) готується кожні 2 роки і, відтак, результатів 2022 року ще не опубліковано, проте за підсумками попередніх звітів (відповідно 2018 та 2020 року) Україна зберігала стійку тенденцію до висхідного руху по щаблях цього рейтингу, маючи статус «високий рівень» [<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center>]. Окремі сервіси, пов'язані з цифровізацією банківських послуг, адміністративних послуг, державних закупівель тощо, в Україні за висновками експертів часто мали кращу програмну та адміністративну реалізацію, ніж в країнах Західної

Європи. Створення Міністерства цифрових трансформацій у 2019 році безперечно було спрямоване на покращення спромог України в ефективній модернізації публічного управління. Наприклад, в перший місяць війни можливість державних службовців мати віддалений доступ до систем електронного документообігу сприяло усуненню загрози паралічу публічного управління. Водночас, цифровізація управління в Україні дозволяє здійснити оптимізацію чисельності кадрового складу державних службовців. Так, станом на 01 травня 2022 року без урахування тимчасово окупованих територій, а також без урахування посад державних службовців інформація про перебування на яких становить державну таємницю кількість держслужбовців складає 168 176 осіб [<https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv>]. Це число не враховує значної армії посадових осіб місцевого самоврядування. Крім того, цифровізація публічного управління суттєво знижує корупційні ризики, а це є фактором забезпечення стійкості публічно-управлінської системи і підвищення довіри до неї з боку громадян. Це особливо важливо в період воєнного стану.

За результатами опитування соціологічної групи «Рейтинг» в період війни значно покращилися оцінки ефективності української держави. В травні 2022 році 54 % українців вказали, що центральні органи влади справлялися майже зі всіма своїми зі своїми обов'язками (порівняно з 5 % наприкінці 2021 року). Така підтримка владних інституцій з боку населення дає шанс Україні зберегти цілісність та суверенітет, а військові успіхи та проактивна позиція на фронті міжнародної дипломатії дозволяє ствердитися як повноцінному суб'єкту глобальних політичних взаємодій.

*Похожалова А. І. (м. Київ, Україна)
pokhozhalova.a@gmail.com*

ЦИФРОВІ ВИКЛИКИ ДО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, АКТУАЛІЗОВАНІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Одним із викликів, які окреслила війна, стала відносна незахищеність багатьох державних установ на цифровому фронті. На українські урядові організації здійснювались численні кібератаки.

Більшість з них було відбито, проте є приклади, коли державі завдавали відчутної шкоди та/або унеможлилювали роботу державних структур протягом певного періоду. Додатково можна відмітити загальну неготовність технічної бази багатьох державних органів до роботи під час війни: велика кількість процесів залежить від роботи фізичних серверних, комунікація прив'язана до роботи стаціонарних телефонів, а доступ до облікових записів не є захищеним на достатньому рівні.

Другим викликом, на нашу думку, стала організаційна складова: деякі механізми (наприклад, перенесення роботи у дистанційний формат) були напрацьовані під час карантину, проте мало хто виявився готовим до повноцінної роботи із меншою кількістю штатних працівників та без можливості запланувати та здійснити зміну формату поступово. Це продемонструвало рівень сталості, який кожна окрема організація спроможна підтримувати в критичних умовах.

У частині модернізації підходу органів публічної влади до кібербезпеки та налагодження технічних процесів глобально можна виділити два перспективних напрямки: спрямована і системна робота з працівниками, та пошук технічних рішень, які передбачають можливість швидко адаптуватись до нових умов. Перший спрямований на впровадження та розповсюдження в урядових установах безпечної цифрової культури. Важливо почати з найнижчих рівнів, та забезпечити розуміння важливості надійних паролів у облікових записах, збереження інформації на хмарних сервісах, дотримання конфіденційності інформації з обмеженим доступом тощо. Такий підхід є ефективним з практичної точки зору, а також у значній мірі відповідає формату якісної цифрової освіти, який рекомендовано Європейською Комісією [1].

За результатами загальнонаціонального опитування щодо цифрової грамотності серед базових курсів «Онлайн безпека» користується найбільшим попитом, тому є підстави вважати, що у найближчій перспективі питання може бути вирішено [2].

Другий має на меті організований та спрямований пошук програмного забезпечення, технічних засобів, які можуть використовуватись як для роботи в штатному режимі, так і для оперативного відновлення робочого процесу в критичних умовах. Ілюстративним прикладом таких заходів може бути перехід органами публічної влади до використання IP-телефонії, роботу якої можна у разі потреби швидко розгорнути на іншій локації.

У частині організаційного підходу універсальне рішення окреслити важче, проте кожен керівник державного органу матиме можливість проаналізувати проблеми, із якими зіткнулася в ході війни підзвітна йому організація, та зробити висновки.

Загалом, зазначені виклики та шляхи їх подолання створюють широке поле для діяльності та модернізації багатьох процесів в урядових організаціях після завершення війни. Одним із теоретично можливих рішень є залучення залученням Держспецзв'язку та Мінцифри до створення окремого органу, якому буде надано повноваження розробити вимоги до компетентностей державних службовців, а також стандарти технічних рішень, рекомендовані до використання органами публічної влади залежно від характеру діяльності.

Крім затвердження вимог, не менш важливо затвердити стандарти відповідного навчання: рамка цифрової компетентності для державних службовців включає в себе 5 з 6 сфер та 20 з 30 компетентностей, які містить Рамка цифрової компетентності для громадян України [3; 4].

Створення уніфікованого підходу потенційно спрощує роботу державних органів: одразу зникають проблеми несумісності тих чи інших цифрових компонентів, які наразі додають складності при сумісній роботі різних установ у одному проекті, а також може стимулювати розробку нових програмних та технічних продуктів українського виробництва. Що стосується організаційних питань, є ймовірність, що рішення проблем такого рівня буде відпрацьовано ще до завершення воєнного стану.

Підбиваючи підсумки, можна вказати, що впровадження нових структурних механізмів в систему публічного управління не буде миттєвим та займе певний час. Протягом періоду змін певні процеси доведеться будувати наново, фактично «з нуля», проте саме тому післявоєнний період варто використати для розробки нового підходу, який враховує досвід та здобутки воєнного часу.

References:

1. dComFra, D. C. U. A. E. U. D. (Ed.). (2021). *Рамка цифрових компетентностей для державних службовців України* (osvita.diia.gov.ua). (Retrieved: May 30, 2022). URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/1384-deap_communication_sept2020_en.pdf
2. EGAP, S. D. C. D. C. (Ed.). (2021, November 2). *Опис рамки цифрової компетентності для громадян України* (osvita.diia.gov.ua). (Retrieved: May 30, 2022). URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2316-for_citizens_2.pdf

3. OECD, E. C. I. (Ed.). (2020, October 28). *Resetting education and training for the digital age. 2021–2027* (osvita.dii.gov.ua). (Retrieved: May 30, 2022). URL: https://osvita.dii.gov.ua/uploads/0/1384-deap_communication_sept2020_en.pdf

4. Мінцифра, Р. Д. 2.0, Східна Е. Ф., & DigCompUA for Citizens, Е. G. А. Р. (2021). *Звіт за результатами загальнонаціонального опитування. Цифрова грамотність населення України* (osvita.dii.gov.ua). (Retrieved: May 30, 2022). URL: https://osvita.dii.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf

Рубан Ю. Ю. (м. Київ, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТ І ГРОМАД У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Сьогодні одним із головних завдань сталого розвитку в Україні є сталий розвиток міст та громад.

У мирні часи, вже були зроблені кроки для підтримки громад у розробці стратегій місцевого розвитку за допомогою програми U-LEAD [1]. Вже близько 400 громад отримали цю допомогу. Також, відбувалися онлайн зустрічі експертів з представниками громад для обговорення успішних практик розроблення подібних програм. За допомогою цієї програми вже було модернізовано більше сотні ЦНАПів.

Втім, війна вносить свої корективи і зараз виникає необхідність в дослідженні питання відбудови та налагодження нормального життя на територіях, що постраждали від вторгнення Росії та від її ракетних ударів. Зараз, як ніколи необхідно активізувати громадянське суспільство та залучити їх до розробки документів, які будуть регламентувати відбудову держави та внести корективи у діючі стратегії розвитку. За допомогою громадських обговорень, круглих столів та інших інструментів забезпечення співпраці інститутів громадянського суспільства з владою необхідно виокремити найважливіші питання конкретних територій та затвердити відповідні рішення для нормалізації ситуації.

Варто зазначити, що відкритість владних органів до взаємодії з інститутами громадянського суспільства значно покращує результат діяльності органів виконавчої влади. Поствоєнний період буде дуже важким для нашої держави, але я впевнений, що

згуртувавшись навколо цієї проблеми ми зможемо знайти шляхи її вирішення.

Список використаних джерел:

1. Близько 100 громад отримають підтримку від U-LEAD у розробці стратегій місцевого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/blyzko-100-gromad-otrymayut-pidtrymku-vid-u-lead-u-rozrobcki-strategij-miscevogo-rozvytku/>

*Скремінський М. В. (м. Київ, Україна)
nikskrem11@gmail.com*

ОБОРОННИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВІРШЕННЯ

У часи запровадження воєнного стану та активного ведення бойових дій на території України, лише Збройні Сили України та інші силові структури, є гарантами нашої безпеки та існування України як держави. Успішність оборони ворога залежить від фінансового та матеріального рівня забезпечення, розвитком оборонно-промислового комплексу та впровадженням новітніх розробок, тощо. Вже зараз стає зрозумілим, що після завершення бойових дій слід буде переглянути рівень забезпечення, розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу, рівень якості освіти та підготовки, тощо та запропонувати зміни, які підвищили б обороноздатність.

Питання обсягів видатків фінансування оборонного сектору частково регулюється статтею 35 Закону України «Про національну безпеку України», де вказано «Обсяг видатків на фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5 відсотків запланованого обсягу внутрішнього валового продукту, з яких не менше 3 відсотків – на фінансування сил оборони» [1].

Як показник фінансування сектору оборони пропоную взяти плановий обсяг видатків на Міністерство оборони у 2022 році. Видатки були розподілені за такими напрямками: керівництво та військове управління у сфері оборони – 464 090,6 тис. грн; Забезпечення діяльності ЗСУ, підготовка кадрів і військ, медичне забезпечення – 99 887 393,9 тис. грн; розвиток, закупівля,

модернізація та ремонт озброєння, військової техніки – 28 438 101,8 тис. грн; будівництво житла для військовослужбовців ЗСУ – 1 230 286 тис. грн; Утилізація боєприпасів, рідинних компонентів ракетного палива... – 2 142 182,6 тис. грн; разом – 132 162 054,9 тис. грн [2].

Проаналізувавши Державні бюджети 2012–2022 років, можна говорити про зростання фінансування оборони з 16,4 млрд грн в 2012 році до 133,5 млрд грн в 2022 (217 млрд грн на даний момент, під час війни).

Відповідно до міжнародних стандартів, оборонний бюджет передбачає виділення не більше 50 % від свого загального обсягу на забезпечення особового складу. 75 % – критична межа. За різними оцінками експертів ідеальний розподіл повинен виглядати так: особовий склад – 40 %, експлуатація та обслуговування озброєнь і військової техніки – 30 %, науково-дослідні роботи, закупівля озброєнь і військової техніки – 30 % [0]. Якщо провести обрахунки, то у оборонному бюджеті 2022: 77 % йде на особовий склад, 21 % йде на розвиток, закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння, а 2 % йде на утилізацію, що аж ніяк не робить цей бюджет бюджетом розвитку.

Для порівняння, за даними SIPRI databases, Military spending України 2022 складають 5,4 млрд доларів. В свою чергу, найбільше витрачають США – 750 млрд. Наш ворог – росія, витрачає 48 млрд, що навіть менше ніж Велика Британія – 55,10 млрд доларів. Тому варто розуміти, що сильна економіка забезпечить нам ще більш сильне військо.

Відповідно до зазначених проблем необхідно запропонувати варіанти їх вирішення та покращення принципів формування оборонних бюджетів в цілому:

1. Внести зміни до ЗУ «Про Національну безпеку України», де закріпити фінансування сил оборони не менше ніж 4 % від ВВП, та не менше 1 % спрямовувати на модернізацію, закупівлю нових видів та одиниць озброєння.

2. Законодавчо закріпити принцип формування оборонного бюджету знизу-догори, надати більше повноважень військовим структурам при формуванні бюджету, що б допомогло ефективно враховувати потреби.

3. Законодавчо закріпити принцип, згідно якому витрати на особовий склад не повинні перевищувати 50 % від загального розміру оборонного бюджету, при цьому рівень видатків на

особовий склад не повинен зменшуватися в порівнянні із бюджетом минулого року.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII (2021) (Україна). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
2. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України № 1928-IX (2022) (Україна). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
3. Телюк К. (2015). Фінансування національної оборони України. Вісник Університету банківської справи, (1), 96–102.
4. *Military Spending by Country 2022* (б. д.). 2022 World Population by Country. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/military-spending-by-country>

Ткачова Н. М. (м. Київ, Україна)

n.tkachova@kpi.ua

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Безпека – це базова потреба людини, дефіцит якої найбільше відчувається в умовах війни. Натомість якраз небезпека під час війни досягає найбільшої концентрації. Страх перед загрозами безпеці змушує людину шукати в суспільстві засоби захисту від загроз. Першочергове завдання держави – це перемога України у війні проти росії і збереження та подальший розвиток системи базисних цінностей людини і суспільства.

Збереження та зміцнення демографічного потенціалу країни, подолання кризових демографічних процесів заявлено у статті 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» серед основних напрямів державної політики. Слід зазначити, що Закон «Про національну безпеку України» [1] робить наголос у бік сфери безпеки і оборони з нехтуванням всіма іншими найважливішими сферами безпеки (економічна, соціальна, екологічна), які є дуже чутливими для сфери публічного управління, але у Законі вони віднесені до інших. Головною тезою нового Закону про національну безпеку України є забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки і оборони, який визначається як основа системи забезпечення національної безпеки.

Демографічна безпека – це є стан захищеності основних життєво важливих демографічних відновлювальних процесів від реальних та потенційних загроз. Мета демографічної безпеки – створення умов, достатніх для попередження і нейтралізації демографічних загроз. Війна в Україні зробила надзвичайно актуальною цю проблему, і слід визнати, що ми всі до неї готові найменше.

За час повномасштабної війни з України виїхали приблизно 3,5 мільйона людей. Водночас після закінчення бойових дій та воєнного стану очікується ще одна хвиля міграції українців. Наразі, сьогодні розділені сім'ї. Як прогнозують фахівці, ті сім'ї, які за кордоном адаптуються, будуть намагатися забрати своїх батьків. Також очікують на хвилю чоловіків, які приєднуються до сімей, тобто кількість емігрантів може значно збільшитися.

Це одна з серйозних загроз для України. Масштаби наступної хвилі міграції поки досить складно оцінити, але деякі експерти вважають, що покинути Україну можуть до 5 мільйонів людей. З 24 лютого прикордонники оформили понад 8,3 млн людей, які перетнули кордон в обох напрямках. З них майже 5,2 мільйона людей виїхали з країни, а в'їхали до України – майже 2,7 млн українців.

Зокрема, 2 червня з України виїхали понад 35 тисяч людей. Водночас прибули в країну понад 37 тисяч людей, з них понад 33 тисячі – українці. Також західні кордони країни перетнули майже 19 тисяч транспортних засобів. Крім того, прикордонники оформили 158 вантажівок із гуманітарною допомогою.

За даними ООН, станом на 1 червня з України виїхали понад 6,9 мільйона людей. Більшість із них поїхали до Польщі – 3,6 мільйона громадян. Також ООН наводить дані, що понад мільйон українців виїхали в росію. Зазначимо, що українська влада фіксує депортацію громадян до рф із захоплених територій.

В ООН зазначають, що 2,1 мільйона українців, які в'їхали в Україну з початку повномасштабної війни, не обов'язково остаточно повертаються. Таким чином, можливо визначити, що ситуація в країні залишається нестабільною та непередбачуваною і ключовим фактором є закінчення війни – скільки вона буде тривати й куди можна буде повернутися.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про національну безпеку України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст. 241). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

**PUBLIC MANAGEMENT OF THE PROCESSES
OF INTERNATIONALIZATION OF EDUCATION
IN THE CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION IN UKRAINE**

In recent years, the competition between countries has continued to intensify. With the intertwining of influencing factors such as hegemonism, power politics, and unilateralism, the adjustment of the world structure has accelerated. At present, the international security environment faced by Ukraine is characterized by a high degree of uncertainty. However, we should also understand that peace and development are still the themes of our times. The general direction of multi-polarization of the world, economic globalization and democratization of international relations remains unchanged. In today's world, the competition between countries depends not only on the competition of hard power such as military and economics, but also on the competition of soft power such as ideology, culture and values.

At a time when the national security situation is severe, the Ukrainian people have to hold high the banner of cooperation, innovation and rule of law, to strengthen international security cooperation from all aspects, thus improving the global security governance system as well as guiding the international community to jointly shape a more just and reasonable national order.

In particular, given the fact that educational resources in Ukraine are rich and have a long history, international cooperation in the field of education maybe an effective way to promote the development of the post-war Ukraine. When education flourishes, the nation flourishes; when education is strong, the nation is strong. Prioritizing education and developing human resources is one of the main successful experiences of the rapid rise of a country.

From the perspective of public management, the processes of internationalization of education in Ukraine in the conditions of military aggression can be carried out from the following aspects:

1. Improve the strategy formulation of internationalization of education.

Under the premise of following the existing laws, the government should properly formulate the top-level design of education internationalization strategy, including specifying the work tasks, staffing,

responsible institutions, conditions and guarantees, financial investment, and promotion plans, etc. It should implement a hierarchical responsibility system, coordinate and promote the implementation of relevant policies, give necessary guarantees in teacher staffing and financial investment, and urge educational institutions at all levels to implement the main responsibilities.

2. Consolidate the infrastructure for internationalization of education.

Local education administrations, schools and relevant professional institutions should make comprehensive use of information technology to develop integrated digital curriculum resources such as supporting multimedia materials, case libraries, courseware, micro-lessons, thematic websites, application software and online open courses in a targeted manner to ensure diversified forms and types of resources. As the war situation varies from place to place, local governments and schools should focus on local conditions, coordinate the use of existing resources, and promote the transformation and upgrading of relevant international cooperation programs to ensure the quality of education.

3. Integrate foreign resources for internationalization of education.

Since Ukraine became an independent and sovereign state, it has been committed to international educational cooperation, which is clearly regulated by the Education Law enacted by the country. Ukraine has now established agreements with more than 40 countries and 610 foreign partners, creating a fruitful platform for cooperation and exchange. In the wake of the war, the help from international partners has played an active role in the transmission and development of education in Ukraine. In the case of UNESCO, for example, since the war until now, UNESCO has quickly carried out four actions to support the Ukrainian Ministry of Education and Science, including:

1. Provision of computer hardware and equipment to support online teaching and learning.
2. Development and expansion of digital education platforms and content.
3. Development of a higher education e-assessment system.
4. Strengthening the psychosocial support and care system for crisis-affected populations.

In this special period, the government of Ukraine should continue to strengthen cooperation and contacts with various international organizations, NGOs, social organizations, the union of university rectors,

student unions, research organizations, and representative groups of state power bodies to create conditions for achieving long-term goals of national and regional educational development.

4. Strengthen the process management of internationalization of education.

The government should assess the impact of the war on education internationalization and carry out relevant research, consultation, guidance, evaluation, and services on this basis. Local educational administrative departments and schools could explore new forms and methods of education internationalization for Ukraine through activities such as typical cultivation, merit evaluation, academic seminars and experience exchange, so as to take further exemplary.

To sum up, education is the central embodiment of national soft power and the spiritual lifeblood of the nation. The rise and fall of education is closely linked to the fate of the nation. In the era of globalization, no matter how many difficulties we encounter, we should continue to strengthen international exchanges and cooperation and vigorously develop education. In this way, we can fully introduce advanced experience, inherit excellent traditional culture, and achieve national rejuvenation. At the same time, however, with the development of the internationalization process, the country is also vulnerable to the impact of diverse social trends. Given the conditions of military aggression, while actively connecting with the international community, we should also pay attention to the screening of the introduced educational resources, discarding them and taking a path of internationalization of education that is suitable for the national conditions of Ukraine.

References:

1. Antoniuk V. P. The Higher Education in Ukraine on its Way Towards Modernization. *Biznes Inform*, 2019. 4 (495).
2. Avshenyuk N. M., et al. Foreign experience and Ukrainian realities of mass open online courses use in international education area. *Information Technologies and Learning Tools*, 2018. 68 (6).
3. I., I. K., et al. Efficiency Improvement for Public Administration of Education. *Proceedings of the International Conference "Topical Problems of Philology and Didactics: Interdisciplinary Approach in Humanities and Social Sciences"* (TPHD 2018), 2019.
4. Military and Defense; Study Results from National Technical University in the Area of Military and Defense Reported (The Reform of the Higher Education of Ukraine In the Conditions of the Military-political Crisis). *Defense & Aerospace Week*, 2019.

5. Raisa G. New trends in the development of Ukrainian higher education in the 21-st century. The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University Series pedagogy, 2020. 0 (1).

6. Zinchenko V. V., Boichenko M. I. and Popovych M. D. Higher Education And Sustainable Development Promotion: International Potential And Its Elaboration In Ukraine. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 2021. 635 (1).

7. Ensuring teaching and learning continues in Ukraine [2022-05-31]. URL: <https://www.unesco.org/en/education/emergencies/ukraine>

Шабаш І. Р. (м. Київ, Україна)

ishabash4@gmail.com

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ ПОСАДОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В УМОВАХ ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Складний і трагічний період в історії незалежної України розпочався ще у 2014 році, коли було здійснено фактично російську військову окупацію частини східних територій держави та анексії Автономної Республіки Крим. Як наслідок, це заклало основу для здійснення подальшої широкомасштабної військової агресії проти України, яка триває по сьогодні і набула нових масштабів, форм та динаміки. У зв'язку з розв'язаною війною Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України № 64/2022 постановлено ввести в Україні воєнний стан [1].

У період воєнного стану безперерйне та ефективне функціонування державних органів влади набуває особливого значення, оскільки саме сектор державного управління поряд з іншими соціальними інститутами (волонтерство тощо) створює умови для належного здійснення оборони і безпеки України, забезпечує надання населенню необхідних послуг.

Державні службовці, як працівники державних органів влади, є особливою соціальною групою, професійна сфера якої дозволяє їм бути стрижнем реалізації функцій держави.

За останні вісім років Україна вже мала певний досвід боротьби з агресором та його спробами дестабілізації роботи органів

державної влади, однак з повномасштабним вторгненням зіткнулася вперше. Саме тому в перші дні війни фактично відбулось тимчасове призупинення діяльності деяких державних органів влади, однак втрати керованості в органах влади не відбулося, що свідчить про відносну стійкість розбудованої адміністративної системи.

У багатьох державних органах влади постала гостра необхідність у терміновому поповненні кадрових ресурсів, у зв'язку із виїздом працівників за кордон (5281 осіб з числа держслужбовців), проведенням мобілізації (3144 осіб), звільненням (5971), а також тих державних службовців, які перебувають на окупованій агресором території або в межах районів бойових дій, не маючи можливості повноцінно працювати (5393) [4].

З початком введення воєнного стану державні органи влади обласного і районного значення були об'єднані з новоствореними спеціальними органами – військовими адміністраціями для організації впровадження заходів воєнного стану, оборони, громадської безпеки, цивільного захисту та забезпечення належного функціонування органів місцевого самоврядування [2]. Виникла необхідність перерозподілу та оптимізації бюджетних коштів з урахуванням першочергових потреб та витрат, переважно пов'язаних з обороною та матеріальним забезпеченням Збройних Сил України.

Через військову агресію Російської Федерації проти України постраждали також логістичні шляхи та центри, що негативно вплинуло на продовольче, технічне та інше забезпечення. Пошкоджено інфраструктуру та паливно-енергетичний комплекс країни. Владним органам довелося з коліс вирішувати окремі питання в нестандартний спосіб. Наприклад, йдеться про вирішення проблеми з постачанням палива за умови знищених агресором нафтобаз.

Багато положень законодавства, з початком війни, які діяли за мирного часу, виявилось практично неможливо накласти на воєнні реалії. У зв'язку з цим, вищим та центральним органам виконавчої влади довелося в стислі терміни врегулювати організацію роботи державних службовців та працівників органів влади, для подальшого функціонування державних інститутів управління. Зокрема, Кабінет Міністрів України затвердив постанову від 12 квітня 2022 року № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів влади у період воєнного стану», якою запровадив дистанційну форму роботи в державному органі, за наявності організаційних і технічних можливостей для виконання посадових обов'язків [3].

З метою підвищення ефективності виконання посадових обов'язків держслужбовцями, Національне агентство України з питань державної служби надало перелік актуальних роз'яснень та рекомендацій з основних питань, що стосуються організації роботи державних службовців в період воєнного стану, зокрема: щодо організації роботи державних органів в умовах воєнного стану, щодо прийому на роботу до державних органів, щодо окремих підстав припинення державної служби, щодо повноважень керівника державної служби у військових адміністраціях та структурних підрозділах місцевих державних адміністрацій, тощо [5].

Таким чином, державним службовцям, в стислі терміни, довелося пристосуватися до роботи в нових умовах, оскільки працювати повноцінно в адміністративних будівлях не є безпечно, більшість робочих процесів перейшло в дистанційну форму.

Підвищенню ефективності виконання посадових обов'язків державними службовцями сприяє процес діджиталізації публічного управління. Це дозволило оптимізувати та прискорити роботу державних службовців, надаючи можливість обробляти будь-яку інформацію, що стало в нагоді при організації роботи державних органів влади в період воєнного стану в Україні. Зокрема, мова йде про втілення програми «Держава у смартфоні», а також використання наявних напрацювань щодо впровадження електронного урядування, однією з основ якого є забезпечення доступу до публічної інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій. Разом із тим в Україні запроваджено систему електронної взаємодії органів виконавчої влади, що передбачає підключення користувачів до системи електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису.

В умовах військового часу, державні службовці поділились на декілька категорій з огляду можливості ефективного виконання своїх посадових обов'язків. До першої можна віднести тих працівників державних органів, які мають необхідну техніку та засоби зв'язку, налаштований доступ до підключеної системи електронного документообігу та офіційної електронної скриньки, можуть виконувати посадові обов'язки повною мірою. До другої категорії віднесено тих, які можуть бути на зв'язку, але не мають необхідну техніку, доступ до системи та налаштувань. І до третьої категорії відносять державних службовців, які не мають ні технічної, ні фізичної можливості здійснювати службову діяльність, у цьому випадку керівник державного органу має право прийняти рішення

про призупинення роботи державного службовця, оголошення простою на строк до одного місяця.

Маючи всі необхідні технічні можливості, не залежно від місця перебування, державний службовець має можливість, дистанційно повною мірою виконувати свої посадові обов'язки: відповідати на телефонні дзвінки, брати участь у нарадах та засіданнях, здійснювати службове листування, відповідати на запити та звернення громадян, здійснювати активну службову комунікацію з іншими працівниками державного органу та інше.

Завдання оцінювання ефективності роботи державних службовців в період воєнного стану достатньо складно вирішувати. Адже, постає необхідність враховувати умови роботи, місцезнаходження робочого місця, технічне забезпечення, наявність необхідних функціональних навичок, а також психоемоційне навантаження.

Таким чином, наукова рефлексія існуючих проблем управління процесами в державних органах, зокрема ефективної організації роботи державних службовців в період введення воєнного стану, дозволить зробити врахування факторів, що негативно відображаються на забезпеченні належної функціональності державного органу та розробити механізми покращення ефективності роботи державних службовців та сектору державного управління в цілому.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет представництво Президента України: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 06.06.2022).

2. Закон України «Про військові й цивільні адміністрації» від 20.03.2022 № 2126 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 06.06.2022).

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12 квітня 2022 року № 440 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет представництво Верховної Ради України: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-п#Text> (дата звернення: 06.06.2022).

4. Статистичні дані про склад державних службовців у період воєнного стану, станом на 01.05.2022 [Електронний ресурс] // Національне агентство України з питань державної служби: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/плани%20та%20звіти/statzvit.pdf> (дата звернення: 08.06.2022).

5. Державна служба в умовах війни: добірка корисної інформації [Електронний ресурс]// Національне агентство України з питань державної служби: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: <https://nads.gov.ua/news/derzhavna-sluzhba-v-umovah-vijni-dobirka-korisnoyi-informaciyi> (дата звернення: 03.06.2022).

Akimova O. (Kyiv, Ukraine)

A SUSTAINABLE DEVELOPMENT MODEL FOR UKRAINE: WINDOWS OF OPPORTUNITY IN THE POST-WAR PERIOD

The post-war restoration of Ukraine's economic potential is the central topic of the discussions surrounding the so-called "Marshall Plan" for Ukraine. The draft Recovery and Development Plan presented by the Ukrainian government at the July 4 conference in Lugano declared its central vision: acceleration of sustainable economic growth. The first steps of popularizing the plan, in particular, through the mass media and also on the profile site recovery.gov.ua, are a positive signal, aimed both at the local civil society (from the point of view of the implementation of the principle of transparency and accountability, this can be considered as the first, however, rather modest step towards strengthening interaction between the authorities and the community), as well as the international community, represented by the governments of the leading countries of the world, as well as the population of these countries, which are becoming increasingly important stakeholders in the process of post-war reconstruction of Ukraine.

Given the fact that the implementation of such a plan largely depends on the validity of its positions and closeness to post-war realities, it is worth emphasizing the risks that currently seem the most obvious. After all, how transparent, consistent and visionary such a plan looks will largely determine its viability in the future.

First of all, attention is drawn to the rather weak justification of the sustainability priority defined in the vision of the restoration project. This is manifested in the blurring of this focus in the list of proposed projects. For example, it is difficult to establish which of the list of projects stimulates the implementation of tasks in the list of Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030. Such a logical discontinuity of the two strategic documents raises the question of the real heredity of strategic planning in Ukraine. And in the matter of the

possible implementation of the recovery plan, it is coherence and heredity in strategic planning that appear to be a key factor in the stability of the state power system of Ukraine itself.

In this sense, it would be worthwhile to consider the post-war recovery plan precisely within the logical framework, previously set by the normative and legal support of sustainable development in Ukraine (in particular, the Presidential Decree “On the Goals of the Sustainable Development of Ukraine for the Period Until 2030” dated September 30, 2019 N 722/2019, the project of the Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030, etc.). This would allow not only to structure such a plan, adding weight and persuasiveness to it, but also to rid it of unnecessary declarativeness. In particular, such projects as “Promoting the transition of the agro-food sector to ‘green’ growth” and a number of others indicate to a greater extent the vector of development or, even, basic principles, but not the mechanisms for achieving practical results.

The audit of the proposed projects of the recovery plan should also allow to avoid duplication of projects proposed for implementation and almost completely similar projects that are already being implemented. Thus, in the field of restoration of education and science, the creation of a system of grants for researchers based on efficiency is planned. However, the distribution of research funds is currently administered by the National Research Fund of Ukraine and is carried out on a competitive basis, taking into account the system of performance indicators. These and a number of similar inconsistencies somewhat distort the idea of the restoration project, in addition, the declared vision of sustainable economic development, which should involve coordinated actions in the direction of balanced socio-economic development, is not visible through the structure of the project.

ВПЛИВ РАДЯНСЬКИХ МОБІЛІЗАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЖІНОК

Враховуючи різний характер військових дій під час збройних конфліктів на поч. ХХ ст., відрізнялись чинники під час визначення ролей чоловіків і жінок у військових структурах, як наслідок – збільшення гендерної поляризації. Відрізняючи військову-професійну діяльність та бойову діяльність, до якої можуть бути залучені жінки в умовах воєнного конфлікту, можна прослідкувати тенденції змін в залежності від раціонального/неефективного залучення жінок до виконання військового обов'язку. В той час, коли запровадження системи мобілізаційних заходів та мілітаризація економіки, в незалежності від чинного режиму та соціального устрою є складовою стратегії більшості держав, що знаходяться в умовах військового конфлікту, проте жінки в СРСР залучалися до оборонної чи захисної підготовки, в тому числі у системі Тсоавіахіму у довоєнний час [4, с. 62; 5, с. 70–71; 14, с. 1]. Коли введення кваліфікаційних стандартів та відзнак повинно було стати стимулом у фізкультурно-спортивній сфері, запровадження соціалістичних змагань на виробництві передбачали експлуатацію жіночого ресурсу. Водночас коли унормування досягнень, що унаслідок досягнення рекорду знівельовувало працю багатьох [2, с. 3], передбачало, як було зазначено в спеціальному циркулярі ЦКВКП(б), що «від кожної совєтської патріотки вимагатиметься ще напруженіша праця» [2, с. 3; 13, с. 3].

У той час, коли для зростання чисельності робочого класу у трудовому законодавстві 1931–1932 рр. було збільшено перелік робіт, що могли виконатись жінками [1, с. 3; 4, с. 64], централізована мобілізація державної системи підготовки кадрів була закріплена указом Президії ВР СРСР «Про трудові резерви СРСР» від 2.10.1940 р. [5, с. 71; 8]. Не дивлячись на те, що ставши «основною вирішальною силою на селі» [2, с. 3] жінки, які, крім того, після початку війни здобували фах механізаторів [5, с. 75], згідно з пунктом 2 Указу Президії ВР СРСР від 13.02.1942 р. жінки від 16 до 45 років підлягали мобілізації для роботи на виробництві та будівництві [9]. Враховуючи багаторівневу мобілізацію людських ресурсів жінки, «які віддали своїх близьких ненажерливій

сталінській м'ясорубці» на підставі наказів Й. Сталіна періоду квітня-жовтня 1942 р., підлягаючи відрядженню до війська для заміни військовослужбовців-чоловіків управлінь наркомату оборони, мусили «працювати в, інтересах тої самої м'ясорубки» [2, с. 3; 9].

Водночас, ураховуючи положення щодо охорони материнства, що були зазначені у статті 121 Конституції СРСР, обмеження залучення вагітних та жінок, які мають грудних дітей, зазначені в пункті 3 Указу Президії ВР СРСР від 26 червня 1941 року [10] та в пункті 3 Указу Президії ВР СРСР від 13 лютого 1942 року [9] з огляду на випадки проходження служби вагітними жінками, дані норми не завжди були дотримані [7, с. 1; 15, с. 6]. Поряд зі збільшенням подібних випадків з огляду на можливі зловживання зі сторони командирів-чоловіків [4, с. 33], згодом вагітних червоноармієць уже «приділяють тепер до спеціальних відділів і вони виконують свою службу в запіллі» [3, с. 2].

Не дивлячись на участь у бойових діях близько половини з 1 млн радянських жінок, що були залучені до військової справи та подальше проходження ними служби багатьма після закінчення війни, ураховуючи замовчування дало початок маргіналізації жінок у Червоній Армії [4, с. 21, 85–86]. Проте, оскільки жінкам в майбутньому не було передбачено здобуття вищих посад при проходженні військової служби, зміни гендерних ролей у повоєнний час не відбулось. На сьогодні є суттєвим зміна формату репрезентації участі жінок у Другій світовій війни, переосмислення образу «героїнь», що є складовою соціальної свідомості.

Список використаних джерел:

1. День советської жінки // Хлібороб (Берлін). – № 4. – 1944.
2. Жінка і жовтнева революція // Хлібороб (Берлін). – 1944. – № 45.
3. Жінки в рядах червоної армії // Голос Підкарпаття. – 1943. – № 45.
4. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства. – Київ, 2015. – 336 с.
5. Кучер В. І., Чернега П. М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945). – Київ, 2004. – 272 с.
6. Мобілізація жіночих резервів СРСР // Український вісник. – 1944. – № 8.
7. Москві бракує... людського матеріялу // Нова доба (Берлін). – 1942. – № 17.
8. О государственных трудовых резервах СССР. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 г.
9. О мобилизации на период военного времени трудоспособного городского населения для работы на производстве и строительстве. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13 февраля 1942 г.

10. О режиме рабочего времени рабочих и служащих в военное время. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1941 года.

11. Поступ чи дегенерація? // Український вісник. – 1945. – № 2.

12. Призов 1920–1921 років // Голос Дніпра. – 1943. – № 86.

13. «Спокійне материнство» або двадцять п'ять годин на добу... // Голос. – 1944. – № 15.

14. Soviet to put women into war machinery // The evening star. – 1930. – 05–01.

15. Winged amazons // Evening star. – 1944. – 03–19.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ X МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«ВІД ВЕБЕРА ДО ВАЛЕРСТАЙНА:
ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ ДЕРЖАВ
ТА СВІТ-СИСТЕМ»**

9–10 червня 2022 року

Дизайн обкладинки *Валерія Савельєва*
Верстка *Олена Данильченко*

Підписано до друку 10.06.2022 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 14,42. Обл.-вид. арк. 13,57
Тираж 150 прим. Замовлення № 22-10/015

Відділ реалізації. Тел.: (067) 542-08-01. E-mail: info@book.sumy.ua
ПФ «Видавництво «Університетська книга»
40000, м. Суми, площа Покровська, 6
Тел.: (0542) 65-75-85. E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua, newlearning.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7461 від 05.10.2021
Віддруковано на обладнанні ПФ «Видавництво “Університетська книга”»

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології
Кафедра теорії та практики управління
Наукове товариство студентів та аспірантів

